

Eila Tuominen (toim.)

Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin

– toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön

Eläketurvakeskuksen raportteja 2008:4

RAPORTTEJA

Eila Tuominen (toim.)

Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin

– toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön

Eläketurvakeskuksen raportteja
2008:4

Eläketurvakeskus

00065 ELÄKETURVAKESKUS

Puhelin 010 7511 • Faksi (09) 148 1172

Pensionsskyddscentralen

00065 PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Tfn 010 7511 • Fax (09) 148 1172

Finnish Centre for Pensions

FI-00065 Eläketurvakeskus Finland

Tel. +358 10 7511 • Fax +358 9 148 1172

Multiprint Oy

Helsinki 2008

ISBN 978-951-691-106-2 (sid.)

ISBN 978-951-691-107-9 (PDF)

ISSN 1238-5948

SAATTEEKSI

Eläketurvakeskuksen tutkimuksen yhtenä painoalueena on eläketurvan taso ja eläkeläisten toimeentulo. Tutkimuksissa fokus on ollut taloudellisessa hyvinvoinnissa, jota on mitattu euroissa. Tällaisen tiedon tuottamiseen on rekisteri- ja tuloaineistojen pohjalta ollut hyvät valmiudet. Viimeisimmät tutkimusraportit eläkeläisten toimeentulosta ovat Juha Rantalan ja Ilpo Suoniemen *Eläkeläisten toimeentulo tulojaon kokonaisuudessa* (2007) sekä Hannu Uusitalon toimittamat kokoomateokset *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005* (2006) ja *Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla* (2003).

Eläkkeiden ja toimeentulon kehityksen euromääräinen seuranta on tärkeää eläkejärjestelmän arvioinnin kannalta. Luotettava tieto tuloista on tärkeää myös kansalaiskeskustelun kannalta. Eläke- ja tulotiedot ovat vastedeskin ETK:n tutkimuksen luonnollinen kivijalka, mutta eläkeläisten tilannetta on syytä ajoittain katsoa laajemminkin. Käsillä olevassa raportissa valotetaan eläkeläisten hyvinvointia kulutustutkimusaineiston ja ajankäyttöaineiston avulla. Raportti on Eläketurvakeskuksen avaus tulopohjaisen tutkimuksen laajentamiseen.

Kokoelmaan johdattelee Eila Tuomisen katsaus hyvinvoinnin käsitteeseen, toimeentulon kehitykseen ja ihmisten omien kokemusten huomioimiseen. Mikko Niemelän artikkeli tarkastelee kulutustutkimusaineistojen avulla ikääntyneen väestön kulutuksen muutosta lähes 40 vuoden ajanjaksolla vuodesta 1966 lähtien. Tavoitteena oli tutkia, miten eläkejärjestelmän kehitys on näkynyt eläkeläisten kulutusmahdollisuuksissa. Miten kasvaneet eläkkeet ovat heijastuneet kulutuksen muutokseen ja miten on käynyt säästämisen? Minna Ylikännön artikkeli perustuu ajankäyttötutkimuksiin. Lähtökohtana oli saada tietää, miten eläkkeensaajien aika jakautuu erilaisiin toimintoihin. Ajankäyttötutkimukset tarjoavat hyvän mahdollisuuden arvioida sitä, missä määrin eläkkeensaajat ovat niin sanotussa kolmannessa iässä eli aktiivisia ja ostovoimaisia erilaisia tuotteita ja palveluita käyttäviä kuluttajia.

Raportti on syntynyt Eläketurvakeskuksen aloitteesta ja yhteistyössä Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen, sittemmin Kelan tutkijoiden kanssa.

Mikko Kautto

Tutkimusosaston osastopäällikkö

Eläketurvakeskus

ABSTRAKTI

Tutkimusraportti koostuu kolmesta artikkelista. Niissä tarkastellaan ikääntyneiden hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä sekä aikaisempien tutkimusten että uusien analyysien pohjalta. Kirjan ensimmäinen artikkeli *Eläkeläisten hyvinvoinnin jäljillä – katsaus viimeaikaiseen tutkimukseen* tarkastelee ikääntyneiden hyvinvoinnin tutkimusta erityisesti koetun terveyden ja taloudellisen toimeentulon näkökulmasta. Myös subjektiiviset kokemukset taloudellisesta toimeentulosta otetaan tarkasteluun.

Artikkelissa *Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001* tarkastellaan kulutuksen muutoksia lähes 40 vuoden aikana. Eläkejärjestelmän kypsyminen myötä eläketaso on noussut, mikä on lisännyt eläkeläisten kulutusmahdollisuuksia. Tutkimuksessa kysytään, miten tämä näkyy eläkeläisten kulutuskäyttäytymisessä. Kasvaako kulutus kohortti kohortilta vai säästetäänkö aikaisempaa enemmän? Voidaanko tutkimuksen perusteella tehdä päätelmiä tulevien eläkeläisten kulutuskäyttäytymisestä?

Kolmas artikkeli *Eläkeläisten ajankäyttö ja sen muutokset 1990-luvulla* tarkastelee ajankäytön muutoksia ja sitä, minkälainen vaikutus eläkeläisten tulotasolla on ajankäyttöön. Tutkimuksessa kysytään, miten eläkeläisten ajankäytössä näkyy se, että terveet ja toimintakykyiset elinvuodet lisääntyvät ja kolmas ikä elinkaaressa pitenee. Aktivoituuko eläkeläisten ajankäyttö terveydentilan paranemisen ja tulotason nousun myötä?

ABSTRACT

The report consists of three articles. They analyse issues related to ageing people's welfare on the basis of both previous studies and new analyses. The first article *Eläkeläisten hyvinvoinnin jäljillä – katsaus viimeaikaiseen tutkimukseen* (On the tracks of ageing people's welfare – a summary of recent research) surveys the research on ageing people's welfare especially from the viewpoint of perceived health and income. Subjective experiences of income are also analysed.

The article *Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001* (Changes in the ageing population's consumption habits in 1966–2001) monitors changes in consumption over almost 40 years. As the pension scheme reaches maturity, pension levels have risen, which has increased pensioners' possibilities of consumption. The study asks how this can be observed in pensioners' consumption behaviour. Is consumption increasing cohort by cohort, or are people saving more than before? Is it on the basis of the study possible to draw conclusions on the consumption behaviour of future pensioners?

The third article *Eläkeläisten ajankäyttö ja sen muutokset 1990-luvulla* (Pensioners' time use and its changes in the 1990s) monitors changes in time use and the effect of pensioners' income level on time use. The study asks how the increase in the number of healthy and active years and the extension of the third age on the lifespan can be observed in pensioners' time use. Is pensioners' time use more active as they are in better health and the income level rises?

TIIVISTELMÄ

Tutkimusraportti koostuu kolmesta eläkeläisten hyvinvointia eri näkökulmista tarkastelevasta artikkelista. Ensimmäinen käsittelee ikääntyneitä koskevaa hyvinvointitutkimusta ja erityisesti terveydentilaan ja taloudelliseen toimeentuloon liittyvää kotimaista tutkimusta. Toinen artikkeli käsittelee ikääntyneen väestön kulutuksen ja kulutusrakenteen muutosta 1960-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun asti. Kolmas artikkeli tarkastelee eläkeläisväestön ajankäytön muutoksia 1980-luvun lopulta 2000-luvun alkuun saakka.

Ikääntyneet aikaisempaa terveempiä ja toimintakykyisempiä – tulotaso reaalisesti noussut

Eläkeläisten hyvinvoinnin jäljillä – katsaus viimeaikaiseen tutkimukseen -artikkelissa tarkastellaan ikääntyneiden hyvinvointiin liittyvää tutkimusta, jossa pääpaino on terveyden ja taloudellisen toimeentulon muutosten tarkastelussa. Lisäksi artikkelissa kysytään, mitä yhtäältä objektiivisiin tulotietoihin ja toisaalta eläkeläisten subjektiivisiin kokemuksiin perustuvat mittarit kertovat eläkeläisten taloudellisen toimeentulon riittävyydestä.

Tutkimusten mukaan terveytensä hyväksi kokeneiden eläkeikäisten osuus on noussut runsaalla kymmenellä prosenttiyksiköllä viimeisten viidentoista vuoden aikana. Vain kaikkein vanhimpien ikäluokkien (85+) terveydentilan ei ole havaittu parantuneen. Vuonna 2007 lähes puolet yli 64-vuotiaista piti terveyttään hyvänä tai melko hyvänä. Terveyttään hyvänä pitävien osuus pieneni merkittävästi vasta yli 80-vuotiaiden ryhmässä. Myös ikääntyneiden toimintakyky on tutkimusten mukaan parantunut viimeisten 20 vuoden aikana.

Eläketulon kehitystä koskevat tarkastelut osoittavat eläketason nousseen 1990-luvun alusta reaalisesti lähes neljänneksellä. Keskimääräinen kokonaiseläke nousi hieman yli 1 000 eurosta 1 240 euroon kuukaudessa. Eläketason reaalinousu selittyy suureksi osaksi eläkekannan vaihtuvuudella. Eläkkeelle siirtyneiden eläketaso on parempi kuin pitkään eläkkeellä olleiden. Tähän vaikuttaa ennen muuta ansiotason yleinen kohoaminen, naisten työssäkäynnin lisääntyminen ja eläkejärjestelmän vähittäinen kypsyminen.

Tulotason reaali-nousu näkyy myös eläkeläistalouksia koskevilla tarkasteluilla. Eläkeläistalouksien käytettävissä oleva tulo (kulutusyksikköä kohti) kasvoi ajanjaksolla 1987–2004 reaalisesti 12 000 eurosta 17 500 euroon. Tarkastelujakson lopulla eläkeläistalouksien käytettävissä olevien tulojen kasvu oli hieman hitaampaa kuin ammatissa toimivien kotitalouksissa, joten eläkeläistalouksien suhteellinen asema ammatissa toimiviin verrattuna hieman heikkeni.

Eläkeläisten suhteellinen köyhyys on lisääntynyt 1990-luvun lopusta lähtien, mutta eniten köyhyys on kasvanut työttömien ja opiskelijoiden keskuudessa. Kun verrataan eläkeläistalouksien köyhyyttä koko väestön keskimääräiseen köyhyys-riskiin, eläkeläisväestön köyhyys ei ole sen yleisempää kuin väestössä keskimäärin. Toisaalta koettua toimeentuloa koskevat tarkastelut perustelevat päätelmää, ettei pienituloisuus kaikkien kohdalla merkitse taloudellista ahdinkoa. Käytettävissä olevan tulon perusteella köyhyysriskissä olevista eläkeläisistä yli puolet ilmoitti selviytyvänsä menoista melko helposti tai helposti. Toisaalta köyhyysrajan ylittä-neiden eläkeläisten joukossa oli myös niitä, joille menoista selviytyminen tuotti hankaluuksia.

Ikääntyvien kulutus kasvanut tasaisesti, mutta hitaammin kuin heitä nuorempien

Artikkelissa *Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001* tarkastellaan kulutuksen muutosta pitkällä aikavälillä. Artikkelin aineistona on Tilastokeskuksen kulutustutkimukset vuosilta 1966–2001, joissa perusjoukon muodostavat suomalaiset yksityiskotitaloudet. Empiiriset analyysit jakautuvat kah-teen osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastellaan kulutusmenojen ja keskimääräisen kulutusalttiuden kehitystä. Lisäksi tutkitaan, millä tavoin kotitalouden tulotaso vaikuttaa keskimääräisestä kulutusalttiudesta saatavaan kuvaan eri ikäryhmissä. Toisessa osassa pureudutaan kulutuksen rakenteessa tapahtuneisiin muutoksiin. Kulutusrakenteen yleisen tarkastelun lisäksi tutkitaan tarkemmin asumisen, ter-veyden ja vapaa-ajan kulutuksen muutoksia.

Tulosten mukaan iällä ja kulutuksella on selvä yhteys. Kulutusalttius pienenee vähitellen iän karttuessa. Ikääntyneet kuluttavat muita ikäryhmiä selkeämmin vält-tämättömyyksinä pidettäviin hyödykeryhmiin, kuten elintarvikkeisiin ja asumiseen. Kokonaisuudessaan ikääntyneiden kulutus on yhtäältä seurannut pitkälti yleisiä kulutuksessa tapahtuneita muutoksia ja toisaalta heidän kulutuksessaan näkyvät

edelleen samat ikääntyneiden kulutukseen kuuluvat tyypilliset piirteet. Heidän kulutusmenonsa ovat kasvaneet tasaisesti kulutusyhteiskunnan kehittymisen myötä, mutta 1990-luvun alkua lukuun ottamatta hitaammin kuin heitä nuorempien. Myös välttämättömyyskulutuksen kokonaismeno-osuus on pienentynyt ajan mukana niin ikääntyvillä kuin muillakin, mutta yhä edelleen ikääntyneet kuluttavat välttämättömyyksiin suhteellisesti enemmän kuin heitä nuoremmat.

Vanhimpien eläkeläisten ajankäyttö passivoitunut – nuorimpien, hyvätuloisten aktivoitunut

Artikkelissa *Eläkeläisten ajankäyttö ja sen muutokset 1990-luvulla* tarkastellaan 65–79-vuotiaiden vanhuuseläkeläisten ajankäytön muutoksia. Taustalla on ajatus niin sanotussa kolmannessa iässä olevista vanhuuseläkeläisistä, jotka ovat edeltäjiään hyväkuntoisempia ja aktiivisempia. Myös eläkkeensaajien taloudellisen aseman kohentumisen oletetaan näkyvän ajankäytössä. Artikkelissa tarkastellaan, miten yhtäältä passiiviseksi luokiteltujen toimintojen kuten television katselun ja lukemisen ja toisaalta aktiivisten, vähän taloudellisia resursseja vaativien vapaa-ajan toimintojen sekä maksullisten, kaupallisten ja viihteellisten toimintojen väliset suhteet ovat muuttuneet. Tutkimusaineistona ovat Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimusten aineistot vuosilta 1987–1988 ja 1999–2000.

Tulosten mukaan vanhuuseläkeikäisten ajankäyttö vastoin odotuksia ei ollut aktivoitunut 1990-luvulla. Vaikka esimerkiksi liikuntaa harrastettiin aiempaa enemmän, ajankäyttö oli passivoitunut johtuen television katselun lisääntymisestä ja sosiaalisen kanssakäymisen vähenemisestä. Ikäluokittainen tarkastelu antaa kuitenkin tukea ajatuksille aiempaa aktiivisemmasta eläkeläisyydestä. Nuorimpien eläkeläisten ajankäyttö oli muuttunut aktiivisemmaksi ja erityisesti niillä, joilla tulotaso oli keskimääräistä korkeampi.

SISÄLTÖ

Eila Tuominen

Eläkeläisten hyvinvoinnin jäljillä – katsaus viimeaikaiseen

tutkimukseen	13
Hyvinvoinnin käsitteestä.....	14
Koetun hyvinvoinnin ja terveyden tutkimus vahvassa roolissa vanhustutkimuksessa	15
Ikääntyneiden fyysinen hyvinvointi kohentunut tasaisesti	17
Keskimääräinen eläketaso noussut – taustalla eläkekannan vaihtuvuus	19
Eläkeläistalouksien käytettävissä olevat tulot kasvaneet – köyhyys- riski pysynyt väestön keskimääräisellä tasolla	21
Toimeentulon riittävyys objektiivisten ja subjektiivisten mittareiden valossa	25
Koetun toimeentulon tutkimusta tarpeen syventää	26
Kirjallisuus	28

Mikko Niemelä

Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001	31
Johdanto	31
Tutkimusaineisto	34
Menetelmät	36
Kulutusmenojen ja kulutusalttiuden muutokset	38
Kulutuksen rakenne	43
Asunnon omistus ja asumismenot	45
Terveydenhoito	48
Vapaa-ajan välineet ja palvelut	50
Matkailu	53
Johtopäätökset	57
Kirjallisuus	60
Liitteet	63

Minna Ylikännö

Eläkeläisten ajankäyttö ja sen muutokset 1990-luvulla	65
Johdanto	65
Muuttunut eläkeläisyys ja ajankäyttö – katsaus aiempaan tutkimukseen	67
Eläkeläinen vai vanhus – muuttuneet näkemykset ikääntyneistä? ..	67
Kun työ ei sido ajankäyttöä	68
Tulojen vaikutus ajankäyttöön	69
Tutkimusaineisto	70
Vapaa-ajan toimintojen ryhmittely	71
Menetelmät	73

Eläkeläisten ajankäytön muutokset 1990-luvulla	74
Ikä ja ajankäytön aktiivisuus	74
Onko kohorttien välillä eroja?	78
Tulot ja ajankäyttö	82
Näkykö toimeentulon nousu aktiivisempaa ajankäyttönä?	87
Yhteenveto ja johtopäätökset.....	90
Kirjallisuus	93

Eila Tuominen

Eläkeläisten hyvinvoinnin jäljillä – katsaus viimeaikaiseen tutkimukseen

Eläkeläisväestöä koskevaa tutkimusta tehdään Suomessa eri tahoilla. Eläkkeensaajien eläketuloa ja eläkeläistalouksien taloudellisen toimeentuloa tutkitaan Eläketurvakeskuksessa rekisteriaineistojen pohjalta. Aihepiiriin liittyviä tutkimuksia on julkaistu viime vuosina tiiviiseen tahtiin (mm. Uusitalo ym. 2003; Uusitalo 2006; Rantala ja Suoniemi 2007). Kansanterveyslaitoksessa – uudessa Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksessa – seurataan eläkeikäisten terveydentilan ja toimintakyvyn kehitystä. Laitos julkaisee joka toinen vuosi kyselyyn perustuvan raportin 65 vuotta täyttäneiden terveydentilan kehityksestä. Ikääntyneiden sosiaali- ja terveyspalvelujen käyttöä ja palvelujen riittävyyttä selvitetään puolestaan Stakesin Hyvinvointi ja palvelut -tutkimushankkeen avulla. Tutkimuksessa kysytään myös koettua toimeentuloa, muun muassa sitä, miten hyvin eläkeikäisten tulot riittävät jokapäiväisiin menoihin.

Eri tahot tuottavat tietoa ikääntyneiden hyvinvointitekijöistä jatkuvaluonteisesti, mutta kokonaiskuvan saaminen eläkeläisväestön hyvinvoinnin muutoksista edellyttää tietojen kokoamista eri lähteistä. Eläkeikäisten hyvinvointia kattavasti tarkastelevaa tutkimusta ei ole tehty. Eläkeläisväestöä koskevassa tutkimuksessa tämä on puute, johon pitäisi aika ajoin kyetä vastaamaan.

Tämän julkaisun tavoitteena on laajentaa eläkeläisväestön hyvinvoinnin tarkastelua kattamaan hyvinvoinnin eri osa-alueita. Käsillä olevassa artikkelissa kuvataan eläkeläisten hyvinvoinnin kehitystä keskeisten hyvinvointitekijöiden, terveydentilan ja taloudellisen toimeentulon osalta. Artikkelissa pohditaan myös sitä, mikä merkitys omakohtaisilla kokemuksilla on toimeentulon riittävyyden arvioimisessa. Tavoitteena on täydentää eläkeläisväestön taloudellisesta toimeentulosta saatua kuvaa tarkastelemalla objektiivisten tulotietojen lisäksi myös koettua toimeentuloa.

Hyvinvointinäkökulman laajentamista palvelevat myös kokoomakirjan kaksi seuraavaa artikkelia. Mikko Niemelä tutkii artikkelissaan ikääntyvän väestön kulutustapojen muutoksia vuosina 1966–2001. Minna Ylikännö tarkastelee puolestaan eläkeläisten ajankäyttöä ja sen muutoksia 1990-luvulla. Näissä artikkeleissa

valotetaan ikääntyneiden hyvinvointia resurssien käytön näkökulmasta. Molemmat tutkimusartikkelit edustavat aihepiiriä, josta aikaisempaa tutkimusta on vähän.

Hyvinvoinnin käsitteestä

Hyvinvoinnin käsitteestä on runsaasti tieteellistä kirjallisuutta. Käsitteen moniulotteisuuden ja tieteenalojen erilaisten lähestymistapojen vuoksi yhteistä näkemystä hyvinvoinnin määrittelystä ei ole olemassa. Pohjoismaista hyvinvointitutkimusta hallitsi pitkään niin sanottu resurssiteoreettinen näkökulma. Resurssien ajateltiin mahdollistavan sen, että ihmiset pääsevät kiinni haluamaansa elintasoon ja elämänlaatuun. Sitten pohjoismaista hyvinvointitutkimusta kritisoitiin siitä, että hyvinvointia mitataan objektiivisilla mittareilla ja jätetään huomioimatta ihmisten subjektiiviset arviot hyvinvoinnistaan. Hyvinvoinnin kehityksen seurannassa myös subjektiivisten kokemusten selvittämiseksi pannaan nykyisin painoa (Heikkilä ja Kautto 2002; Moisio ym. 2008). Hyvinvoinnin objektiivisuus- vs. subjektiivisuusnäkökulman valintaan vaikuttaa myös se, mistä lähtökohdista hyvinvointia tarkastellaan. Hyvinvointipolitiikassa päähuomio on objektiivisissa hyvinvoinnin osatekijöissä, toimeentulossa, terveydessä ja elinoloissa. Kiinnostus näihin hyvinvointitekijöihin lähtee julkisen vallan pyrkimyksestä edistää väestön hyvinvointia näillä osa-alueilla.

Objektiivisten hyvinvointitekijöiden arvioinnissa käytetään yleisesti hyväksi ajallisesti ja kansainvälisesti vertailukelpoisia indikaattoreita. Hyvinvointi-indikaattoreiden kehittämiseen on viime aikoina vaikuttanut voimakkaasti kansainvälistyminen ja Euroopan unionin avoimen koordinaation soveltamiseen liittyvät tietotarpeet (European Commission 2008). Hyvinvointipolitiikkaa monitoroiva käytäntö vaatii yhteisistä hyvinvoinnin ulottuvuuksista ja mittareista sopimista. Indikaattoreihin perustuvissa hyvinvoinnin tarkasteluissa elinolot ja aineellinen hyvinvointi ovat keskeisellä sijalla, mutta kiinnostus koettuun hyvinvointiin on lisääntymässä. Tämä näkyy muun muassa Euroopan unionin tiedonhankinnassa kuten EU-SILC-aineiston tietosisällössä, jossa taloudellista toimeentuloa pyritään tarkastelemaan sekä kotitalouksien todellisten tulojen että koetun toimeentulon mittareilla.

Kiinnostuksen kasvusta koetun hyvinvoinnin tutkimiseen kertoo myös taloustieteen piirissä virinnyt onnellisuuden tutkimus. Puhutaan onnellisuuden taloustieteestä ja onnellisuuden maksimoinnista yhteiskuntapoliittisena tavoitteena. Tutkimus-

suuntauksen taustalla on havainto siitä, että bruttokansantuotteen voimakkaasta kasvusta huolimatta koettu hyvinvointi ei ole juurikaan lisääntynyt läntisissä teollisuusmaissa. Vähenevä rajahyöty ilmenee siinä, että tietyn tason jälkeen talouskasvu lisää onnellisuutta vain vähän. Tulojen maksimointia tärkeämpää on onnellisuuden maksimointi (Easterlin 2002; Layard 2005; Kotakorpi 2005). Maiden välisiin hyvinvointivertailuihin onkin viime aikoina kiinnitetty runsaasti huomiota. Vertailua varten on kehitetty lukuisia indikaattoreita sisältäen niin objektiivisia mittareita kuin väestön subjektiivisia tunteja mittaavia kysymyksiä (Kangas 2008).

Koetun hyvinvoinnin ja terveyden tutkimus vahvassa roolissa vanhustutkimuksessa

Ikääntyneitä koskeva kansainvälinen tutkimus on painottunut elämänlaadun tutkimiseen (Quality of life). Elämänlaadun käsitettä käytetään toisinaan koetun hyvinvoinnin synonyyminä. Elämänlaatuun liittyy samoja piirteitä kuin hyvinvoinnin käsitteeseen. Käsite on yksilölähtöinen, se on vaikeasti rajattavissa ja siltä puuttuu vankka teoreettinen pohja (Mollenkopf ja Walker 2007). Ikääntyneiden hyvinvointia koskeva kansainvälinen tutkimus tarkastelee hyvinvointia usein subjektiivista kokemusta laajempänä kysymyksenä. Näkökulma on koetun elämänlaadun ja elinolojen välisten yhteyksien tutkimisessa (George 2006; Walker 2005). Elämänlaadun tutkimus on laajentunut voimakkaasti psykologian ja sosiaalitieteen alueilla, eniten kuitenkin terveyden tutkimuksessa. Tähän on vaikuttanut osaltaan se, että gerontologisessa tutkimuksessa päämielenkiinto on ollut terveyteen liittyvissä kysymyksissä. Taustalla on myös yhteiskuntapoliittinen huoli väestön ikääntymisen seurauksista (Mollenkopf ja Walker 2007).

Hyvinvointipoliittisissa ohjelmissa väestön ikääntymisen haasteisiin pyritään vastaamaan muun muassa painottamalla ikääntymiseen liittyviä mahdollisuuksia. Ohjelmissa puhutaan muun muassa ”tuottavasta ikääntymisestä”, ”aktiivisesta vanhenemisestä” ja ”onnistuneesta vanhenemisestä”. Tärkeitä resursseja onnistuneessa vanhenemisessä ovat terveys, fyysinen ja kognitiivinen toimintakyky ja aktiivinen ote elämään (Vaarama ym. 2004). Aktiivisen vanhenemisen kolme peruspilaria ovat WHO:n mukaan terveys, osallistuminen ja turvallisuus (WHO 2002; OECD 2003). Tavotteena on kaikin tavoin edistää terveyden ylläpitämistä ja ikääntyneiden osallistumista sekä formaaliseen että informaaliseen työhön omien preferenssien

ja kykyjen mukaan. Hyvään vanhenemiseen kuuluu yksilöiden autonomian ja riippumattomuuden säilyttäminen. Tutkimuksen avulla pyritään löytämään keinoja ikääntyneiden työ- ja toimintakyvyn parantamiseen (Mollenkopf ja Walker 2007). Tavoitteena on siirtää hoiva- ja huolenpitotyötä vaativa ikä mahdollisimman myöhäiseen vaiheeseen elinkaarella.

Ikääntyneiden elinoloja ja hyvinvoinnin kokemista tutkitaan usein elämänvaiheen mukaan kolmannen ja neljännen iän käsitteiden kautta. Kolmas ikä käsitettä tunnetuksi tehneen Peter Laslettin (1994) mukaan kolmannen iän vaihe on hyvinvoinnille omistettua aikaa. Monien velvollisuuksien täyttämä työelämä on takanapäin ja perhevelvollisuudet ovat tässä vaiheessa jo vähentyneet. Kolmas ikä on erilaisten vapaa-ajan aktiviteettien täyttämää aikaa. Tutkimuksen haasteena on selvittää, miten hyvin tämä kuva vastaa todellisuutta ja miten tämä elinkaaren vaihe sijoittuu kronologiseen ikään. Antti Kariston (2004) mukaan kolmas ikä avaa aikaisempaa optimistisemmän näkökulman väestön ikääntymistä koskevaan yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun, jossa keskeisenä lähtökohtana on työurien pidentäminen ja eläkkeelle siirtymisen myöhentäminen.

Neljäntenä ikävaiheena on varsinainen vanhuus, jolloin riippuvuus muista ihmisistä kasvaa ja autonomia kaventuu. Suurimpia turvattomuuden tunteita herättävä asia on juuri pelko joutumisesta toisista ihmisistä riippuvaiseksi. Eläkeikäisen väestön terveyttä ja terveyskäyttäytymistä Suomessa selvittäneen tutkimuksen mukaan turvattomuutta aiheuttavat eläketulojen niukkuuden ohella toisten avusta riippuvaiseksi joutuminen, muistin heikkeneminen ja laitoshoitoon joutuminen. Nämä tunteet ovat tutkimuksen mukaan lisääntyneet (Laitalainen, Helakorpi ja Uutela 2008). Turvattomuutta aiheuttavat tekijät liittyvät tyypillisesti neljänteen ikävaiheeseen, jonka katsotaan alkavan 80–85 vuoden iän vaiheilla (Laslett 1994).

Kolmatta ja neljättä ikää on Vaaraman ja Ollilan (2008) tutkimuksessa tarkasteltu kronologisen iän pohjalta. Kolmasikäisiksi katsotaan 60–79-vuotiaat ja neljäsikäisiksi 80 vuotta täyttäneet. Tutkijoiden mukaan ikääntymisen eri vaiheiden välillä on huomattavia eroja. Eroja on paitsi ryhmien sukupuoli- ja perherakenteessa myös terveydentilassa, yksinäisyyden kokemisessa, osallistumisessa, avun antamisessa ja saamisessa sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen käytössä. Vaikka ”kolmasikäiset” asuvat useammin parisuhteessa, ovat terveempiä ja paremmin toimeentulevia, auttavat useammin läheisiään ja käyttävät ”neljäsikäisiä” vähemmän sosiaali- ja terveyspalveluja, he ovat kuitenkin tyytymättömämpiä elämäänsä verrattuna neljäsikäisiin.

Tuloksessa tiivistyy merkillepantava havainto: iän myötä koettu elämänlaatu voi pysyä hyvänä, vaikka sen osatekijät heikkenevät. Elämään tyytyväisyys ei siten riipu pelkästään henkilön fyysisestä tilasta ja elinoloista, vaan myös subjektiivisista tuntemuksista ja muista kuin fyysisiin resursseihin liittyvistä tekijöistä.

Tutkimusten mukaan iäkkäiden hyvinvoinnille ovat tärkeitä samat fyysiseen hyvinvointiin ja elinoloihin liittyvät tekijät kuin muillekin ikäryhmille, eli terveys, taloudelliset resurssit, psykososiaalinen hyvinvointi sekä asuin- ja elinympäristön esteettömyys ja turvallisuus (Vaarama ja Ollila 2008; Mollenkopf ja Walker 2007; Bowling 2007). Seuraavassa kuvataan lyhyesti, mitä tutkimukset kertovat yhtäältä ikääntyneiden terveyden ja työ- ja toimintakyvyn kehityksestä ja toisaalta eläketason ja eläkeläistalouksien taloudellisen toimeentulon muutoksista. Näiden hyvinvointitekijöiden seuranta on keskeisessä asemassa hyvinvointipoliittisessa arviointi- ja suunnittelutyössä.

Ikääntyneiden fyysinen hyvinvointi kohentunut tasaisesti

Ikääntyneitä koskeva hyvinvointitutkimus on painottunut fyysisen hyvinvoinnin tutkimiseen. Fyysiseen hyvinvointiin sisällytetään yleensä koettu terveys ja päivittäisistä toiminnoista selviytyminen, joskus myös elämäntapojen terveellisyys. Psykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn käsitteiden käyttö on vakiintumattomampaa. Sosiaaliseen toimintakykyyn sisällytetään usein sosiaalinen kanssakäyminen, harrastaminen ja osallistuminen sekä yksinäisyyden kokemukset. Psykkistä toimintakykyä tutkitaan muun muassa elämän mielekkyytenä, itsensä arvostamisena ja elämän hallinnan eli koherenssin tunteena (Vaarama ja Kaitsaari 2002).

Kansanterveyslaitoksen vuodesta 1985 alkaen joka toinen vuosi toteuttama seuranta tutkimus tarkastelee eläkeikäisten fyysisen hyvinvoinnin muutoksia mukaan lukien terveyskäyttäytymisen (Laitalainen, Helakorpi ja Uutela 2008). Seuranta-tutkimuksessa selvitetään 65–84-vuotiaiden suomalaisten liikunta-, tupakointi-, alkoholinkäyttö- ja ruokailutottumuksia sekä koettua terveyttä. Keskeinen koettua terveyttä koskeva havainto on, että ikääntyneiden terveydentila on oman arvion mukaan kohentunut tasaisesti. Terveytensä hyväksi tai melko hyväksi kokeneiden osuus on noussut vuosina 1993–2007 runsaalla kymmenellä prosenttiyksiköllä. Tarkastelujakson lopussa lähes puolet tutkituista piti terveyttään hyvänä tai melko hyvänä. Näiden henkilöiden osuus pienenee merkittävästi vasta 80–84-vuotiaiden

ryhmässä, jossa enää noin joka neljäs piti terveyttään hyvänä (emt.). Ikääntyneiden terveyttä koskevat tulokset tukevat näkemystä, jonka mukaan neljäs ikä eli varsinainen vanhuus alkaa 80 ikävuoden vaiheilla.

Myös koko väestön terveydentilaa kartoittanut Terveys 2000 -hanke osoittaa ikääntyneiden terveydentilan parantuneen. Tutkimuksen mukaan eläkeikäisten terveydentila on kohentunut viime vuosikymmeninä kaikkein vanhimpia 85 vuotta täyttäneitä lukuun ottamatta. Myös ikääntyneiden toimintakyky on eri mittareilla tarkasteltuna kohentunut selvästi 20 vuoden aikana. Niiden 65 vuotta täyttäneiden osuus, joilla on ollut vaikeuksia selvitä jokapäiväisistä toiminnoista (pukeminen ja riisuminen, ostoksilla käynti, portaiden kulkeminen, käveleminen 500 metriä ja lehden lukeminen) on pienentynyt 1980-luvun alusta 2000-luvulle tultaessa noin kymmenellä prosenttiyksiköllä (Koskinen ym. 2006). Samaan johtopäätökseen toimintakyvyn paranemisesta on tultu eläkeikäisen väestön terveyskäyttäytymistä koskevassa tutkimuksessa (Laitanen, Helakorpi ja Uutela 2008).

Ikääntyneiden fyysistä hyvinvointia tutkitaan tiiviiseen tahtiin. Sen sijaan eläkeläisten sosiaalista toimintakykyä, elinoloja ja koettua hyvinvointia laajemmin tarkastelevaa tutkimusta on vähän. Tähän kategoriaan kuuluvat vuosina 1994 ja 1998 sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamat niin kutsutut vanhusbarometri-tutkimukset, jotka tuottivat tietoa yli 60-vuotiaiden koetusta hyvinvoinnista mukaan lukien sosiaaliset suhteet, taloudellinen tilanne ja palvelujen saatavuus. Taloudellista toimeentuloa tutkittiin kysymällä omaa arviota taloudellisesta tilanteesta. Tulosten valossa näyttää siltä, että ikääntyneiden taloudellinen tilanne on melko hyvä. Molempina ajankohtina yli 80 prosenttia vastaajista koki taloudellisen tilanteensa turvatuksi. Vain vajaa viidennes arvioi tilanteensa epävarmaksi. Tutkimuksessa selvitettiin myös, mitkä tekijät tekevät taloudellisen tilanteen turvatuksi tai epävarmaksi. Eniten turvallisuutta antoivat tulot ja eläkkeet. Myös asunto ja muu omaisuus koettiin tärkeiksi. Taloudellista turvallisuutta lisäsi usean mielestä myös hyvä terveys ja perheen tuki (Vaarama ym. 1999).

Ikääntyneiden elinolojen ja hyvinvoinnin tutkimus liitettiin 2000-luvulla osaksi Stakesin laajaa hyvinvointitutkimusta. Hankkeen tavoitteena on tuottaa tietoa väestön ja eri väestöryhmien hyvinvoinnista ja hyvinvoinnin muutoksista. Hankkeesta on tähän mennessä julkaistu kolme mittavaa tutkimusraporttia, joista kaksi viimeisintä perustuvat Hyvinvointi ja palvelut -hankkeen niin kutsuttuihin HYPA-aineistoihin (Heikkilä ja Kautto 2002; Kautto 2006; Moisio ym. 2008).

Väestön hyvinvoinnin seurantaan varten tutkimus toistetaan parin vuoden välein. Joka toisella tutkimuskierroksella ikääntynyt väestö on tarkoitus ottaa tarkemman tarkastelun kohteeksi.

Suomalaisten hyvinvointia tarkastelevat Stakesin tutkimusjulkaisut koostuvat hyvinvointia eri näkökulmista käsittelevistä tutkimusartikkeleista. Ikääntyneitä koskevissa artikkeleissa päähuomio on terveyden ja toimintakyvyn tutkimisessa, sosiaalisissa suhteissa, avun saamisessa ja sen riittävydessä sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen käytössä. Myös taloudellista toimeentuloa tarkastellaan ja lähinnä koetun toimeentulon mittareilla. Tutkimuksissa kysyttiin muun muassa menojen kattamisen hankaluutta tai helppoutta sekä sitä, jääkö rahaa säästöön. Suurimmalle osalle 60–79-vuotiaista henkilöistä jokapäiväisistä menoista selviytyminen ei ole tuottanut hankaluuksia. Eri vuosien tutkimuksissa on ollut käytettävissä tietoa myös vanhustalouksien brutto- tai nettotuloista joko henkilöiltä itseltään kysyttynä tai rekistereistä hankittuna. Ikääntyneiden tulotarkasteluja on artikkeleissa kaiken kaikkiaan vähän. Pääpaino on koetussa toimeentulossa (Vaarama ja Kaitsaari 2002; Vaarama ym. 2004; Vaarama ja Ollila 2008).

Keskimääräinen eläketaso noussut – taustalla eläkekannan vaihtuvuus

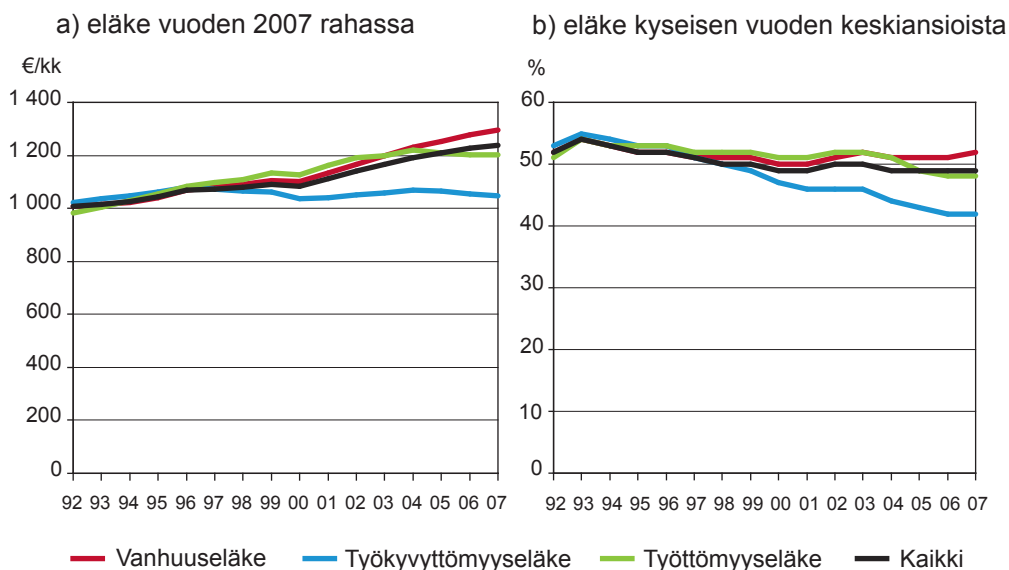
Eläkeläisten tulojen ja taloudellisen toimeentulon kehitystä on tutkittu sekä eläketilastojen että tulonjakotilaston kotitalouskohtaisten tulojen perusteella (mm. Hagfors ym. 2003; Uusitalo 2006; Rantala ja Suoniemi 2007). Kuviosta 1 nähdään keskimääräisen kokonaiseläkkeen kehitys viidentoista vuoden ajalta. Kokonaiseläke kattaa eläkkeensaajan kaikki eläketulot, työ- ja kansaneläkkeen mukaan lukien myös mahdollisen perhe-eläketulon. Pelkän perhe-eläkkeensaajia ei lueta eläkeläisiksi, eivätkä he siten kuulu tässä tarkasteltavaan omaeläkkeensaajien joukkoon.

Eläketulojen kehitystä koskevat tarkastelut osoittavat eläketason nousseen reaalisesti lähes neljänneksellä vuosina 1992–2007. Eläketason reaalinous selittyy suurimmaksi osaksi eläkekannan vaihtuvuudella. Eläkkeelle siirtyneiden eläketaso on parempi kuin pitkään eläkkeellä olleiden, mikä johtuu ansiotason yleisestä kohoamisesta, naisten työssäkäynnin lisääntymisestä ja myös eläkejärjestelmän vähittäisestä kypsymisestä. Vasta 2000-luvulla vanhuuseläkkeelle on siirtynyt henkilöitä, joiden koko työura ajoittuu työeläkejärjestelmän voimassaoloaikaan.

Edellä mainituista syistä vanhimpien ikäluokkien eläketaso on hiljattain eläkkeelle siirtyneiden eläketasoa tuntuvasti alempi (Tuominen ym. 2006). Työeläkejärjestelmän pitkstä kypsymissvaiheesta johtuen keskimääräisen eläketason arvioidaan vielä nousevan ensi vuosikymmenen puoliväliin saakka (Biström ym. 2007).

Eläkelajien välillä ei ollut suuria tasoeroja tarkastelujakson alussa, mutta tarkasteluaikana työkyvyttömyyseläke jäi selvästi jälkeen muista eläkemuodoista. Työkyvyttömyyseläke nousi reaalisesti vain vähän ja lähinnä 1990-luvun alkupuolella. Taustalla on muun muassa se, että hyvätasoisia yksilöllisiä varhaiseläkkeitä oli 1990-luvulla eläkekannassa merkittävä määrä, mutta lainmuutosten seurauksena niiden lukumäärä ja osuus työkyvyttömyyseläkkeissä pieneni tarkastelujaksolla tuntuvasti. Vuoden 2005 eläkeuudistuksessa yksilöllinen varhaiseläke lakkautettiin ja eläkeuoto poistuu vähitellen kokonaan. Työkyvyttömyyseläkkeensaajien rakenteen muuttuminen on osaltaan vaikuttanut keskimääräisen työkyvyttömyyseläkkeen ennallaan pysymiseen.

Kuvio 1. Omaeläkkeensaajien keskimääräinen kokonaiseläke eläkelajeittain*) euroina kuukaudessa vuoden 2007 rahassa (a) ja osuutena kyseisen vuoden ammatissa toimivien keskiansiosta (b) vuosina 1992–2007.

*) Poisluettuna maatalouden erityiseläkkeet ja osa-aikaeläke.

Lähde: Eläketurvakeskus, tilasto-osasto.

Työkyvyttömyyseläkkeen tason kehitykseen eläkekannassa vaikutti merkittävästi myös alkaneiden työkyvyttömyyseläkkeiden tason lasku. Tarkastelujaksolla 1990–2007 niin sanottujen täysitehoisten eläkkeiden osuus alkaneista eläkkeistä aleni ja vapaakirjaeläkkeiden osuus¹ kasvoi voimakkaasti 1990-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuvuosiin asti. Muutosten taustalla havaittiin 1990-luvun alun laman vaikutusta. Huomattavalla osalla vapaakirjaeläkkeelle siirtyneistä viimeiset työsuhteet ajoittuivat 1990-luvun alkuvuosiin. Viime vuosina vapaakirjaeläkkeiden määrä ja osuus alkaneista eläkkeistä on kääntynyt selvään laskuun, mikä merkinnee työkyvyttömyyseläkkeen tason paranemista (Tuominen ym. 2008).

Eläke suhteutettuna yleiseen ansiotasoon kertoo siitä, minkälainen on eläkkeensaajien eläketaso ammatissa toimivien tulotasoon verrattuna. Kuvion 1 b-kohdasta voidaan havaita, että omaeläkkeensaajien keskimääräinen kokonaiseläke suhteessa keskiansioon on pysynyt tarkasteluvälillä noin 50 prosentissa. 1990-luvun alussa keskimääräinen eläke suhteessa keskiansioihin jonkin verran parani. Tämä johtui siitä, että ammatissa toimivien reaaliensiot hieman laskivat. Lamavuosien jälkeen eläke suhteessa ansiotasoon on vakiintunut 50 prosentin vaiheille. Kuviosta voidaan panna merkille, että laman vaikutus näkyy eläkkeiden suhteellisen tason parane misena kaikissa eläkelajeissa. Laman jälkeen eläketaso suhteessa ansiotasoon on pysytellyt työkyvyttömyyseläkkeitä lukuun ottamatta 50 prosentin tuntumassa. Työkyvyttömyyseläkkeiden suhteellisen tason laskuun vaikutti se, ettei niiden reaalin taso edellä kerrotuista syistä noussut. Samanaikaisesti kuitenkin työssä käyvien ansiotaso kohosi.

Myös suhteellisen eläketason säilymistä arvioitaessa on huomattava, että siihen on vaikuttanut ennen muuta eläkekannan vaihtuvuus. Eläkkeelle siirtyneiden eläkkeet ovat keskimäärin parempia kuin eläkkeellä jo pitempään olleiden eläkkeensaajien.

1 Täysitehoiselle työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneen eläkkeessä on mukana ns. tuleva aika, eli aika eläketapahtumasta vanhuuseläkeikään on otettu huomioon eläkkeen määrässä. Vapaakirjaeläkkeessä huomioidaan vain eläketapahtumaan mennessä karttunut eläke.

Eläkeläistalouksien käytettävissä olevat tulot kasvaneet – köyhyysriski pysynyt väestön keskimääräisellä tasolla

Eri väestöryhmien taloudellista toimeentuloa tarkastellaan yleensä kotitalouden käytettävissä olevien tulojen avulla. Erikokoisten kotitalouksien tulot tehdään vertailukelpoisiksi muuntamalla ne jäsenkohtaiseksi tuloksi niin kutsutulla kulutussyksikköasteikolla². Kuviossa 2 verrataan eläkeläistalouksien toimeentulotasoa ammatissa toimivien ja muiden ryhmien toimeentulotasoon. Tarkastelujaksolla eläkeläiskotitalouksien ostovoima on parantunut selvästi (kuvio 2a). Reaalitulo on kasvanut tarkastelujaksolla 1987–2004 noin 6 000 eurolla. Ammatissa toimiviin verrattuna eläkeläistalouksien käytettävissä olevien tulojen kasvu on tarkastelujakson lopulla ollut hieman hitaampaa. Eläkeläistalouksia huonommassa asemassa ovat muut kotitaloudet, joka koostuu hyvin heterogeenisestä joukosta kotitalouksia (Rantala 2006). Niihin kuuluvat muun muassa kotitaloudet, joissa viitehenkilö on opiskelija tai työtön.

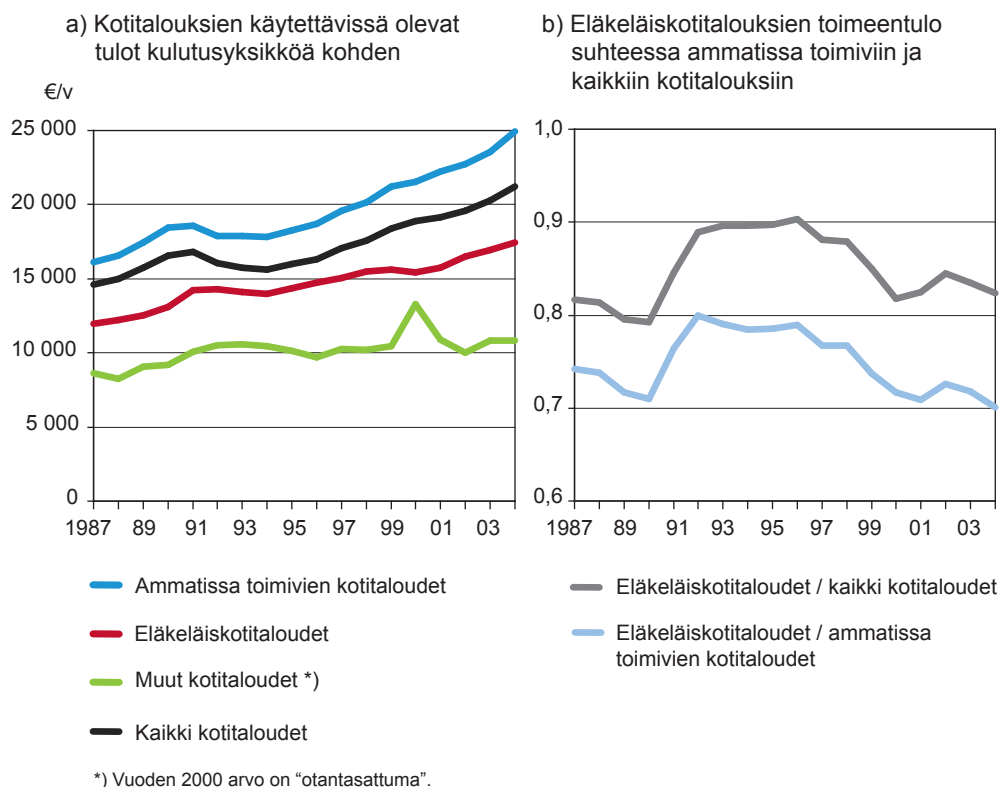
Kuviossa 2b tarkastellaan eläkeläistalouksien asemaa suhteessa ammatissa toimiviin. 1980-luvun lopun nousukauden aikana eläkeläistalouksissa asuvien tulotaso nousi hitaammin kuin ammatissa toimivien, ja heidän suhteellinen asemansa huononi. Laman alkuvuosina heidän suhteellinen asemansa parani, kun ammatissa toimivien reaalitulo hieman laski. Eläkeläistalouksien toimeentulon taso suhteessa ammatissa toimiviin nousi tuolloin 80 prosentin tasolle. 1990-luvun puolivälistä lähtien ammatissa toimivien toimeentulotaso nousi eläkeläisten toimeentulotasoa nopeammin ja eläkeläisten suhteellinen asema heikkeni. Tarkastelujakson lopussa eläkeläistalouksien keskimääräiset tulot olivat noin 70 prosenttia ammatissa toimivien vastaavista tuloista (emt.).

Eläketurvan tavoitteena on yltäältä kohtuullisen toimeentulotason säilyttäminen ja toisaalta eläkeläisköyhyyden ehkäisy. Muun muassa EU:n eläkestrategiatyössä eläketurvan riittävyyttä jäsenmaissa arvioidaan eläkeläisköyhyyden perusteella. EU:ssa köyhyysrajana käytetään nykyisin yleisesti 60 prosenttia väestön kulutusyksikköä kohti lasketusta mediaanitulosta (ks. alaviite 2). Kotitalouden katsotaan

-
- 2 Tulotutkimuksissa sovelletaan nykyisin yleisesti OECD:n uutta kulutussyksikköasteikkoa. Uudessa asteikossa kotitalouden ensimmäisen aikuisen paino on 1, muiden aikuisten paino on 0,5 ja lasten (0–13-v.) paino on 0,3. Kotitalouden kulutussyksikköluku on näiden painojen summa. Kulutussyksikkökohtainen tulo saadaan jakamalla kotitalouden tulot kulutussyksiköiden määrällä.

olevan köyhyysriskissä, kun toimeentulotaso jää alle tämän rajan. Aikaisemmin käytössä ollut mittari, 50 prosenttia väestön mediaanitulosta, johtaisi huomattavasti vähäisempään eläkeläisköyhyyteen. Mitä matalammalle raja asetetaan, sitä pienempi osa kotitalouksista jää köyhyysrajan alapuolelle.

Kuvio 2. Kotitalouksien käytettävissä oleva ekvivalenttitulo sosioekonomisen aseman mukaan. Reaalisena vuoden 2004 rahassa (euroa). OECD:n uusi kuluksikköasteikko.

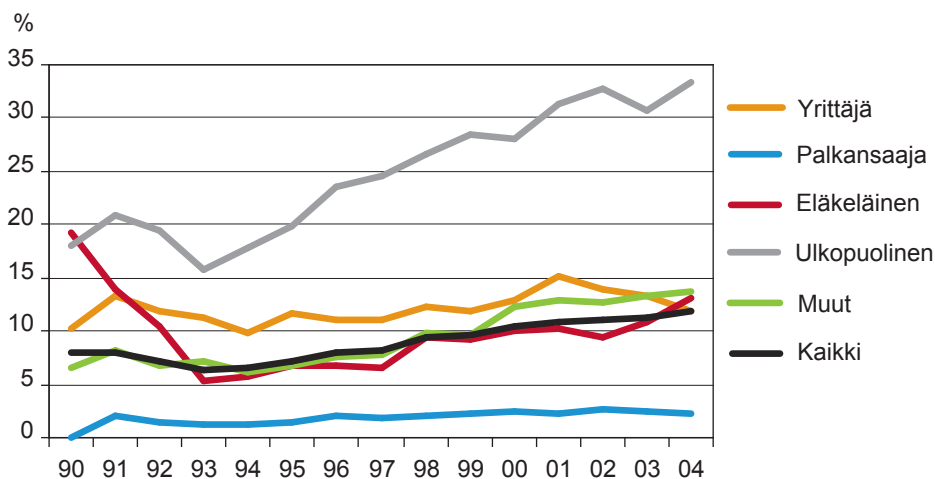
Lähde: Rantala 2006.

Kuviossa 3 kuvataan eläkeläisväestön köyhyysriskiä suhteessa muihin väestöryhmiin. Tarkastelu on tehty 60 prosentin köyhyysrajalla. Laman aikana väestön käytettävissä olevat tulot alenivat, mikä heijastui suoraan köyhyyden yleisyyteen. Eläkeläisten köyhyysriski aleni merkittävästi, koska eläkkeiden taso oli sidottu aiempaan, lamaa edeltävään tasoon. Väestön tulojen kääntynyt kasvuun 1990-luvulla myös köyhyysriski kääntyi nousuun ja se koski kaikkia väestöryhmiä, mutta

eniten kuvan ulkopuolisten ryhmää eli pitkäaikaistyöttömiä ja opiskelijoita. Myös eläkeläisten suhteellinen köyhyys lisääntyi, ja tarkastelujakson lopussa köyhyysriskissä oli 13 prosenttia eläkeläistalouksista. Eläkeläisistä heikommassa asemassa olivat yksinasuvat alle 55-vuotiaat miehet ja naiset sekä 75 vuotta täyttäneet yksin asuvat naiset. Yksin asuvien köyhyysriski oli kaikissa ikäryhmissä selvästi korkeampi kuin muiden (Rantaja ja Suoniemi 2007).

Kun verrataan eläkeläistalouksien köyhyyttä kaikkien talouksien keskimääräiseen köyhyysriskiin, eläkeläisväestön köyhyys ei ole sen yleisempää kuin väestössä keskimäärin. Myöskään vertailut EU:n vanhoihin jäsenmaihiin eivät anna vanhusväestön köyhyydestä Suomessa vertailumaita synkempää kuvaa. Poikkeuksena ovat vanhimmat naiset, joilla köyhyysriski on myös EU:n mittapuun mukaan suuri (Ahonen 2006).

Kuvio 3. Köyhyysriski sosioekonomisen aseman mukaan. Köyhyysrajana on 60 prosenttia väestön ekvivalentista mediaanitulosta.

Lähde. Rantala ja Suoniemi 2007.

Eläkkeet ovat yhä eläkeläistalouksien tärkein tulolähde, vaikka eläkkeen merkitys tulolähteenä on vajaan kahdenkymmenen vuoden aikana hieman pienentynyt. Kotitalouden bruttotuloista eläkkeet ovat noin 70 prosenttia. Työeläkejärjestelmän vähittäinen kypsyminen on nostanut työeläkkeen osuutta ja samalla kansaneläkkeen osuus eläketuloista on pienentynyt (Rantala 2006). Tämän rakenteellisen muutoksen ennustetaan jatkuvan vielä tulevana vuosikymmeninä (Biström ym. 2007).

Toimeentulon riittävyys objektiivisten ja subjektiivisten mittareiden valossa

Eläkeläisten toimeentulon riittävyttä on arvioitu tarkastelemalla eläkeläistalouksien tulotasoa ja tulojakaumaa suhteessa ammatissa toimiviin ja koko väestöön. Myös köyhyysriskin kehitystä koskeva tutkimus kertoo taloudellisen toimeentulon riittävydestä. Toimeentuloon vaikuttavat tulojen lisäksi myös monet henkilökoh-
taiseen elämäntilanteeseen liittyvät tekijät, joiden huomioon ottaminen on tärkeää toimeentulon riittävyttä koskevissa arvioinneissa. Koetun toimeentulon mittareilla myös nämä tekijät tulevat huomioiduiksi. Esimerkiksi sairausmenot voivat olla tuloihin nähden suuret, mikä olennaisesti muuttaa taloudellisesta toimeentulosta tulotietojen perusteella saatua kuvaa.

Stakesin Hyvinvointi ja palvelut -tutkimushankkeessa on muutamilla kysymyksillä mitattu toimeentulon riittävyttä. Vuoden 2006 tutkimuksesta julkaistun tutkimusartikkelin mukaan menojen kattaminen oli hankalaa 27 prosentille 60–79-vuotiaista henkilöistä. Miehistä 25 prosenttia ja naisista 29 prosenttia koki menojen kattamisen hankalaksi. Suurin osa ikääntyneistä selviytyi näin ollen jokapäiväisistä menoista ilman hankaluuksia. Näistä niin kutsutuista kolmasikäläisistä valtaosa, 85 prosenttia, oli jo eläkkeellä (Vaarama ja Ollila 2008). Tutkimusvuoden 2006 tulotietoja ei tuolloin ollut käytettävissä, eikä siten tarkasteltu koettua toimeentuloa suhteessa käytettävissä oleviin tuloihin.

Taulukossa 1 verrataan eläkkeellä olevien 65–79-vuotiaiden kokemuksia toimeentulosta eläkkeelle lähivuosina siirtyvien, vielä työssä olevien kokemuksiin. Tulotaso on määritelty kotitalouden kulutusyksikköä kohti lasketun vuositulon mukaan (ks. alaviite 2). Tarkastelu perustuu edellä mainittuun Hyvinvointi ja palvelut 2006 -tutkimusaineistoon, johon on liitetty rekisteritiedot kotitalouksien käytettävissä olevista tuloista vuodelta 2006.

Toimeentulovaikeuksia on odotetusti muita enemmän alimpaan tuloluokkaan kuuluvilla eläkeläistalouksilla. Alle 15 000 euron vuosituloilla menojen kattaminen tuotti jonkinasteisia hankaluuksia noin kahdelle eläkeläistaloudelle viidestä. Viidelle prosentille alimman tuloluokan eläkeläisistä menojen kattaminen oli erittäin hankalaa, hankalaa se oli 10 prosentille ja melko hankalaa 28 prosentille. Vuositulon noustessa toimeentulovaikeudet odotetusti vähenivät. Kaikista eläkeläistalouksista

jonkinasteista hankaluutta koki noin joka neljäs talous. Suurimmalle osalle eläkeläistalouksista menoista selviytyminen oli siten helppoa tai melko helppoa.

Taulukko 1. Koettu toimeentulo tulotason mukaan työssä ja eläkkeellä olevilla henkilöillä, %. Kotitalouden kulutusyksikkökohtainen käytettävissä oleva rahatulo vuonna 2006, euroa/v. OECD:n uusi kulutusyksikköasteikko.

Menojen kattaminen	Työssä (55–64-v.)					Eläkkeellä (65–79-v.)				
	Alle 15 000	15 000– 19 999	20 000– 24 999	25 000 ja yli	Kaikki	Alle 15 000	15 000– 19 999	20 000– 24 999	25 000 ja yli	Kaikki
Erittäin hankalaa / hankalaa	11	6	2	1	3	15	6	4	1	9
Melko hankalaa	17	16	12	3	9	28	15	8	5	19
Melko helppoa	48	43	53	37	43	40	51	49	46	45
Helppoa / hyvin helppoa	23	35	33	58	45	16	28	38	48	26
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	65	70	109	237	481	412	213	106	111	842

Lähde: Stakesin HYPA-aineisto vuodelta 2006, johon on liitetty vuoden 2006 tulonjakotilaston tiedot käytettävissä olevista tuloista.

Kun verrataan eläkeläisten kokemuksia toimeentulosta ikääntyneen, työssä käyvän väestön kokemuksiin, havaitaan toimeentulovaikeuksia olleen eläkeläisillä yleisemmin kuin työssä käyvillä lähinnä alimmassa tuloluokassa. Alle 15 000 euron vuosituloilla jonkinasteisia hankaluuksia oli lähes joka toisella eläkeläistaloudella, mutta vain noin joka neljännellä työssä käyvän kotitaloudella. Erojen taustalla olevien syiden selvittäminen on tärkeä jatkotutkimuksen aihe.

Koetun toimeentulon tutkimusta tarpeen syventää

Pienituloisuuden raja, 60 prosenttia väestön ekvivalentista mediaanitulosta, oli tutkimusaineistossa 11 536 euroa. Köyhyysrajaa arvioitaessa on huomattava, että eräät tuloerät kuten laskennallinen asumistulo eivät sisälly tutkimusaineiston tulokäsitteseen. Köyhyysraja oli tutkimusaineistosta laskettuna hieman matalampi kuin vuoden 2006 tulonjakotilastosta määräytyvä raja (Tilastokeskus 2008). Tässä tarkastelluista eläkeläistalouksista 23 prosenttia oli 60 prosentin köyhyysrajan mukaan köyhyysriskissä. Kun tarkasteltiin köyhyysriskissä olevien eläkeläisten koettua

toimeentuloa, havaittiin, että joka toiselle köyhyysriskissä olevista jokapäiväisistä menoista selviytyminen tuotti jonkinasteisia hankaluuksia: köyhiksi luokitelluista eläkeläisistä 5 prosentille menoista selviytyminen oli erittäin hankalaa, 11 prosentille hankalaa ja melko hankalaksi selviytymisen koki 34 prosenttia.

Pienituloisuus ei kaikkien kohdalla merkitse taloudellista ahdinkoa, sillä köyhyysriskissä olevista eläkeläistalouksista puolet selviytyi menoista melko helposti tai helposti. Toisaalta köyhyysrajan ylittäneiden eläkeläisten joukossa oli myös niitä, joille menot tuottivat hankaluuksia. Ei-köyhyysriskissä olevista eläkeläisistä viidesosalla oli jonkinasteisia hankaluuksia menojen kattamisessa. Voidaan kysyä, onko köyhyysrajana käytetty 60 prosenttia väestön ekvivalentista mediaanitulosta liian kaavamainen mittari kuvaamaan eläkeläisköyhyyttä. Toimeentulon riittävydestä saadaan toisenlainen kuva, kun objektiivisten tulotietojen rinnalla tarkastellaan eläkeläisten kokemuksia toimeentulosta. Koetun toimeentulon mittareilla voidaan paremmin paikantaa sitä, missä tuloryhmissä toimeentulovaikeuksia esiintyy, kuinka yleisiä ne ovat ja kuinka vakavista vaikeuksista on kysymys.

Koetun toimeentulon tarkasteluja on tarpeen jatkossa syventää ja selvittää, mitkä tekijät käytettävissä olevien tulojen lisäksi vaikuttavat eläkeläisten taloudelliseen toimeentuloon. Mikä on esimerkiksi yksin tai puolison kanssa asumisen merkitys toimeentulolle, entä terveydentilan tai omistus- vs. vuokra-asunnossa asumisen? Tulojen ohella henkilöiden elämäntilanteeseen liittyvien tekijöiden vaikutusta eläkeläisten taloudelliseen toimeentuloon ei tunneta riittävästi.

Kirjallisuus

- Ahonen, Kati (2006) Eläkeläisten toimeentulo kansainvälisessä vertailussa. Julkaisussa Hannu Uusitalo (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki.
- Aromaa, Arpo ja Koskinen, Seppo (toim) (2002) Terveys ja toimintakyky Suomessa. Terveys 2000 -tutkimuksen perustulokset. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B3/2002. Helsinki.
- Biström, Peter ja Elo, Kalle ja Klaavo, Tapio ja Risku, Ismo ja Sihvonen, Hannu (2007) Lakisääteiset eläkkeet. Pitkän aikavälin laskelmat 2007. Eläketurvakeskuksen raportteja 2007:2. Helsinki.
- Bowling, Ann and Zahava, Gabriel (2007) Lay theories of quality of life in older age. *Ageing and Society* 25, 2007, 827–848. Cambridge University Press.
- Easterlin, R. (toim.) (2002) *Happiness in Economics*. Cheltenham 2002.
- European Commission (2008) Portfolio of overarching indicators and streamlined social inclusion, pensions and health portfolios. Brussels, April 2008.
- Hagfors, Robert ja Hellsten, Katri ja Ilmakunnas, Seija ja Uusitalo, Hannu (toim.) (2003) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki.
- Heikkilä, Matti ja Kautto, Mikko (toim.) (2002) Suomalaisten hyvinvointi 2002. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Jyväskylä.
- Kangas, Olli (2008) Pohjoismaat – maailman paras kolkka? Yhteiskuntapolitiikka Vol. 73, 4/2008. s. 357–367.
- Karisto, Antti (2004) Kolmas ikä – uusi näkökulma väestön vanhenemiseen. Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Kautto, Mikko (toim.) (2006) Suomalaisten hyvinvointi 2006. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Vaajakoski.
- Koskinen, Seppo ja Aromaa, Arpo ja Huttunen, Jussi ja Teperi, Juha (toim.) (2006) *Health in Finland*. National Public Health Institute KTL. Helsinki.
- Kotakorpi, Kaisa (2005) Onnellisuuden taloustieteestä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 101. vsk. 3/2005, s. 402–406. Kirja-arvostelu Richard Layardin kirjasta *Happiness – lessons from a New Science*, Lontoo.

- Laitanen, Elina ja Helakorpi, Satu ja Uutela Antti (2008) Eläkeikäisen väestön terveyskäyttäytyminen ja terveys keväällä 2007 ja niiden muutokset 1993–2007. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B. 14/2008.
- Laslett, Peter (1994) The third age, the fourth age and the future. *Ageing and Society*, 14(3): 436–448.
- Layard, R (2005) Happiness – Lessons from a New Science. Lontoo.
- Moisio, Pasi ja Karvonen, Sakari ja Simpura, Jussi ja Heikkilä Matti (toim.) (2008) Suomalaisten hyvinvointi 2008. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Vammala.
- Mollenkopf, Heidrun and Walker, Alan (Eds.) (2007) Quality of Life in Old Age. International and Multi-Disciplinary Perspectives. Springer 2007.
- OECD (2003) Policies for an Ageing Society. Recent Measures and Areas for Further Reform. ECO/WKP (2003), Paris: OECD.
- Rantala, Juha (2006) Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Julkaisussa Hannu Uusitalo (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki.
- Rantala, Juha ja Suoniemi, Ilpo (2007) Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2. Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuksia 105. Helsinki.
- Tilastokeskus (2008) Pienituloisten lukumäärät ja osuudet 1966–2006. Verkkojulkaisu 4.8.2008. www.stat.fi/til/tjt/2004/tjt_2004_2006-06-16_tau_003.html.
- Tuominen, Eila ja Kannisto, Jari ja Nyman, Heidi (2006) Eläkkeiden reaalikehitys ja taso suhteessa ansioihin. Julkaisussa Hannu Uusitalo (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki.
- Tuominen, Eila ja Hietaniemi, Marjukka ja Nyman, Heidi ja Lampi, Jukka (2008) Alkaneiden työkyvyttömyyseläkkeiden taso. Työeläkejärjestelmästä vuosina 1990–2007 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet. Eläketurvakeskuksen katsauksia 2008:5. Helsinki.
- Uusitalo, Hannu (toim.) (2006) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki.
- Vaarama, Marja ja Hakkarainen, Anne ja Laaksonen, Seppo (1999) Vanhusbarometri 1998. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1999:3. Helsinki.

- Vaarama, Marja ja Kaitsaari, Tuula (2002) Ikääntyneiden toimintakyky ja koettu hyvinvointi. Julkaisussa Matti Heikkilä ja Mikko Kautto (toim.): Suomalais-ten hyvinvointi 2002. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Jyväskylä.
- Vaarama, Marja ja Luoma, Minna-Liisa ja Ylönen, Lauri (2006) Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Julkaisussa Mikko Kautto (toim.): Suomalais-ten hyvinvointi 2006. Stakes 2006.
- Vaarama, Marja ja Ollila, Kati (2008) Koettu hyvinvointi ja elämänlaatu kolmannessa iässä. Julkaisussa Pasi Moisio, Sakari Karvonen, Jussi Simpura ja Matti Heikkilä (toim.). Suomalais-ten hyvinvointi 2008. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Vammala.
- Walker, Alan (Ed.) (2005) Understanding Quality of Life in Old Age. Open University Press 2005.
- WHO (2002). Active Ageing. A Policy Framework. World Health organization. Madrid 2002.

Mikko Niemelä

Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset vuosina 1966–2001

Johdanto

Väestön ikääntyminen ja niin sanottujen suurten ikäluokkien eläkkeelle siirtyminen merkitsevät monia yhteiskuntapoliittisia haasteita. Väestön ikärakenteen vanheneminen kasvattaa eläkemenoja sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen kysyntää samalla kun ikääntyvän väestön suhteellisen osuuden kasvu lisää entisestään työikäisen väestön verorasitetta. Toisaalta tulevaisuudessa työeläkejärjestelmän kypsyemisestä johtuva keskimääräisten eläkkeiden nousu yhdessä eläkeläisten lukumäärän kasvun kanssa lisäävät eläkeläisiltä saatavia verotuloja. Työikäisten määrän väheneminen saattaa hidastaa kansantalouden käytettävissä olevien tulojen ja tämän myötä myös kulutuksen kasvua. Se, kuinka paljon kulutuksen kasvu muuttuu, riippuu paljolti ikääntyvän väestön kulutuskäyttäytymisestä.

Kotitalouksien kulutuskäyttäytymisestä on tehty elinkaari- ja pysyväistulohypoteeseja, joiden mukaan ikääntyvät kuluttavat tuloistaan suuremman osan kuin muu väestö (esim. Friedman 1957; Modigliani ja Brumberg 1954). Oletukset perustuvat siihen, että nuoruudessa yksilön tulotaso on matala ja hän rahoittaa kulutuksensa lainanotolla, työikäisenä yksilön tulot ovat korkeimmillaan, jolloin hän maksaa lainansa takaisin ja säästää vanhuuden varalle. Eläkkeelle siirryttäessä yksilön tulot laskevat, jolloin hän kuluttaa työaikana keräämänsä säästöt, eikä lisäsäästämisen tarvetta enää ole. Näin ollen elinkaarihypoteesin perusteella eläkkeelle siirryttäessä säästämisaste alenee ja kulutusalttius kasvaa.

Empiiriset havainnot ikääntyvän väestön kulutuskäyttäytymisestä eivät kuitenkaan tue edellä kuvattua elinkaariajattelua (esim. Banks ym. 1998; Browning ja Crossley 2001; Riihelä 2006). Jaakko Kianderin, Marja Riihelän ja Risto Sullströmin (2004) mukaan tulokset ovat itse asiassa päinvastaisia: eläkkeelle jäädessä suomalaisten säästämisaste nousee kulutuksen supistuessa. Tulojen pienentyessä entistä suurempi osa tuloista säästetään. Tutkijat toteavatkin, että ”eläkkeelle jääminen näyttää edelleen merkitsevän selvää siirtymää pois työssä käyvien kulutuskeskeisestä elämäntavasta kohti niukempaa eläkeläisille tyypillistä elämäntyyliä”

(mt., 107). Toisaalta kulutusalttiudella mitattuna nimenomaan eläkkeelle siirtyminen ei muodosta selkeää rajaa kulutusalttiuden vähenemisessä, sillä kulutusalttius laskee tasaisesti iän myötä (mt., 107–108).

Tästä huolimatta tulos ei tue kulutuksen elinkaariajattelua. Tälle voidaan esittää useita selityksiä. Ensinnäkin kulutustarpeet saattavat pienentyä ikääntymisen myötä ja tämä näkyy kulutusmenojen supistumisena. Suurin osa ikääntyvästä väestöstä asuu velattomassa omistusasunnossa, mikä merkitsee, että heillä on selvästi pienemmät asumismenot kuin muilla ikäryhmillä (esim. Niemelä 2004a). Lisäksi ikääntyvien kulutus kestokulutushyödykkeisiin on selvästi muita ikäryhmiä pienempää. Erilaisten uutuushyödykkeiden hankinta ajoittuu erityisesti keski-ikään. Tieto- ja viihdekulutukseen liittyvät hyödykkeet ovat niitä, joiden hankkijoina nuoret kotitaloudet ovat suunnannäyttäjinä. Muita uutuustavaroita, kuten kodinkoneita, hankitaan ensimmäisenä etupäässä keski-ikäisten talouksiin ja kaikkein viimeisimpänä uutuushyödykkeet leviävät ikääntyvien kotitalouksiin (Ahlqvist 2004, 119–122). Samansuuntaisiin tuloksiin on päästy tieto- ja viihdekulutusta tutkittaessa: ikääntyvät käyttävät suhteellisesti enemmän rahaa perinteisiin tietolähteisiin, kuten kirjoihin tai lehtiin kuin esimerkiksi puhelin ja Internet-palveluihin (Räsänen 2005; ks. myös Virtanen 2004).

Ikääntyvillä saattaa olla vaikeampaa omaksua uuden teknologian monipuolista käyttöä. Toisaalta kenties merkittävämpi selitys vanhoihin ja hyviksi koettuihin asioihin pitäytymiselle on tottumukset, joita ajan myötä saattaa olla vaikeampi muuttaa. Erityisesti vanhemmalla iällä kulutus, samoin kuin säästäminen, voivat perustua aiemmin opittuun elämäntapaan. Säästämisen on havaittu olevan leimallinen piirre erityisesti niin sanotulle sotasukupolvelle. Pula-ajan eläneet haluavat pitää huolta siitä, että säästöissä on aina jotain pahan päivän varalle (Toivonen 1992a).

Kulutustarpeiden pienentymisen ja tottumusten ohella kolmas seikka ikääntyvien matalaan kulutusalttiuteen onkin varautuminen taloudellisiin riskeihin. Ikääntyvien kohdalla ilmeisin taloudellinen riski liittyy mahdolliseen terveydentilan heikkeneemiseen ja siitä aiheutuviin kuluihin. Terveys on voimakkaasti ikäsidonainen seikka ja terveydenhoitomenojen on osoitettu kasvavan iän karttuessa (Niemelä 2004a; Riihelä 2006). Taloudellisiin riskeihin varautumista saattavat lisätä kohonneet lääke- ja potilasmaksut sekä epävarmuus eläketurvan tasosta ja julkisen palvelujärjestelmän toimivuudesta (Kiander ym. 2004, 109). Nämä tekijät ovat luonnollisesti

sellaisia, joihin myös yhteiskuntapoliittisin toimenpitein pystyttäisiin vaikuttamaan (ks. esim. Parjanne 2004).

Neljäntenä tekijänä onkin korostettu terveydentilan ja kulutuksen välistä yhteyttä (esim. Domeij ja Johannesson 2006). Tällöin nähdään, että ikääntyvien alenevaa kulutusastetta selittää terveydentilan heikkeneminen iän karttuessa. Terveydentilan ikäsidonaisuus näkyy erityisesti vapaa-ajan aktiviteetteihin viittaavassa kulutuksessa. Viides selitys ikääntyvien korkeammalle säästämisasteelle on niin sanottu perinnönjättömotiivi. Elinkaariajattelun vastaisesti eläkeiässä olevat ihmiset eivät välttämättä kuluta säästöjään eivätkä pura kasautunutta varallisuuttaan, jos he haluavat jättää jälkipolvilleen perintöä. Tosin Kiander ym. (2004, 110) ousastelevat, että perinnönjättömotiivi voi olla heikentymässä, toisaalta lapsiluvun vähenemisen ja toisaalta perijäskupolven vaurastumisen ja korkean tulotason vuoksi.

Lisäksi kuudes seikka on väestön tulotaso ja varallisuus. Nämä tekijät määrittelevät ne reunaehdot, jotka ylipäänsä mahdollistavat kotitalouksien kulutus- ja säästämis päätökset. Myös ikääntyvien tulotason ja varallisuuden suhteen tilanne saattaa olla muuttumassa suurten ikäluokkien ja heitä nuorempien siirtyessä eläkkeelle. On näet syytä olettaa, että tulevat eläkeläiset poikkeavat aiemmista ikäkohorteista. Työeläkejärjestelmän kypsymisestä johtuen tulevaisuudessa yhä suurempi osa eläkeläisistä on oikeutettuja täysimääräiseen työeläkkeeseen ja yhä suuremmalla osalla heistä tulee olemaan parempi tulotaso kuin heitä vanhemmilla ikäpolvilla (ks. Uusitalo 2006).

Se, missä määrin parantuva toimeentulon taso vaikuttaa kulutus- ja säästämis-ikäyttäytymiseen, riippuu paljolti edellä mainituista seikoista: kulutustarpeista, totumuksista, riskikäyttäytymisestä, terveydentilasta ja perinnönjättömotiiveista. Terhi-Anna Wilskan (2004, 251) mukaan tulo- ja varallisuustasoonsa nähden aina-kaan suuret ikäluokat eivät ole olleet niin merkittäviä kuluttajia kuin voisi olettaa. Säästäväisyys yleisenä ihanteena on edelleen myös suurille ikäluokille ominainen piirre. Toisaalta nimenomaan kohorttien merkitys on noussut yhä keskeisempään rooliin kulutusyhteiskunnan kehittyessä (Toivonen 1992b ja 1994).

Lisäksi terveydentilan paraneminen on merkinnyt sitä, että ikääntyvät ovat enenevissä määrin toimintakykyisempiä ja aktiivisempia kuin aiemmat polvet. Pu- hutaan kolmannesta iästä, jolla viitataan eläkeiän alkupäähän, työiän ja varsinaisen vanhuuden välissä olevaan ikävaiheeseen. Kolmannessa iässä olevista piirtyy kuva aktiivisista ikääntyvistä, jotka suuntaavat rahansa matkailuun, kulttuuriharrastuksiin

ja muuhun vapaa-aikaan sekä erilaisiin palveluihin (esim. Karisto 2004; ks. myös Mustonen ym. 2004).

Kulutuksen muutoksia 1980-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun tutkiessaan Marja Riihelä (2006) havaitsi, että kulutusrakenteen muutos näkyy kertahyödykkeiden osuuden pienentymisenä. Varsinkin yli 60-vuotiaiden kotitalouksissa kertahyödykkeiden osuuden pienentyminen näkyy palveluiden osuuden kasvuna. Lisäksi kotitalouden tulotasolla on selkeä yhteys kulutuksen rakenteeseen, sillä tiettyjen hyödykkeiden kulutus on alttiimpaa tulojen vaihteluille kuin toisten. Riihelän mukaan nimenomaan palveluiden kulutus on yhteydessä tulotasoon iästä riippumatta. Myös Hannu Uusitalo, Seppo Sallila ja Robert Hagfors (2003, 115–118) ovat havainneet, että kotitalouden tulotaso vaikuttaa eläkeläistalouksien kulutukseen. Yleisesti ottaen eläkeläistalouksien kulutus kohdistuu muita kotitalouksia selvemmin hyödykeryhmiin, joita voidaan luonnehtia välttämättömyshyödykkeiksi, kuten elintarvikkeisiin ja asumiseen. Kuitenkin pienituloisilla eläkeläistalouksilla välttämättömyyskulutuksen osuus kokonaismenoista on huomattavasti suurempi kuin paremmin toimeentulevilla. Tässä mielessä kuva eläkeläistalouksien kulutuksen rakenteen ja tulojen välisestä yhteydestä on samankaltainen kuin yleisesti koko väestön tasolla (ks. Niemelä 2004b).

Tämä tutkimus tarkastelee ikääntyvien kulutusta ja siinä tapahtuneita muutoksia 1960-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun. Lähes 40 vuoden aikaperiodi mahdollistaa hyvän asetelman muutoksen tutkimiseen. Missä määrin ikääntyvien kulutus eroaa muista ikäryhmistä ja onko tässä tapahtunut muutoksia yli ajan? Onko tulosten perusteella oletettavissa, että tulevat eläkeläiset ovat parantuneen elintason ja toimintakyvyn ansiosta aiempia aktiivisempia kuluttajia kuin heitä edeltävät sukupolvet? Vai onko niin, että edellä mainitut seikat vaikuttavat siten, että ikääntyvät pitävät rahansa yhä edelleen mieluummin piirongin laatikossa?

Tutkimusaineisto

Artikkelin aineistona käytetään Tilastokeskuksen kulutustutkimuksia (1966–2001). Ne ovat poikkileikkausaineistoja, joissa perusjoukon muodostavat Suomessa asuvat yksityiskotitaloudet. Kotitalouden muodostavat kaikki ne henkilöt, jotka asuvat ja ruokailevat yhdessä tai jotka muuten käyttävät tulojaan yhdessä. Laitostaloudet ja niihin kuuluvat henkilöt, kuten vanhainkodeissa, hoitolaitoksissa tai pitkäaikaisesti

vankilassa tai sairaalassa asuvat, eivät ole mukana tutkimuksessa (ks. Ahlqvist ja Berg 2003).

Kulutustutkimusten tietojen keruu tapahtuu kolmivaiheisesti: käyntihaastatte-
luilla, tilinpidolla eli kotitalouden pitämällä kulutuspäiväkirjoilla ja hallinnollisten
rekisteritietojen¹ pohjalta. Haastattelujen avulla selvitetään kotitalouksien tausta-
tiedot (esim. ammatit ja toiminta työmarkkinoilla) ja tarkistetaan rekisteritietojen
mukainen kotitalouden rakenne. Lisäksi käyntihaastatteluin kysytään tietoja asu-
misesta, vakuutuksista, suurista hankinnoista ja kestokulutushyödykkeiden omis-
tuksesta. Tilinpidolla on kerätty päivittäistavaroiden ja palveluiden kulutustiedot.
Vuosina 1966, 1971 ja 1976 tilinpitojakson pituus oli kuukausi, vuodesta 1981
lähtien se on ollut kaksi viikkoa. Tilinpitojaksot kattavat koko tutkimusvuoden,
sillä otostaloudet on jaettu kahden viikon mittaiseen tilinpitojaksoon koko tutki-
musvuoden ajalle. Tilinpitojakson tiedot korotetaan kertoimien avulla siten, että ne
edustavat koko vuoden kulutusta. Hallinnollisten rekisterien avulla kerätään tietoa
otostalouksien taustatiedoista. Rekistereistä saadaan muun muassa kotitalouksien
tulo- ja koulutustiedot. (Ahlqvist ja Berg 2003; Niemelä 2005, 53–54.)

Tiedonkeruuseen liittyvät seikat ovat yhteydessä tuloksien luotettavuuteen.
Kulutustietojen keruussa käytetään eripituisia ajanjaksoja (ks. esim. Ahlqvist ja
Berg 2003). Tietoja kerätään kahden viikon tilinpidolla, kuukauden, kolmen kuukau-
den ja vuoden viiteajoilla. Nämä tiedot korotetaan yleensä vuositasolle. Suurin osa
kulutusmenotiedoista, kuten elintarvikkeet ja ateriat, kertakäyttötavarat ja suurin osa
vaatteista ja taloustarvikkeista, kerätään kahden viikon tilinpitojaksolla. Pidemmiltä
viiteajoilta kerätään tietoa sellaisista hankinnoista, jotka kotitalouksien oletetaan
muistavan ja pystyvän raportoimaan pidemmältä ajanjaksolta, kuten asumismenot
ja hankinnat kestokulutustavaroihin.

Kahden viikon tilinpitojakson ongelmana on viiteajanjakson lyhyys. Kulutusme-
notietojen luotettavuus heikkenee siirryttäessä pienempiin kulutusryhmiin. Usein
ostettavien kulutushyödykkeiden (esim. peruselintarvikkeet) raportointi on helpom-
paa kuin harvemmin hankittujen hyödykkeiden (esim. vaatteet tai jalkineet). Tämän
vuoksi usein ostettavien hyödykkeiden keskivirheet ovat pieniä, mutta harvemmin
hankittujen hyödykkeiden kohdalla keskivirheet saattavat kasvaa melko suuriksi.
Näin ollen luotettavimmat tiedot saadaan suurimmista kulutusmenoryhmistä (elin-
tarvikkeet ja alkoholittomat juomat sekä asuminen ja energia). Harvemmin han-

1 Ei vuonna 1966.

kittujen kulutushyödykkeiden kohdalla otos eikä tilinpitojakson pituus välttämättä riitä tietojen luotettavaan kuvaamiseen. (Ahlqvist ja Berg 2003.)

Taulukko 1. *Aineiston koko (kotitaloutta) ja painottamattomat tapausten lukumäärät eri ikäryhmissä (kotitalouden viitehenkilön iän mukaan).*

	1966	1971	1976	1981	1985	1990	1995	2001
Aineiston koko	3 200	2 986	3 348	7 368	8 200	8 258	6 743	5 495
Ikäryhmittäin								
55–59	414	320	300	723	594	626	536	508
60–64	313	284	281	475	450	539	496	395
65–69	186	188	231	382	352	456	376	295
70–74	89	117	146	300	281	366	320	268
75–79	44	53	97	187	181	271	212	244

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Kuten taulukosta 1 havaitaan, aineiston koko on joidenkin vuosien kohdalla melko pieni – erityisesti yksityiskohtaisia tarkasteluja silmällä pitäen. Normaalin käytännön mukaisesti otostiedot muunnetaan väestötasolle aineistoon sisältyvien painokertoimien avulla siten, että kunkin kotitalouden painokerroin kerrotaan kotitalouden jäsenten lukumäärällä. Tästä huolimatta yksityiskohtaiset luokittelut taustamuuttujien suhteen kasvattavat havaintojen vähetessä kulutusmenoista saatavan kuvan epäluotettavuutta. Erityisesti vuosien 1966 ja 1971 aineistojen kohdalla vanhempien ikäryhmien tapausten lukumäärät ovat varsin pieniä. Tämä on otettava huomioon tuloksia tulkittaessa, sillä esimerkiksi trenditarkasteluissa lyhytkestoiset piikit tai kuopat ovat usein juuri otantasattumista johtuvia.

Menetelmät

Tutkimuksessa käytettävä tulokäsité on kotitalouden vuotuiset käytettävissä olevat tulot, joka ottaa huomioon sekä saadut että maksetut tulonsiirrot. Kulutusmenokäsitteenä on puolestaan kotitalouden vuotuiset kulutusmenot, joka ottaa huomioon kaikki muut menot paitsi kulutukseen rinnastettavat tulonsiirrot (esim. kirkollisvero ja ammattijärjestöjen jäsenmaksut) ja annetut lahjat ja avustukset toisille kotitalouksille. Kotitaloudet tehdään rakenteeltaan vertailukelpoisiksi jakamalla kotitalouden tulot ja menot kussakin tapauksessa kotitalouden kulutusyksikkökertoimella. Tässä tutkimuksessa käytetään Tilastokeskuksen kulutustutkimus-

aineistoissa perinteisesti käytössä ollutta ekvivalenssiskaalaa, joka on muunnos OECD:n perinteisestä niin sanotusta Oxfordin skaalasta². Ikä lasketaan kotitalouden viitehenkilön iän perusteella.

Tutkimuksen empiiriset analyysit jakautuvat kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastellaan kulutusmenojen ja keskimääräisen kulutusalttiuden kehitystä 1960-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun. Analyysien avulla saadaan yleiskuva kulutusmenojen ja kulutusalttiuden tasosta eri ikäryhmissä sekä nähdään, onko ikääntyvien kulutuksessa tapahtunut muutoksia ajan saatossa. Lisäksi tutkitaan, millä tavoin kotitalouden tulotaso vaikuttaa keskimääräisestä kulutusalttiudesta saatavaan kuvaan eri ikäryhmissä. Keskimääräinen kulutusalttius kuvaa kulutusmenojen ja käytettävissä olevien tulojen suhdetta ja se saadaan jakamalla kotitalouden vuotuiset kulutusmenot kotitalouden vuotuisilla käytettävissä olevilla tuloilla. Kulutusalttiuden ollessa alle yhden kotitalouden kulutusmenot ovat matalammat kuin heidän tulonsa ja vastaavasti kulutusalttiuden ollessa yli yhden kotitalouden kulutusmenot ylittävät heidän tulotasonsa.

Analyysien toinen osa puolestaan pureutuu kulutuksen rakenteessa tapahtuneisiin muutoksiin. Tämä aloitetaan kulusrakenteen yleisellä tarkastelulla, josta siirrytään tarkemmin asumisen, terveyden ja vapaa-ajan kulutuksen muutoksiin. Vapaa-ajan kulutuksen osalta tutkitaan erikseen vapaa-ajan välineiden ja palveluiden sekä matkailun kulutusta. Tuloksien raportoinnissa käytetään sekä absoluuttisia euro-määräisiä kulutusmenoja että suhteellisia hyödykeryhmien kokonaiskulutusmenosuuksia. Euromääräisiä kulutusmenoja raportoidaessa rahanarvon muutokset on

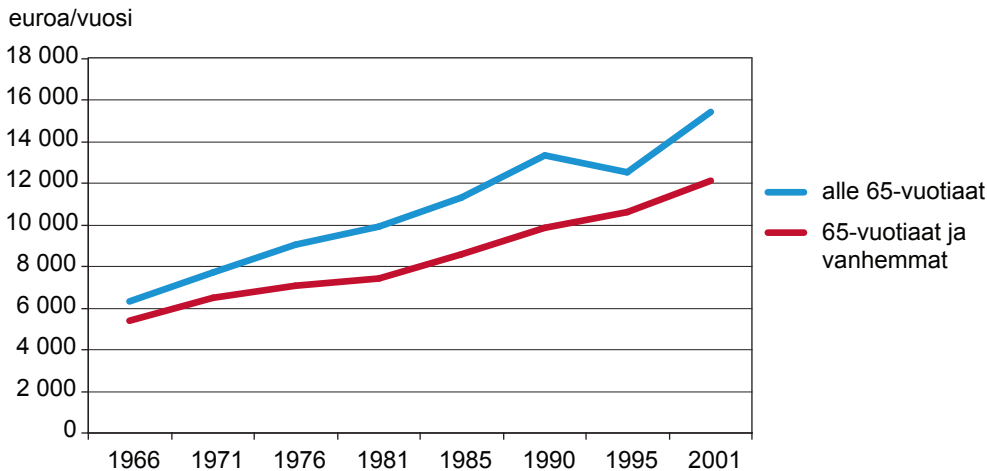
2 Skaala kuuluu luokkaan $m=1+a(A-1)+bL$, jossa A on aikuisten lukumäärä ja L lasten lukumäärä kotitaloudessa. Parametri a on arvoltaan 0.7 ja parametri b 0.5. Näin ollen kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa painon 1 ja seuraavat kotitalouden aikuisjäsenet saavat painon 0.7 sekä alaikäiset (alle 18-vuotiaat) lapset arvon 0.5. Skaala eroaa OECD:n perinteisestä Oxfordin skaalasta siten, että OECD:n skaalassa kotitalouden aikuisjäseniksi lasketaan yli 13-vuotiaat kotitalouden jäsenet. Myös Euroopan unionin tilastoviranomaisen Eurostatin suosittelemassa OECD:n modifioidussa skaalassa kotitalouden aikuisjäseniksi lasketaan yli 13-vuotiaat kotitalouden jäsenet. Lisäksi modifioidussa skaalassa parametri a on arvoltaan 0.5 ja parametri b 0.3. (Ks. esim. OECD 2005.) Tässä tutkimuksessa käytetään Tilastokeskuksen kulutustutkimusaineistoissa perinteisesti käytössä ollutta skaalaa, koska kulutustutkimuksien vanhemmissa versioissa ei ole mahdollista laskea kotitalouden aikuisjäsentien ikärajaa yllä mainituilla rajoilla. Keskustelua erilaisten ekvivalenssiskaalojen ”hyvyydestä” ja käyttökelpoisuudesta on käyty runsaasti (ks. esim. Whiteford ja Kennedy 1995; Deaton 2003).

otettu huomioon deflatoimalla kunkin vuoden tulokset elinkustannusindeksin mukaisesti vuoden 2001 hintoihin. Tutkimuksessa esitettyjen kulutuksen pääryhmien erittely on esitetty tarkemmin liitteessä 1.

Kulutusmenojen ja kulutusalttiuden muutokset

Kuviossa 1 on esitetty vuotuisten kulutusmenojen määrän kehitys kotitalouksissa, joiden viitehenkilön ikä on alle tai yli 65 vuotta. Molempien ikäryhmien kohdalla kulutusmenojen määrä on kasvanut moninkertaisesti 35 vuoden aikana. Yleisesti ottaen ikääntyvän väestön kulutusmenot ovat selvästi matalammat kuin heitä nuoremmissa. Ikäryhmien välinen ero on kuitenkin ajan kuluessa muuttunut jonkin verran. Vielä 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa ero ikäryhmien välillä oli sängen vähäinen. Tämän jälkeen ikäryhmien välinen ero kasvoi selvästi ja oli suurimmillaan vuonna 1990.

Kuvio 1. Ekvivalentit kulutusmenot eri ikäryhmissä 1966–2001 (€/vuosi, vuosi 2001 = 100).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

1990-luvun alku merkitsi huomattavaa muutosta: 65-vuotiaiden ja sitä vanhempien kulutus jatkoi nousuaan 1990-luvun alun lamasta huolimatta. Vastaavasti alle 65-vuotiaiden kohdalla noin neljännesvuosisadan kestänyt jatkuva kulutuksen kasvu kääntyi jyrkkään laskuun. Tulos on merkittävä ja tukee aiempien tutkimusten

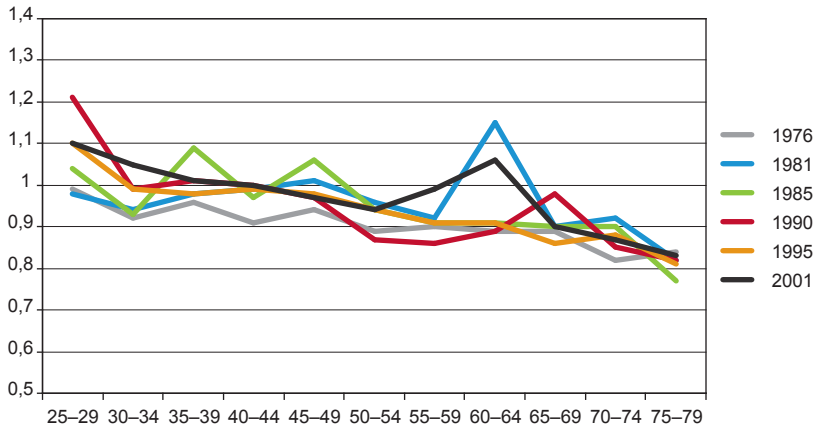
havaintoa, että ikääntyvä väestö selvisi 1990-luvun alun lamasta muita ikäryhmiä paremmin (esim. Rantala 2006). Kulutusmenojen määrän jyrkästä laskusta huolimatta alle 65-vuotiaiden kulutusmenot pysyivät korkeammalla tasolla kuin heitä vanhemmilla. Lisäksi 1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla alle 65-vuotiaiden kulutusmenot kääntyivät kasvuun ja samalla ero kulutusmenojen määrässä eri ikäryhmien välillä kasvoi.

Pelkkä kulutusmenojen määrä ei vielä kerro, johtuuko ikääntyvien matalampi kulutus säästäväisestä elämäntyylistä vai siitä, että ikääntyvillä ei ole varallisuutta kuluttaa yhtä paljon kuin muissa ikäryhmissä. Kulutusalttiuden tarkastelu antaa tässä suhteessa tarkemman kuvan nimenomaan tulojen ja kulutuksen välisestä suhteesta. Liitteessä 2 tarkastellaan eri ikäryhmien ja kohorttien kulutusalttiuden kehitystä vuosien 1966 ja 2001 välisenä aikana. Sen avulla pystytään erottelemaan iän, syntymäajan ja ajankohdan vaikutusta kulutusalttiuteen. Taulukko tarjoaa paljon informaatiota, mutta tässä yhteydessä huomio kiinnitetään tarkemmin ikääntyvien kulutusalttiuteen.³

Kuviossa 2 on esitetty kulutusalttiuden ja iän välinen yhteys vuosien 1976 ja 2001 väliseltä ajalta. Eri vuosien välillä ei ole havaittavissa mullistavia eroja. Aiempien tutkimustuloksien mukaisesti kulutusalttius laskee hienokseltaan iän karttuessa. Tämä näkyy erityisesti tarkasteltaessa ikäjakauman ääripäitä, jossa 75–79-vuotiailla on pääsääntöisesti matalin kulutusalttius ja nuorimmilla vastavasti korkein. Lisäksi joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta kulutusalttius laskee tasaisesti jo 50 ikävuoden jälkeen. Selkeimmät poikkeukset tässä suhteessa ovat vuosina 1981 ja 2001. Suurten ikäluokkien eläkkeelle siirtymisen näkökulmasta vuoden 2001 tilanne on kiintoisa, sillä toisin kuin muina vuosina, kulutusalttius nousee 55 ikävuoden jälkeen ja laskee jälleen vasta 65 vuoden kohdalla. Onko siis ounasteltavissa, että tuleva eläkeläissukupolvi olisi edellisiä sukupolvia vähemmän säästäväisempi?

3 Mainitsemisen arvoinen seikka on vuosien 1966 ja 1971 poikkeavuus muista vuosista. Molempina vuosina keskimääräinen kulutusalttius oli koko väestön tasolla selvästi yli yhden, kun se muina vuosina on vaihdellut 0,93 ja 1,01 välillä. Lisäksi näinä vuosina ikäryhmien välillä ei ole tulkinnallisesti kovinkaan mielekäästä vaihtelua toisin kuin muina vuosina. Kyse voi ainakin osaksi olla aineistojen laadusta. Esimerkiksi tulotietojen keruussa käytettiin vuonna 1966 vain haastatteluja ja vasta vuodesta 1971 lähtien alettiin vaihteittain hyödyntää myös hallinnollisia rekisteritietoja. Tämä saattaa vaikuttaa tulojen ja kulutuksen suhteesta saatavaan kuvaan.

Kuvio 2. Kulutusalttius iän mukaan vuosina 1976–2001.

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

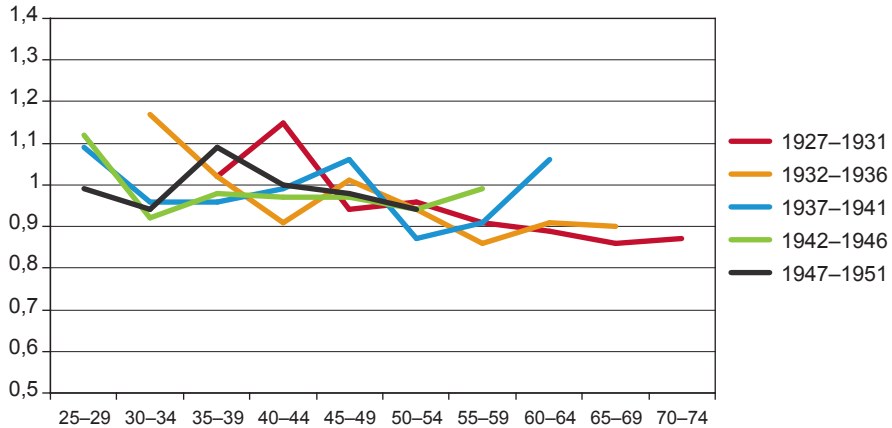
Kysymykseen saadaan parempaa osviittaa vertaamalla eri kohortteja keskenään. Edellinen analyysi kertoi sen, käyttäytyvätkö ihmiset tietyn ikäisinä samalla tavoin riippumatta siitä, minä aikana he ovat eläneet. Tulos oli, että aikakaudesta riippumatta ikääntyvien kulutusalttius on matalampi kuin muissa ikäryhmissä. Tulos ei vielä kerro siitä, poikkeavatko 55–64-vuotiaat vuonna 2001 kulutusalttuitensa osalta sukupolvena muina aikoina syntyneistä.

Tätä tarkastellaan kuvioissa 3 ja 4. Kuten liitteestä 2 huomataan, 55–64-vuotiaat on jaettu vuonna 2001 syntymäaikansa mukaisesti kahteen kohorttiin: vuosien 1937–1941 ja 1942–1946 välisinä aikoina syntyneisiin. Näitä kahta kohorttia verrataan seuraavaksi kahteen heitä vanhempaan kohorttiin ja yhteen heitä nuorempaan kohorttiin. Kuviossa 3 on aluksi tarkasteltu, missä määrin nämä eläkeikää lähestyvät kaksi kohorttia eroavat kolmesta muusta kohortista eri ikävaiheissa. Lisäksi kuviossa 4 on tarkasteltu ajankohdan yhteyttä kohorttien kulutusalttuteen.

Kuvioista havaitaan, että vuosien 1937 ja 1946 välillä syntyneet eivät poikkea systemaattisesti muista kohorteista ennen 55 vuoden ikää. Kuitenkin 55 ikävuoden jälkeen heidän kulutusalttuitensa kasvaa toisin kuin kahdella heitä vanhemmalla kohortilla. Vanhempien kohorttien kulutusalttius laskee aluksi melko selvästi ja vakiintuu myöhemmin tietylle tasolle. Myöskään ajankohdalla ei näytä olevan suurta vaikutusta. Vuonna 1976 kaikkein vanhimpien (vuonna 1927 syntyneiden) ollessa 49-vuotiaita ja nuorempien (vuonna 1951 syntyneiden) ollessa 29-vuotiaita-

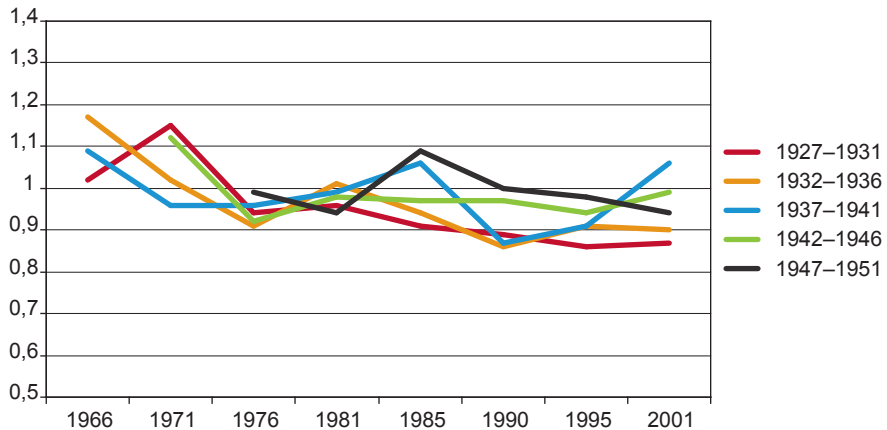
ta erot eri kohorttien välillä ovat erittäin pieniä. Sama tilanne toistuu viisi vuotta myöhemmin vuonna 1981.

Kuvio 3. Kohorttien kulutusalttius eri ikävaiheissa.

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Kuvio 4. Kohorttien kulutusalttius eri vuosina.

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Sen sijaan 1980-luvun puolivälissä erot kohorttien välillä alkavat näkyä vanhempien ikäryhmien lähestyessä 60 vuoden ikää. Kuten jo aiemmin havaittiin iän karttuessa kahden vanhimman kohortin kulutusalttius alkaa pienentyä 1980-luvun alusta läh-

tien ja vakiintuu tietylle tasolle 1990-luvun aikana. Vastaavasti heitä nuorempien kulutusalttius joko kasvaa tai pysyy ennallaan 1980-luvun alussa ja laskee 1990-luvulle tultaessa. Edellisissä kuvioissa havaittu vuosina 1937–1941 syntyneiden kulutusalttiuden nousu alkaa, taloudellisesta lamasta huolimatta jo 1990-luvun alusta. Sen sijaan vuosina 1942–1946 syntyneiden kulutusalttiuden kasvu tapahtuu vasta 1990-luvun jälkipuoliskolla.

Seuraavaksi yli 55-vuotiaiden kulutusalttiutta tarkastellaan vielä eri tuloluokissa (taulukko 2). Kiinnostuksen kohteena on, millä tavoin yksi kulutuksen tärkeimmistä reunaehdoista eli kotitalouden tulotaso vaikuttaa kulutusalttiuteen eri ikäryhmissä ja onko tässä tapahtunut muutoksia 35 vuoden aikana. Kulutusalttiuden ja kotitalouden tulotason välisen suhteen tutkiminen on myös sosiaalipoliittisesti kiinnostava seikka. Perustelihan jo Pekka Kuusi 60-luvun sosiaalipoliittikka -teoksessaan tulontasauksen taloudellista kasvua tukevaa vaikutusta nimenomaan sillä, että sen avulla parannetaan niiden kotitalouksien ostovoimaa, joiden kulutusalttius on suurin.

Taulukko 2. Kulutusalttius eri ikäryhmissä tulokvintileittäin vuosina 1966–2001.

Tulokvintili	1966	1971	1976	1981	1985	1990	1995	2001
Ylin	.83	.82	.80	.82	.82	.81	.83	.79
alle 55	.84	.83	.82	.83	.84	.83	.84	.82
55–59	.79	.72	.74	.81	.75	.74	.80	.74
60–64	.73	.82	.69	.80	.77	.74	.84	.72
65–69	.75	.87	.71	.69	.83	.73	.78	.65
70–74	.69	1.00	.57	.73	.71	.71	.72	.61
75–79	.74	.68	.60	.69	.58	.70	.69	.69
III	1.01	.96	.88	.90	.93	.93	.94	.97
alle 55	1.03	.98	.89	.91	.95	.95	.95	.99
55–59	1.00	.92	.86	.88	.87	.86	.90	1.02
60–64	1.01	.89	.81	.93	.75	.92	.91	.99
65–69	.81	.87	.88	.79	.81	.86	.89	.91
70–74	.84	.88	.65	.81	.87	.81	.94	.84
75–79	.96	.76	.70	.72	.74	.73	.82	.80
Alin	1.73	1.70	1.15	1.38	1.36	1.36	1.27	1.32
alle 55	1.82	1.75	1.18	1.44	1.47	1.47	1.31	1.29
55–59	1.50	1.87	1.17	1.28	1.20	1.12	1.42	1.87
60–64	1.69	1.71	1.21	2.03	1.32	1.05	1.09	2.06
65–69	1.34	1.43	.99	1.11	1.02	1.50	.91	1.17
70–74	1.44	1.45	.98	1.05	1.09	.95	1.00	1.11
75–79	1.43	.94	1.00	.88	.85	.88	.87	.87

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Pekka Kuusen argumentti pienituloisuuden ja kulutusalttiuden välisestä yhteydestä näyttää vahvasti pitävän paikkansa. Koko väestön tasolla tarkasteltuna kulutusalttiisuus kasvaa tulotason madaltuessa: pienituloisten kulutusalttiisuus on selkeästi korkein ja vastaavasti suurituloisilla matalin. Tämä kuva säilyy koko tarkasteluperiodin ajan. Kulutusalttiuden ja tulotason yhteys säilyy yhtä selkeänä myös eri ikäryhmiä vertailtaessa. 1960-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun jokaisessa ikäryhmässä pienituloisimmalla tuloviidenneksellä on suurin kulutusalttiisuus ja vain neljää poikkeusta lukuun ottamatta ylimmällä tuloviidenneksellä pienin kulutusalttiisuus.

Kotitalouden tulotason ja kulutusalttiuden vahvasta yhteydestä huolimatta myös ikä vaikuttaa yhä edelleen. Jokaisessa tuloluokassa on havaittavissa kulutusalttiuden laskeva trendi iän karttuessa. Ennen vuotta 2001 tässä ei myöskään ole tapahtunut suuria muutoksia. Vuosien 1966–1995 ylintä ja keskimmäistä tulokvintiiliä tarkasteltaessa alle 55-vuotiailla on kahta poikkeusta lukuun ottamatta korkein kulutusalttiisuus ja vastaavasti ikäjakauman vanhimmassa päässä matalin. Alimman tuloviidenneksen kohdalla iän yhteys kulutusalttiuteen ei enää ole yhtä selvä, mutta siinäkin matalimmat arvot löytyvät vanhimmista ikäryhmistä.

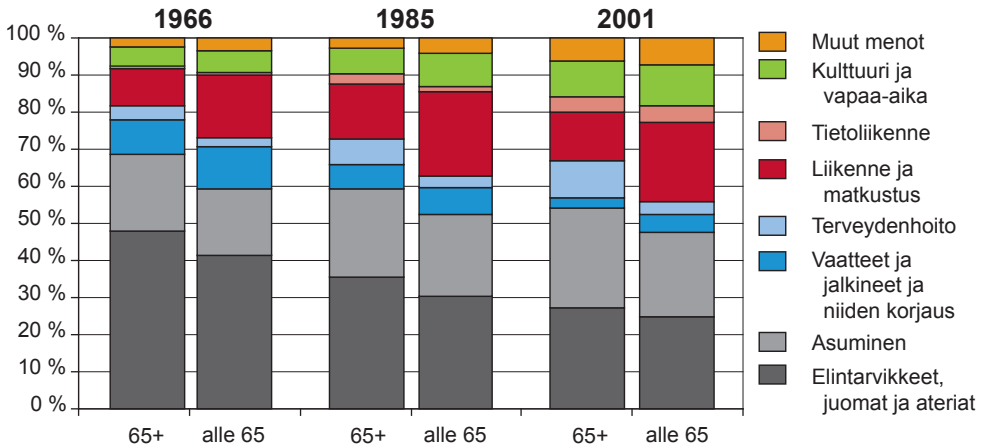
Vuoden 2001 tulokset poikkeavat jossakin määrin edellisistä vuosista. Yhä edelleen matalimmat kulutusalttiudet ovat ikähaitarin vanhimmassa päässä, mutta edellisissä analyysissä esiin nousseet vuosien 1937 ja 1946 välillä syntyneet erotuvat jälleen muista. Ylimmässä ja keskimmäisessä tulokvintiilissä 55–59-vuotiailla on korkein kulutusalttiisuus ja 60–64-vuotiaiden kulutusalttiisuus on samaa tasoa kuin alle 55-vuotiailla. Pienituloisimpien kohdalla tilanne on jopa niin, että alle 55-vuotiailla on selvästi matalampi kulutusalttiisuus kuin 55–64-vuotiailla. Seuraavaksi on mielenkiintoista tutkia, millä tavoin ikääntyneiden kulutuksen rakenne eroaa muiden ikäryhmien kulutuksesta ja nousevatko edellä mainitut kohortit esiin myös kulutuksen rakenteen osalta.

Kulutuksen rakenne

Kuviossa 5 vertaillaan kulutuksen rakennetta eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001. Kuten aiemmat tutkimustulokset ovat osoittaneet elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden sekä asumisen kokonaiskulutusosuudet ovat kaikkein suurimmat (esim. Uusitalo ym. 2003; Kosunen 1999; Niemelä 2004b). Kiintoisa havainto on, että elintarvikkeiden, juomien ja aterioiden osuus kokonaiskulutuksesta on kuitenkin

laskenut selvästi 35 vuoden aikana. Näin on tapahtunut molemmissa ikäryhmissä. Sen sijaan asumiseen liittyvien menojen kokonaiskulutussosuudet ovat kasvaneet molemmissa ikäryhmissä (myös Riihelä 2006).

Kuvio 5. Kulutuksen rakenne eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001.

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

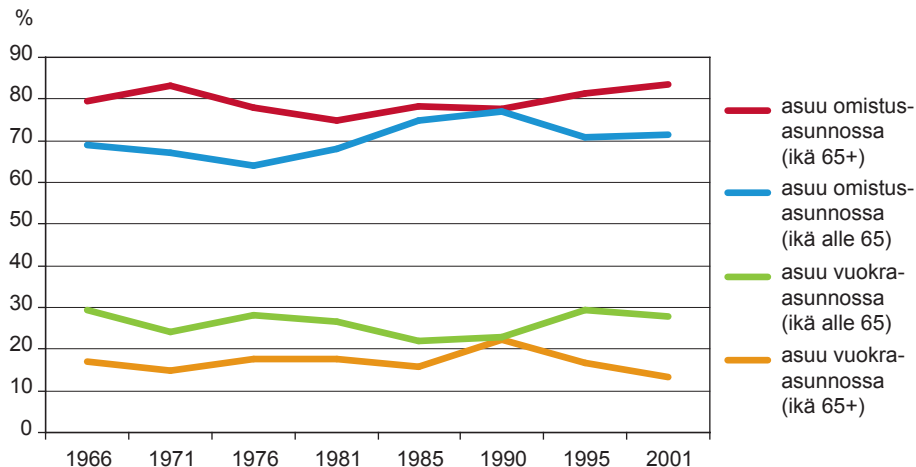
Ikäryhmien välisiä eroja tarkasteltaessa havaitaan lisäksi, että nämä edellä mainitut välttämättömyyksiksi laskettavat kulutuserät muodostavat selvästi suuremman osan kokonaiskulutuksesta niissä kotitalouksissa, joiden viitehenkilön ikä on 65 vuotta tai vanhempi. Aiempien tutkimusten tapaan voidaan siis todeta, että ikääntyvien kulutus suuntautuu hieman selvemmin välttämättömyyskulutukseen kuin heitä nuoremmilla (esim. Uusitalo ym. 2003). Tosin molemmissa ikäryhmissä vuonna 2001 kokonaismenoista menee johonkin muuhun kuin asumisen ja elintarvikkeiden kulutukseen selvästi enemmän kuin 35 vuotta aiemmin: vuonna 1966 yli 65-vuotiaiden menot elintarvikkeisiin, juomiin ja aterioihin sekä asumiseen veivät lähes 70 prosenttia kokonaismenoista, kun ne vuonna 2001 vievät noin 55 prosenttia.

Muiden kulutuserien kohdalla ainoastaan terveydenhoitomenojen kokonaiskulutussosuudet ovat ikääntyvillä suuremmat kuin alle 65-vuotiailla. Sen sijaan vaatteiden ja jalkineiden, kulttuurin ja vapaa-ajan sekä liikenteen ja matkustuksen kokonaiskulutussosuudet ovat alle 65-vuotiailla suuremmat kuin heitä vanhemmilla. Seuraavaksi kiinnostus kohdistuu tarkemmin siihen, millä tavoin menot asumiseen, terveydenhoitoon ja vapaa-ajan välineisiin, kulttuurin ja matkailuun jäsenyivät eri ikäryhmissä.

Asunnon omistus ja asumismenot

Eri ikäryhmien kulutuserojen näkökulmasta keskeinen asumismenojen suuruuteen vaikuttava seikka on asunnon hallintasuhde. Suomi on yleisesti ottaen omistus-asumisvaltainen maa (ks. liite 3). Asunnon hallintasuhteessa on myös ikäryhmien välisiä eroja. Omistusasumisaste on korkeampaa yli 65-vuotiailla kuin heitä nuoremmilla (kuvio 6). Yli 65-vuotiaiden omistusasumisen aste on pysynyt koko tarkasteluperiodin melko vakaana pysyen noin 80 prosentin tasolla. Sen sijaan alle 65-vuotiaiden omistusasujien osuus kasvoi selvästi 1970-luvun puolivälistä alkaen siten, että ikäryhmien välillä ei ollut lainkaan eroa vuonna 1990. 1990-luvun alussa alle 65-vuotiaiden omistusasumisen aste kuitenkin laski jyrkästi ja pysyi tämän jälkeen samalla tasolla. 1990-luvun kehitys merkitsikin ikäryhmien välisten erojen kasvua, sillä yli 65-vuotiaiden omistusasumisen aste kasvoi hienokseltaan koko vuosikymmenen.

Kuvio 6. Vuokra- ja omistusasunnoissa asuvien osuudet eri ikäryhmissä vuosina 1966–2001 (%).

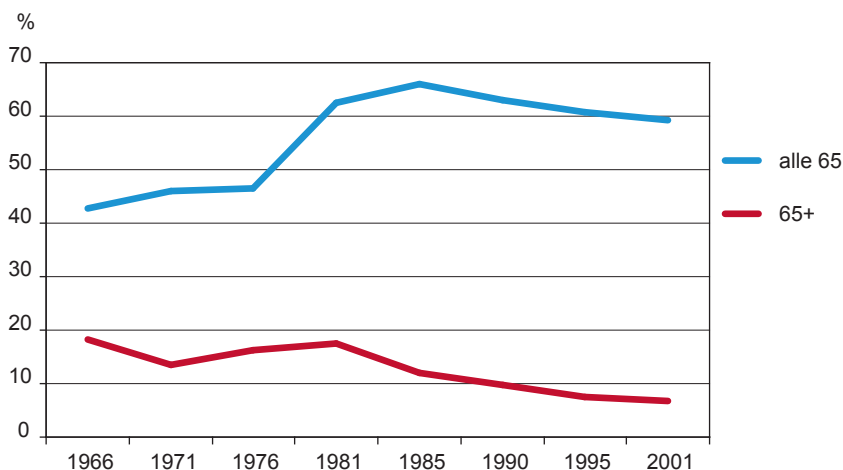

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Omistusasunnoissa asuvien asumismenot ovat yleisesti vuokralla asuvien asumismenoja heterogeenisemmat. Tämä johtuu omistusasujien velkaantumistilanteesta. Asumiseen liittyvät kustannukset, asunnon hallintasuhde ja kotitalouden elinvaihe ovatkin toisiinsa limittyviä tekijöitä. Asunnon hankinta kuormittaa luonnollisesti

yksilön tai kotitalouden rahankäyttöä, mutta ajan myötä, kun asunto on maksettu, asumisesta aiheutuvat kustannukset pienenevät. Näin ollen asunnon omistus tuottaa elinvaiheiden välistä uudelleenjakoa ja parantaa ikääntyvän väestön suhteellista asemaa (Venti ja Wise 1991; Flatau ja Wood 2000; Niemelä 2005). Iän ja velkaantumistilanteen välisen yhteyden muutosta on tarkasteltu kuviossa 7, jossa esitetään niiden omistusasujien osuus, jotka ovat maksaneet asuntolainojen korkoja. Vain harvalla kotitaloudella, jonka viitehenkilön ikä on 65 vuotta tai vanhempi on enää maksettavana asuntolainojen korkoja. Lisäksi näiden kotitalouksien osuus on laskenut tarkasteluperiodin aikana: 1980-luvun alkuun asti osuus oli hieman vajaa 20 prosenttia. Sen sijaan 1990-luvun kuluessa osuus laski alle 10 prosenttiin.

Kuvio 7. Omistusasujien osuus, jotka ovat maksaneet asuntolainojen korkoja eri ikäryhmissä vuosina 1966–2001 (%).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Niillä omistusasujilla, jotka ovat maksaneet asuntovelkansa, niin sanotut pakolliset asumismenot saattavatkin olla varsin pieniä. Sen sijaan vuokralla asuvilla asumiskustannukset pysyvät kiinteämpinä, jolloin heidän asumismenonsa saattavat nousta omistusasujien asumismenoja korkeammaksi (ks. myös Niemelä 2005). Tämä on havaittavissa myös taulukosta 3, jossa tarkastellaan eri ikäryhmien menoja omaan asuntoon asunnon hallintasuhteen mukaan. Asumismenot ovat kasvaneet selvästi tarkasteluperiodin aikana asunnon hallintasuhteesta riippumatta. Vuokralla asuvien

ja omistusasujien välinen ero on kuitenkin selkeä: absoluuttisia menoja tarkasteltaessa huomataan, että vuokralla asuvien menot omaan asuntoon ovat selvästi omistusasujia korkeampia. Lisäksi asumismenojen osuus kokonaismenoista on vuokralla asuvilla selvästi suurempi. Omistusasujien asumismenojen osalta on tosin huomioitava, että asuntolainojen lyhennyksiä ei ole otettu tässä tarkastelussa huomioon. Vaikka asuntolainojen lyhennykset ovatkin pois muusta kulutuksesta, ne lasketaan yleisesti kulutustutkimuksissa säästämiseksi, eikä näin ollen pidetä varsinaisiin kulutusmenoihin kuuluvina (keskustelusta ks. Keso 2003; Niemelä 2005).

Taulukko 3. Menot omaan asuntoon* eri ikäryhmissä asunnon hallintasuhteen mukaan. Keskimääräiset absoluuttiset menot kotitaloutta kohti (euroa, vuoden 2001 hinnoin) ja suhteellinen osuus kokonaismenoista (%).

Asunnon hallintasuhte	1966		1985		2001	
	abs.	suht.	abs.	suht.	abs.	suht.
Vuokra-asunto	2 113	12.4	3 033	15.7	4 986	24.1
alle 55	2 173	12.1	3 153	15.3	5 092	23.4
55–59	2 088	13.1	2 522	14.3	4 738	28.0
60–64	1 799	15.9	2 735	22.4	4 237	31.0
65–69	1 494	19.9	2 204	24.3	4 739	32.1
70–74	988	16.9	2 285	26.7	3 723	33.1
75–79	1 152	17.1	1 916	25.1	3 613	34.6
Omistusasunto	674	4.1	2 272	9.4	2 714	9.7
alle 55	773	4.4	2 688	9.9	3 163	10.1
55–59	455	3.0	1 246	6.1	1 933	7.3
60–64	331	2.6	1 114	7.0	1 863	8.5
65–69	507	4.7	1 006	7.1	1 700	10.0
70–74	478	4.8	1 100	8.9	1 428	9.9
75–79	227	2.5	719	7.8	1 180	10.9

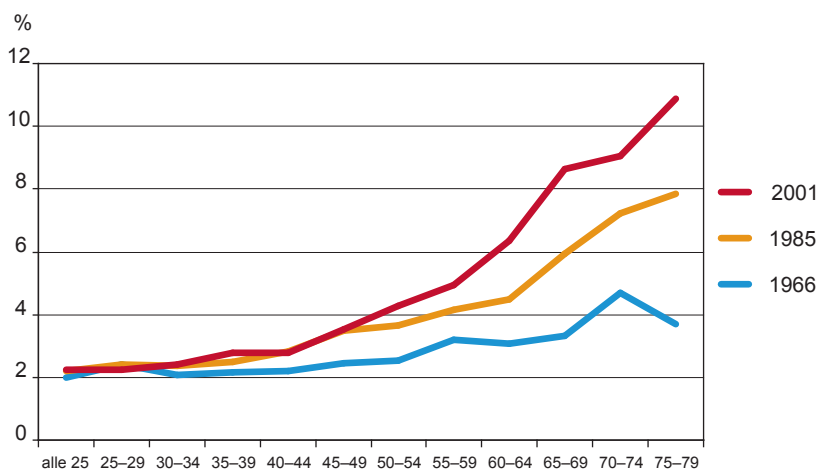
* Menoihin lasketaan mukaan: vuokrat, omistusasunnon yhtiövastikkeet, huolto- ja korjauskustannukset, asuntolainojen korot, vesi ja muut asumispalvelut sekä omistusasunnon muut menot.
Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Ikäryhmien välisiä eroja tarkasteltaessa molemmissa ryhmissä absoluuttiset menot ovat korkeimmat alle 55-vuotiailla ja iän kasvaessa menot omaan asuntoon pienevät. Asumismenojen kokonaismeno-osuuden osalta kuva ikäryhmien välisistä eroista vaihtelee jonkin verran asunnon hallintasuhteesta riippuen. Vuokralla asuvien meno-osuudet kasvavat hienokseltaan iän karttuessa. Sen sijaan omistusasujien kohdalla ei ole havaittavissa yhtä selkeää yhteyttä. Omistusasujilla meno-osuuksien erot ovatkin selvästi tasaisempia eri ikäryhmien välillä.

Terveydenhoito

Terveydentila ja ikä ovat luonnollisesti yhteydessä toisiinsa. Tämä näkyy myös suhteellisten terveydenhoitomenojen ikäprofilia tarkasteltaessa (kuvio 8). Jokaisena tarkasteluajankohtana terveydenhoitomenot kasvavat iän karttuessa. Terveydenhoitomenojen osuus on sangen pieni (alle 3 prosenttia) aina 45 vuoden ikään saakka. Tämän jälkeen se hienokseltaan nousee ja selkein nousu tapahtuu 55 ja 65 ikävuoden välissä. Eri tarkasteluajankohtien väliset erot ovat melko pieniä alle 60-vuotiaiden kohdalla. Tämän jälkeen erot tarkasteluajankohtien välillä kuitenkin kasvavat selvästi. 2000-luvun alussa terveydenhoitomenojen osuus kokonaismenoista on huomattavasti suurempaa kuin 1960-luvun puolivälissä. Terveydenhoitomenot ovat kasvaneet myös absoluuttisesti tarkasteluajankohtien välillä (ei raportoitu tässä yhteydessä). Koko väestön tasolla keskimääräiset terveydenhoitomenot kasvoivat noin 2,5-kertaisesti vuodesta 1966 vuoteen 2001. Kuvion 8 perusteella tämä kasvu näkyy vahvimmin iän lisääntyessä, jolloin myös tarve terveydenhoitoon kasvaa.

Kuvio 8. Terveydenhoitomenojen osuudet kokonaismenoista eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001 (%).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Sosiaali- ja terveystaloudellisesti kiintoisa kysymys on, missä määrin eri tuloryhmät eroavat toisistaan terveydenhoitomenojen suhteen ja onko tässä tapahtunut muutoksia hyvinvointivaltion kehittymisen myötä. Taulukossa 4 on tarkasteltu ikäryhmien välisiä terveydenhoitomenoja eri tulokvintileissä. Tuloryhmien välillä

on joitakin eroja. Absoluuttisia menoja tarkasteltaessa keskimääräiset terveydenhoitomenot pienenevät siirryttäessä ylimmästä kvintiilistä alimpaan. Lisäksi tuloryhmien väliset erot ovat kasvaneet tarkasteluperiodin aikana. Kun vuonna 1966 ylin tuloviidenkes kulutti 1,4 kertaa enemmän terveydenhoitoon kuin alin kvintiili, niin vuonna 1985 sama suhdeluku oli 1,7 ja vuonna 2001 luku oli 2,2. Myös terveydenhoitomenojen osuuksissa ilmenee pienehköjä eroja eri tuloryhmien välillä. Vuonna 1966 terveydenhoitomenojen meno-osuudet kasvavat hivenen siirryttäessä ylimmästä alimpaan tuloviidenkeseseen. 1980-luvun puolivälissä erot tuloryhmien välillä eivät kuitenkaan enää ole yhtä selkeitä, ja vuonna 2001 kuva tuloryhmien välisistä eroista on kääntynyt pääläelleen siten, että terveydenhoitomenojen osuus kokonaiskulutuksesta on korkein ylimmässä tulokvintiilissä ja vastaavasti matalin alimmassa tulokvintiilissä.

Taulukko 4. Terveydenhoitomenot eri ikäryhmissä tulokvintiileittäin. Keskimääräiset absoluuttiset terveydenhoitomenot kotitaloutta kohti (euroa, vuoden 2001 hinnoin) ja suhteellinen osuus kokonaismenoista (%).

Tulokvintiili	1966		1985		2001	
	abs.	suht.	abs.	suht.	abs.	suht.
Ylin	522	2.4	955	3.3	1 301	3.9
alle 55	499	2.1	894	2.9	1 152	3.2
55–59	641	3.4	1 058	4.5	1 532	4.9
60–64	523	3.5	1 068	4.5	1 737	5.8
65–69	520	4.0	1 337	6.1	2 055	9.0
70–74	841	6.9	1 591	8.4	1 320	6.7
75–79	756	6.2	1 353	9.0	2 186	13.6
III	401	2.5	663	2.8	957	3.7
alle 55	400	2.4	662	2.6	870	3.0
55–59	419	2.7	695	3.6	1 020	4.3
60–64	414	3.1	586	4.6	1 263	6.7
65–69	357	3.9	694	5.5	1 331	8.8
70–74	493	6.2	761	6.0	1 198	8.5
75–79	114	1.2	477	5.4	1 128	10.7
Alin	377	2.9	551	3.2	597	3.0
alle 55	384	2.8	570	2.9	553	2.6
55–59	446	3.7	576	3.9	678	3.8
60–64	361	3.1	443	3.7	585	4.2
65–69	255	3.1	396	4.4	749	6.0
70–74	396	5.3	624	7.2	991	9.6
75–79	157	3.0	489	6.6	981	11.4

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

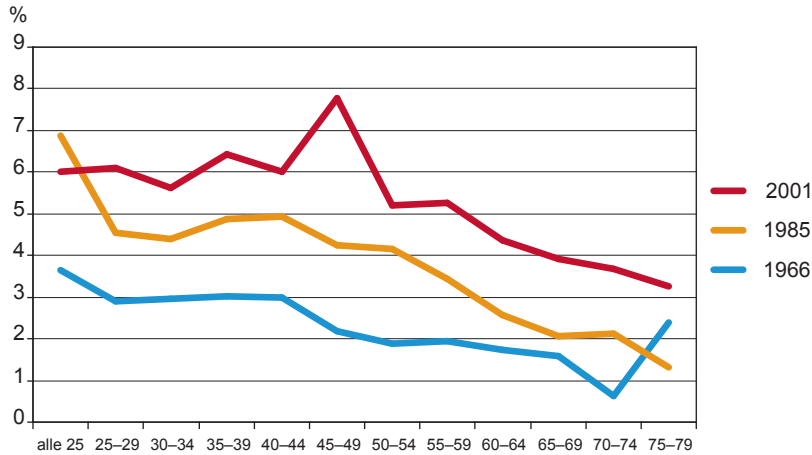
Tulojen vaikutus näkyy selvästi eri ikäryhmien terveydenhoitomenojen absoluuttista määrää tarkasteltaessa. Terveydenhoitomenojen meno-osuuksia tarkasteltaessa kuitenkin havaitaan, että ikä vaikuttaa selvästi terveydenhoitomenoihin tulotasosta ja aikakaudesta riippumatta. Ylimmässä tuloviidenneksessä terveydenhoitomenojen meno-osuudet kasvavat iän karttuessa ja samankaltainen kuva on myös keskituloisten kohdalla, lukuun ottamatta vanhinta ikäryhmää vuosina 1966 ja 1985. Vuoden 1966 alinta tulokvintiiliä tutkittaessa erot ikäryhmien välillä ovat kuitenkin pienempiä eivätkä ne ole enää yhtä selkeitä. Sen sijaan vuosina 1985 ja 2001 kuva iän ja terveydenhoitomenojen meno-osuuksien välisestä yhteydestä on pienituloisilla samankaltainen kuin muissakin tuloryhmissä.

Vapaa-ajan välineet ja palvelut

Seuraavaksi tarkastellaan vapaa-ajan aktiviteetteihin liittyvää kulutusta. On kiintoisaa nähdä, voidaanko ikääntyneiden vapaa-ajan kulutuksen perusteella sanoa, että nykyiset eläkeläistaloudet olisivat aiempaa aktiivisempia, kuten kolmannesta iästä puhuttaessa on korostettu. Kuviossa 9 on aluksi tarkasteltu vapaa-ajan välineiden kulutuksen osuutta kokonaismenoista eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001. Vapaa-ajan välineisiin sisältyvät esimerkiksi menot viihde-elektroniikkaan, soittimiin, askarteluvälineisiin, leikkikaluihin sekä urheilu- ja retkeilyvälineisiin. Tulosten perusteella vapaa-ajan välineiden kulutuksen ikäryhmittäiset erot ovat sangen selkeät. Ensinnäkin kahta poikkeusta lukuun ottamatta vapaa-ajan välineiden meno-osuudet ovat iästä riippumatta kasvaneet tarkasteluperiodin aikana. Toiseksi meno-osuudet laskevat 50 ikävuoden jälkeen melko tasaisesti iän karttuessa.

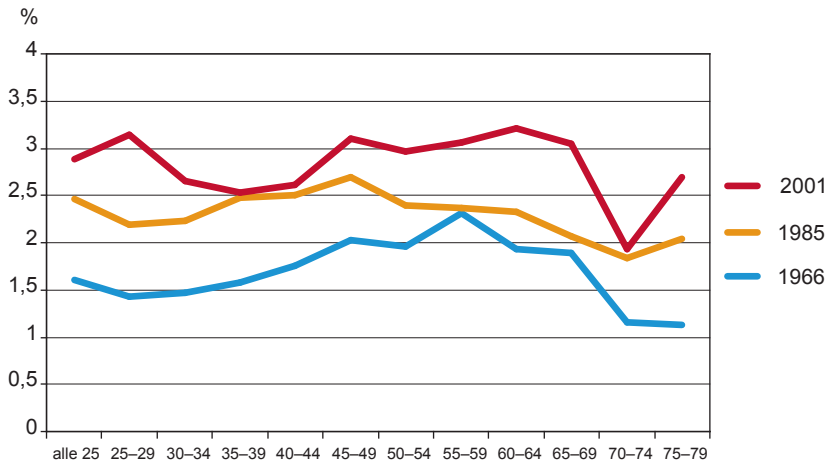
Vapaa-ajan välineiden meno-osuuksien suhteen tulokset ovat melko yllätyksellisiä. Sen sijaan kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen (kuvio 10) ikäryhmittäiset erot ovat huomattavasti kiintoisampia. Kulttuurin ja vapaa-ajan palveluihin sisältyvät esimerkiksi menot pääsylippuihin taide-, urheilu- ja huvitilaisuuksiin, harrastuksiin liittyviin kursseihin ja rahapeleihin. Vaikka kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen meno-osuudet ovat selvästi pienempiä kuin edellä vapaa-ajan välineiden meno-osuuksien kohdalla, erot sekä ikäryhmien että aikakausien välillä ovat suhteellisesti suurempia. Myös kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen meno-osuudet ovat keskimäärin kasvaneet tarkasteluperiodin aikana, mutta eri ikäryhmien osalta selvästi epätasaisemmin kuin vapaa-ajan välineiden kulutus.

Kuvio 9. Vapaa-ajan välineisiin liittyvien kulutusmenojen osuus kokonaismenoista eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001 (%).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Kuvio 10. Kulttuurin ja vapaa-ajan palveluihin liittyvien kulutusmenojen osuudet kokonaismenoista eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001 (%).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Toiseksi kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen meno-osuuksien ikäprofiili poikkeaa selvästi vapaa-ajan välineiden kulutuksen ikäprofiilista. 1960-luvun lopulla meno-osuudet kasvavat melko tasaisesti iän karttuessa 60 ikävuoteen asti, jonka jälkeen

meno-osuudet laskevat. 1980-luvun puolivälissä meno-osuuksien ikäprofiili on samantyyppinen, tosin meno-osuus on korkeimmillaan jo 45–49-vuotiailla ja lähtee tämän jälkeen loivaan laskuun. Sen sijaan vuoden 2001 ikäprofiili poikkeaa selvästi aiemmista. Toisin kuin edellä, meno-osuudet pysyvät korkeina aina 70 ikävuoteen asti ollen korkeimmillaan 60–64-vuotiailla. Kiintoisaa on, että edellä kulutus-alttiuden osalta erottuneet vuosien 1937 ja 1946 välillä syntyneiden kulttuurin ja vapaa-ajan kulutuksen meno-osuudet ovat korkeampia kuin heitä nuorempien. Tosin kokonaisuudessaan on huomattava, että eri ikäryhmien väliset erot meno-osuuksissa ovat sangen pieniä: alle 70-vuotiaiden osalta korkein meno-osuus on 3,2 prosenttia (60–64-vuotiaat) ja matalin 2,6 prosenttia (35–39-vuotiaat).

Taulukko 5. Menot kulttuurin ja vapaa-ajan palveluihin eri ikäryhmissä tulokvintti-leittäin. Keskimääräiset absoluuttiset menot kotitaloutta kohti (euroa, vuoden 2001 hinnoin) ja suhteellinen osuus kokonaismenoista (%).

Tulokvinttiili	1966		1985		2001	
	abs.	suht.	abs.	suht.	abs.	suht.
Ylin	457	2.1	687	2.4	928	2.8
alle 55	482	2.1	747	2.5	969	2.7
55–59	477	2.5	585	2.5	1 034	3.3
60–64	269	1.8	509	2.1	787	2.6
65–69	306	2.4	402	1.8	711	3.1
70–74	190	1.6	306	1.6	427	2.2
75–79	61	0.5	178	1.2	266	1.6
III	285	1.8	576	2.5	751	2.9
alle 55	283	1.7	625	2.5	837	2.9
55–59	386	2.5	411	2.2	684	2.9
60–64	290	2.2	328	2.6	653	3.4
65–69	132	1.5	257	2.0	536	3.5
70–74	96	1.2	245	1.9	446	3.2
75–79	188	2.0	462	5.2	224	2.1
Alin	174	1.4	376	2.2	494	2.5
alle 55	187	1.4	443	2.2	515	2.4
55–59	179	1.5	322	2.2	310	1.7
60–64	170	1.5	264	2.2	762	5.5
65–69	94	1.1	200	2.2	316	2.5
70–74	72	1.0	166	1.9	297	2.9
75–79	71	1.3	115	1.6	269	3.1

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

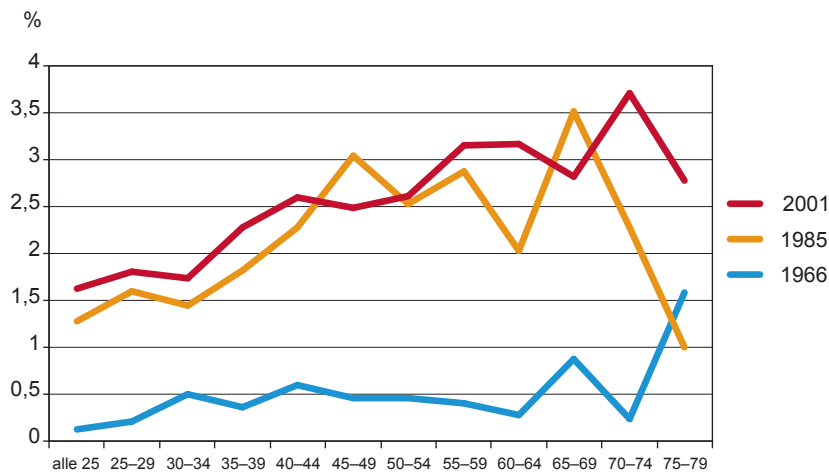
Kotitalouden tulotasolla on vaikutusta kulttuurin ja vapaa-ajan kulutukseen (taulukko 5). Euromääräisiä menoja tarkasteltaessa kulttuurin ja vapaa-ajan palveluihin kulutettujen menojen määrä pienenee selvästi siirryttäessä ylimmästä kvintiilistä alimpaan kvintiiliin. Sama trendi on havaittavissa myös suhteellisissa meno-osuuksissa. Tosin meno-osuuksien väliset erot ovat euromääräisiä pienempiä. Tulotasosta huolimatta ikäryhmien väliset erot säilyvät. Vuosina 1966 ja 1985 yhtä poikkeusta lukuun ottamatta euromääräisesti eniten kulttuurin ja vapaa-ajan palveluihin kuluttavat alle 55-vuotiaat jokaisessa tuloryhmässä. Sen sijaan vuonna 2001 näin käy ainoastaan keskituloisten kohdalla. Ylimmässä tulokvintiilissä puolestaan 55–59-vuotiaat ja alimmassa tuloryhmässä 60–64-vuotiaat kuluttavat niin suhteellisesti kuin absoluuttisestikin kaikkein eniten kulttuurin ja vapaa-ajan palveluihin.

Matkailu

Ikääntyvien matkailu on yksi vapaa-ajan aktiviteeteista, joka on nostettu esiin puhuttaessa kolmannesta iästä (Karisto 2004). Tässä yhteydessä kiinnostus kohdistuu valmismatkoihin ja ulkomaan matkalippujen kulutukseen. Valmismatkat pitävät sisällään niin kotimaahan kuin ulkomaille suuntautuneet valmismatkat, päivämatkat esimerkiksi teatteriin sekä risteilyt ulkomaille.⁴ Kuvioissa 11 ja 12 on tarkasteltu ikäryhmien välisiä eroja valmismatkojen ja ulkomaan matkalippujen kulutuksen osalta. Näiden kulutuserien osuutta kokonaismenoista on aluksi tutkittu kuviossa 11, kun taas kuviossa 12 tulokset esitetään euromääräisinä kulutusmenoina. Molemista kuvioista huomataan matkailun kulutuksen huomattava kasvu 1960-luvun puolivälistä 2000-luvulle tultaessa. Suurin kasvu on tapahtunut jo ennen 1980-luvun puoliväliä, mutta kulutus matkailuun on kasvanut myös tämän jälkeenkin. Hyvin vähäisestä matkailun kulutuksesta johtuen myös ikäryhmien väliset erot ovat erittäin pieniä vielä 1960-luvulla.

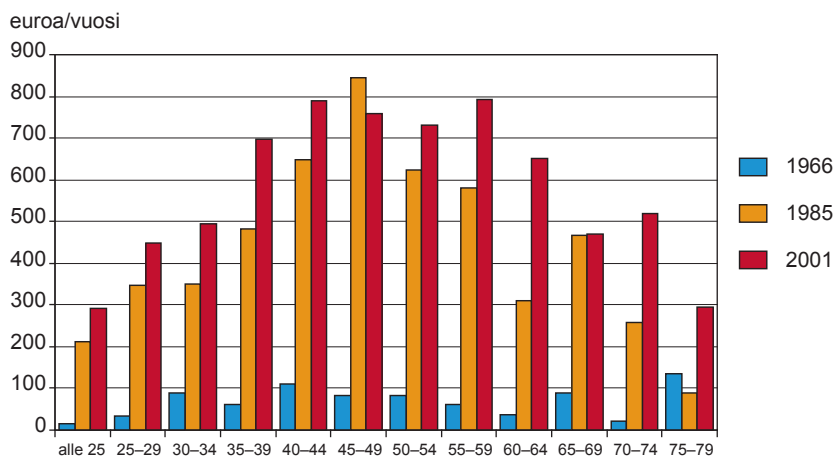
4 Kotimaan auto- tai junamatkailun suhteen aineiston avulla ei pystytty erottelemaan, mikä on vapaa-ajan matkailun osuus kaikesta autoiluun tai junamatkailuun liittyvästä kulutuksesta. Näin ollen nämä matkailun muodot jäävät tarkastelun ulkopuolelle.

Kuvio 11. Valmismatkojen ja ulkomaan matkalippujen osuudet kokonaismenoista eri ikäryhmissä vuosina 1966, 1985 ja 2001 (%).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Kuvio 12. Keskimääräiset kulutusmenot kotitaloutta kohti valmismatkoihin ja matkalippuihin ulkomaille (€/vuosi, vuosi 2001 = 100).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Sen sijaan vuosina 1985 ja 2001 on löydettävissä selkeitä ikäryhmien välisiä eroja. Vuonna 1985 matkailun kulutus lisääntyy sekä euromääräisesti että meno-osuuksien perusteella noin 50 ikävuoteen asti, jonka jälkeen tapahtuu melko tasaista laskua. Ainoan poikkeuksen tässä tekevät 65–69-vuotiaat, joiden meno-osuus on kaikkein korkein ja he kuluttavat matkailuun myös euromääräisesti enemmän kuin heitä nuorempi ikäkohortti. Vuosi 2001 poikkeaa edellisestä: matkailuun liittyvien menojen osuus kokonaiskulutuksesta nousee melko tasaisesti aina 70 ikävuoteen asti. Euro-määräisiä kulutusmenoja tarkasteltaessa nähdään lisäksi, että erot 35 ja 64 ikävuoden välillä ovat melko pieniä. Lisäksi, samoin kuin edellä kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen kodalla, vuosien 1937 ja 1946 välillä syntyneet erottuvat hienokseltaan myös matkailun kulutuksen osalta. Ensinnäkin euromääräisesti eniten matkailuun kuluttava ikäryhmä on 55–59-vuotiaat. Toiseksi meno-osuuksia tarkasteltaessa huomataan, että ikäryhmien 55–59 ja 60–64 meno-osuudet ovat korkeammat kuin heitä viisi vuotta nuoremmalla ja viisi vuotta vanhemmalla ikäkohortilla.

Kuten terveydenhoidon sekä kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen kulutus, myös matkailun kulutus on yhteydessä kotitalouden tulotasoon (taulukko 6). Tuloryhmien väliset erot ovat selkeitä sekä euromääräisesti että kokonaismeno-osuuksien mukaan tarkasteltuna. Vuoden 1966 osalta näyttää siltä, että yleisesti ottaen vähäinen matkailun kulutus oli ennen kaikkea hyvin toimeentulevien harrastus. Sekä pieniettä keskituloisten kohdalla kulutus valmismatkoihin ja ulkomaan matkalippuihin oli lähes olematonta.

Tuloryhmien väliset erot ovat kuitenkin pysyneet selkeinä myös 1960-luvun puolivälin jälkeen. Euromääräisesti ylin kvintiili kulutti matkailuun vuonna 1985 keskimäärin 5,5 kertaa enemmän kuin alin kvintiili ja vuonna 2001 alimman ja ylimmän kvintiilin välinen ero oli noussut 6,6-kertaiseksi. Kokonaismeno-osuuksien väliset erot ovat puolestaan hieman maltillisempia: vuonna 1985 ylimmän kvintiilin meno-osuus oli kolme kertaa alinta kvintiiliä korkeampi, kun taas vuonna 2001 samainen suhdeluku oli vajaa neljä.

Ikäryhmien väliset erot eivät ole kovinkaan systemaattisia. Vuoden 1985 meno-osuuksia tarkasteltaessa jokaisessa tuloryhmässä korkeimmat meno-osuudet ovat 65–69-vuotiailla. Tämä ikäryhmä kuluttaa myös euromääräisesti eniten matkailuun sekä ylimmässä että alimmassa tulokvintiilissä. Sen sijaan keskituloisten kohdalla alle 55-vuotiaat kuluttavat eniten matkailuun.

Taulukko 6. Menot valmismatkoihin ja matkalippuihin ulkomaille eri ikäryhmissä tulokvintiileittäin. Keskimääräiset absoluuttiset menot kotitaloutta kohti (euroa, vuoden 2001 hinnoin) ja suhteellinen osuus kokonaismenoista (%).

Tulokvintiili	1966		1985		2001	
	abs.	suht.	abs.	suht.	abs.	suht.
Ylin	217	1.0	955	3.3	1 380	4.1
alle 55	236	1.0	981	3.2	1 456	4.1
55–59	166	0.8	1 045	4.5	1 333	4.2
60–64	46	0.3	575	2.4	1 233	4.1
65–69	262	2.0	1 066	4.9	962	4.2
70–74	42	0.3	1 076	5.7	1 029	5.2
75–79	51	0.4	119	0.8	666	4.1
III	52	0.3	462	2.0	569	2.2
alle 55	65	0.4	505	2.0	581	2.0
55–59	19	0.1	346	1.8	654	2.8
60–64	18	0.1	276	2.2	526	2.8
65–69	0	0	315	2.5	500	3.3
70–74	11	0.1	349	2.7	540	3.8
75–79	24	0.3	266	3.0	434	4.1
Alin	11	0.1	174	1.0	209	1.1
alle 55	12	0.1	193	1.0	206	1.0
55–59	7	0.1	153	1.0	352	2.0
60–64	3	0.0	173	1.4	338	2.4
65–69	9	0.1	249	2.8	137	1.1
70–74	1	0.0	53	0.6	167	1.6
75–79	43	0.8	20	0.3	43	0.5

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Vuonna 2001 ikäryhmien väliset erot meno-osuuksissa ovat melko pieniä jokaisessa tuloryhmässä. Kaikkein pienimmät erot ovat ylimmässä tulokvintiilissä, jossa ainoastaan 70–74-vuotiaat erottuvat muista ikäryhmistä. Keskituloisten kohdalla kiintoisa havainto on, että kaikkein korkeimmat meno-osuudet ovat kahdella vanhimmalla ikäryhmällä. Sen sijaan alimmassa tulokvintiilissä edellisissä analyyseissä erottuneilla vuosien 1937 ja 1946 välillä syntyneillä ikäkohorteilla on korkeimmat meno-osuudet. Nämä ikäryhmät erottuvat selkeämmin euromääräisiä kulutusmenoja tutkittaessa. Alimmassa tulokvintiilissä heidän kulutusmenonsa matkailuun ovat selvästi suuremmat kuin muilla ikäryhmillä. Keskituloisten ryhmässä 55–59-vuotiailla on suurimmat menot matkailuun. Sen sijaan ylimmässä tulokvintiilissä eniten matkailuun kuluttavat alle 55-vuotiaat, mutta myös 55–64-vuotiaiden menot matkailuun ovat melko lähellä alle 55-vuotiaiden menoja.

Kokonaisuudessaan voidaan kuitenkin todeta, että matkailun kulutuksen osalta eri ikäryhmien väliset erot ovat selvästi epäsystemaattisempia ja jossain määrin myös pienempiä, kun kotitalouden tulotaso otetaan tarkastelussa huomioon. Tässä suhteessa matkailun kulutus eroaa selvimmin muista tässä artikkelissa tarkastelluista kulutuseristä samoin kuin kulutusalttiudesta saadusta kuvasta. Muiden menojen kohdalla ikäryhmien väliset erot säilyivät selkeimpinä senkin jälkeen, kun kotitalouden tulotaso otettiin huomioon.

Johtopäätökset

Yhteenvetona voidaan todeta, että iällä ja kulutuksella on selvä yhteys toisiinsa. Lisäksi ikääntyvien kulutuskäyttäytymisestä saatu kuva noudattaa vahvasti aiemmissa empiirisissä tutkimuksissa saatuja tuloksia (esim. Uusitalo ym. 2003; Kiander ym. 2004; Riihelä 2006). Toisin kuin kotitalouksien kulutuskäyttäytymisestä tehdyt elinkaarihypoteesit olettavat kulutusalttius pienenee vähitellen iän karttuessa. Tämä näkyy erityisesti verrattaessa jo vanhuuseläkeiässä olevien kulutusalttiutta muihin ikäryhmiin. Tässä ei myöskään ole tapahtunut merkittäviä muutoksia tarkasteluperiodin aikana. Toisaalta havaittiin myös, että vuosien 1937 ja 1946 välillä syntyneiden kulutusalttiuden kehitys ei noudata täysin edellisten sukupolvien kehitystä. Nämä kohortit eivät kuitenkaan kokonaisuudessaan eroa heitä edeltäneistä sukupolvista, sillä erot sukupolvien välillä näkyvät vasta 55 ikävuoden jälkeen.

Myös kulutuksen rakenteen osalta tulokset ikääntyvien kulutuksesta ovat yhteneväiset aiempien tutkimustulosten kanssa. Ikääntyvät kuluttavat muita ikäryhmiä selkeämmin välttämättömyyksinä pidettäviin hyödykeryhmiin, kuten elintarvikkeisiin ja asumiseen (ks. myös Uusitalo ym. 2003; Riihelä 2006). Siitäkin huolimatta, että näiden hyödykeryhmien kulutuksen osuus kokonaismenoista on laskenut 35 vuoden aikana, ikäryhmien välinen ero on säilynyt ennallaan. Asumisen osalta keskeinen seikka on se, että suurin osa ikääntyvistä asuu velattomassa omistusasunnossa. Asuminen on suomalaisten keskeisin varallisuuden muoto ja ikääntyvien korkea omistusasuminen aste parantaakin ikääntyvän väestön suhteellista asemaa (ks. myös Venti ja Wise 1991).

Terveystieteiden tarve kasvaa iän karttuessa. Vaikkei terveydenhoitomenojen määrä sinänsä olekaan suoraan yhteydessä terveydenhoidon tarpeeseen, niin terveydenhoitomenojen osuus kokonaiskulutuksesta nousee selvästi iän mukana.

Lisäksi erityisesti yli 60-vuotiailla terveydenhoitomenojen osuus kokonaismenoista on selvästi kasvanut tarkasteluperiodin aikana. Toinen seikka, joka on muuttunut 35 vuoden aikana, on tuloryhmien välisten erojen kasvu. Vaikuttaakin siltä, että ne, joilla on varaa valita kalliimpia terveydenhoidon vaihtoehtoja, myös hankkivat niitä ja vähävaraisimmat kotitaloudet turvautuvat halvempiin vaihtoehtoihin, kuten julkisiin palveluihin. Pienituloisten alempia terveydenhoitomenoja tuskin selittää se, että he sairastaisivat vähemmän kuin heitä paremmin toimeentulevat. Tulos ei periaatteessa ole mikään yllättävä havainto, esimerkiksi aiemmissa tutkimuksissa on todettu, että julkiset palvelut hyödyttävät suhteellisesti enemmän juuri pienituloisia (Lindqvist 2001). Terveydenhoitoon käytettyjen menojen syvällisempi tarkastelu olisi kuitenkin kiintoisa jatkotutkimuksen aihe.

Onko sitten niin, että ikääntyvät olisivat parantuneen elintason ja toimintakyvyn ansiosta aktiivisempia vapaa-ajan kuluttajia kuin heitä edeltävät sukupolvet? Kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen osalta tämä pitää jossain määrin paikkansa. Vuoden 2001 kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen kulutuksen ikäprofiili poikkeaa aiemmista vuosista. Tämä näkyy selvimmin 50–70-vuotiaiden kulutuksessa, jossa kulttuuriin ja vapaa-ajan palveluihin käytettyjen menojen osuus kokonaismenoista on korkeampaa 2000-luvun alussa kuin 1980- tai 1960-luvulla. Tosin myös kotitalouden tulotasolla on selvä yhteys kulttuurin ja vapaa-ajan palvelujen kulutukseen, mutta ikäryhmien välisiä eroja tulot eivät kuitenkaan pysty poistamaan. Sen sijaan tulotasolla on matkailun kulutukseen huomattavasti voimakkaampi ikäryhmien välisiä eroja tasoittava vaikutus. Kiintoisaa on lisäksi, että kulutusalttiudellaan erottuneet vuosina 1937–1946 syntyneet nousevat vuonna 2001 esiin myös melko korkeilla matkailuun liittyvillä kulutusmenoilla. Tässä mielessä on kiintoisaa nähdä, millä tavoin heidän kulutuskäyttäytymisensä jatkuu tulevaisuudessa.

Kokonaisuudessaan voidaan sanoa, että ikääntyneiden kulutus on yhtäältä seurannut pitkälti yleisiä kulutuksessa tapahtuneita muutoksia ja toisaalta heidän kulutuksessaan näkyvät edelleen samat ikääntyneiden kulutukseen sisältyvät tyypilliset piirteet. Heidän kulutusmenonsa ovat kasvaneet tasaisesti kulutusyhteiskunnan kehittymisen myötä, mutta – 1990-luvun alkua lukuun ottamatta – hitaammin kuin heitä nuorempien. Myös kulutuksen rakenteessa tapahtuneet muutokset seuraavat yleisiä trendejä. Esimerkiksi välttämättömyyskulutuksen kokonaismeno-osuus

on pienentynyt ajan saatossa niin ikääntyvillä kuin muillakin, mutta yhä edelleen ikääntyneet kuluttavat välttämättömyyksiin suhteellisesti enemmän kuin heitä nuoremmat. Myöskään vapaa-ajan aktiviteettien kulutuksessa ei ainakaan toistaiseksi ole tapahtunut niin suuria muutoksia kuin kolmannesta iästä puhuttaessa on ounasteltu.

Kirjallisuus

- Ahlqvist, Kirsti (2004) Omistaminen suomalaisen kulutusyhteiskunnan rakentamisessa. Teoksessa Kirsti Ahlqvist ja Anu Raijas (toim.): Erilaisia kulutusuria Suomessa. Tilastokeskus: Helsinki, 113–142.
- Ahlqvist, Kirsti ja Berg, Mari-Anna (2003) Kotitalouksien kulutusmenojen muutossuunnat. Tulot ja kulutus 2003:21. Tilastokeskus: Helsinki.
- Banks, James ja Blundell, Richard ja Tanner, Sarah (1998) Is there a retirement-savings puzzle? *American Economic Review* 88 (4), 769–788.
- Browning, Martin ja Crossley, Thomas F. (2001) The life-cycle model of consumption and saving. *Journal of Economic Perspectives* 15 (3), 3–22.
- Deaton, Angus (2003) Household Surveys, Consumption and the Measurement of Poverty. *Economic Systems Research* 15 (2), 135–159.
- Domeij, David ja Johannesson, Magnus (2006) Consumption and Health. *Contributions to Macroeconomics* 6 (1), article 6.
- Flatau, Paul ja Wood, Gavin A. (2000) Comprehensive Income Measures, Housing Equity, and Tax-Transfers Effects. *Australian Economic Papers* 39 (3), 327–346.
- Friedman, Milton (1957) *A Theory of the Consumption Function*. Princeton University Press: Princeton.
- Karisto, Antti (2004) Kolmas ikä – uusi näkökulma väestön vanhenemiseen. Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Valtioneuvoston kanslia: Helsinki, 91–103.
- Keso, Ilari (2003) Köyhyys ja asumismenot. *Hyvinvointikatsaus* 1, 60–69.
- Kiander, Jaakko ja Riihelä, Marja ja Sullström, Risto (2004) Ikääntyneiden kulutuskäyttäytyminen: miten tulevaisuuden eläkeläiset kuluttavat? Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Valtioneuvoston kanslia: Helsinki, 104–111.
- Kosunen, Virpi (1999) Paljonko on riittävästi? Vähimmäisetuuksien riittävyyden arviointia kulutuksen näkökulmasta. Raportteja 232. Stakes: Helsinki.
- Lindqvist, Markku (2001) Hyvinvointipalvelut ja niiden merkitys kotitalouksille. *Hyvinvointikatsaus* 1: 63–67.

- Modigliani, Franco ja Brumberg, Richard (1954) *Utility Analysis and the Consumption Function: an Interpretation of Cross-section Data*. Teoksessa Kenneth K. Kurihara (toim.) *Post-Keynesian Economics*. Rutgers University Press: New Brunswick, 388–436.
- Mustonen, Pekka ja Honkanen, Antti ja Ahtola, Janne (2004) Suuret ikäluokat muuttuvan matkailun keskiössä. Teoksessa Jani Erola ja Terhi-Anna Wilska (toim.): *Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus*. SoPhi: Jyväskylä, 279–294.
- Niemelä, Mikko (2004a) Sidotut menot taloudellisen toimeentulon mittaamisessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 69 (6), 594–607.
- Niemelä, Mikko (2004b) Välttämättömyyskulutusta? Tutkimus pienituloisten kulutusrakenteesta 2000-luvun alun Suomessa. Teoksessa Kirsti Ahlqvist ja Anu Raijas (toim.): *Erilaisia kulutusuria Suomessa*. Tilastokeskus: Helsinki, 43–64.
- Niemelä, Mikko (2005) Alueelliset toimeentuloerot ennen ja jälkeen asumismenojen huomioon ottamista. *Janus* 13 (1), 54–73.
- OECD (2005) *What Are Equivalence Scales?* OECD Social Policy Division. OECD: Paris. (Elektroninen dokumentti: <http://www.oecd.org/data-oecd/61/52/35411111.pdf>)
- Parjanne, Marja-Liisa (2004) Väestön ikärakenteen muutoksen vaikutukset ja niihin varautuminen eri hallinnonaloilla. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:18. Sosiaali- ja terveysministeriö: Helsinki.
- Rantala, Juha (2006) Eläkeläistalouksien toimeentulo. Teoksessa Hannu Uusitalo (toim.): *Eläkeläiset ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Eläketurvakeskus: Helsinki.
- Riihelä, Marja (2006) Kotitalouksien kulutus ja säästäminen: ikäprofiilien ja kohorttien kuvaus. VATT-Keskustelualoitteita 386. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus: Helsinki.
- Räsänen, Pekka (2005) Tieto- ja viihdekulutuksen muotoutuminen eri väestöryhmissä. *Sosiologia* 42 (1), 19–34.
- Toivonen, Timo (1992a) Ajankohta, ikä, sukupolvi, kulutus. *TTT Katsaus* 20 (4), 62–74.
- Toivonen, Timo (1992b) *The Melting Away of Class Differences? Consumption Differences between Employee Groups in Finland 1955–1985*. *Social Indicators Research* 26 (3), 277–302.

- Toivonen, Timo (1994) *Times They Are Changing. Three Studies on Changes in Consumption. Discussion and Working Paper Series 11.* Turku School of Economics and Business Administration: Turku.
- Uusitalo, Hannu ja Sallila, Seppo ja Hagfors, Robert (2003) Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Teoksessa Robert Hagfors ja Katri Hellsten ja Seija Ilmakunnas ja Hannu Uusitalo (toim.): *Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1.* Eläketurvakeskus, Kansaneläkelaitos: Helsinki.
- Uusitalo, Hannu (toim.) (2006) *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2.* Eläketurvakeskus: Helsinki.
- Venti, Steven F. ja Wise, David A. (1991) Aging and the Income Value of Housing Wealth. *Journal of Public Economics* 44 (3), 371–397.
- Virtanen, Taru (2004) Klassisesta kirjastoon – 60-lukulaisten kulttuuriharrastuneisuus. Teoksessa Jani Erola ja Terhi-Anna Wilska (toim.): *Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus.* SoPhi: Jyväskylä, 259–278.
- Whiteford, Peter ja Kennedy, Steven (1995) *Incomes and Living Standards of Older People. A Comparative Analysis.* University of York, Social Policy Research Unit. Department of Social Security. Research Report No. 34. HMSO: London.
- Wilska, Terhi-Anna (2004) Ikinuoret? Suuret ikäluokat ja kulutusyhteiskunnan nuortuminen. Teoksessa Jani Erola ja Terhi-Anna Wilska (toim.): *Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus.* SoPhi: Jyväskylä, 241–257.

Liitteet

Liite 1. Kulutusmenojen pääryhmien sisältö.

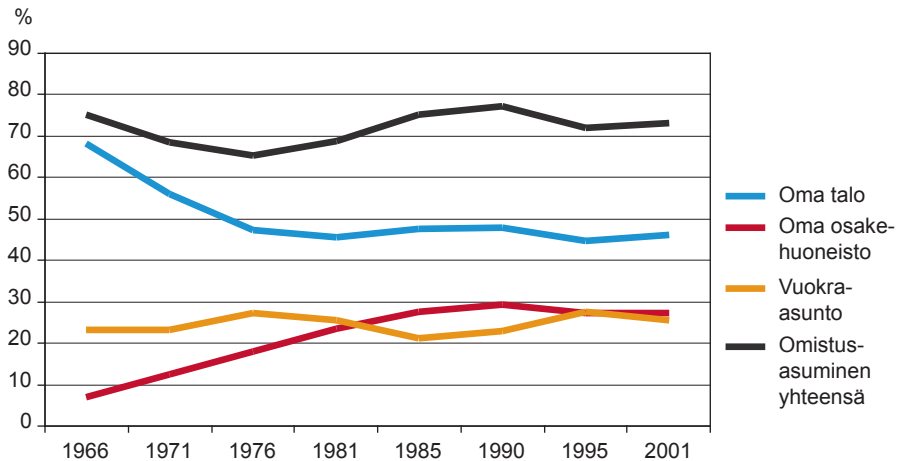
Hyödykeryhmä
Elintarvikkeet, juomat ja ateriat Elintarvikkeet Alkoholittomat juomat Alkoholijuomat Tupakkatuotteet Kodin ulkopuolella syödyt ateriat
Asuminen Kotitaloustarvikkeet Menot omaan asuntoon Menot vapaa-ajan asuntoon Asunnon energia
Vaatteet ja jalkineet ja niiden korjaus Vaatteet Jalkineet
Terveystenhoito Lääkkeet ja farmaseuttiset tuotteet Lääkinnälliset laitteet ja välineet Lääkäri, laboratorio, fysioterapia ym. palvelut Sairaala- ja poliklinikkapalvelut
Liikenne ja matkustus Ajoneuvojen hankinta Yksityisajoneuvojen käyttö Kuljetuspalvelut Suomessa Matkaliput ulkomaille Valmismatkat
Tietoliikenne Posti ja puhelinmenot
Kulttuuri ja vapaa-aika Vapaa-ajan välineet Vapaa-ajan ja kulttuurin palvelut Kirjat ja lehdet
Muut menot Puhtaus ja kauneushoito Henkilökohtaiset tavarat Muut menot

Liite 2. Kulutusalttius kohortin ja iän mukaan 1966–2001.

	1966									
	1.15	1971								
	1.12	.83	1976							
	.99	1.13	.84	1981						
1902–1906	1.12	1.02	.82	.82	1985					
1907–1911	1.07	1.10	.89	.92	.77	1990				
1912–1916	1.09	1.11	.89	.90	.90	.82	1995			
1917–1921	1.16	1.01	.90	1.15	.90	.85	.81	2001		
1922–1926	1.25	1.03	.89	.92	.91	.98	.88	.83		75–79 vuotta
1927–1931	1.02	1.15	.94	.96	.91	.89	.86	.87		70–74 vuotta
1932–1936	1.17	1.02	.91	1.01	.94	.86	.91	.90		65–69 vuotta
1937–1941	1.09	.96	.96	.99	1.06	.87	.91	1.06		60–64 vuotta
	1942–1946	1.12	.92	.98	.97	.97	.94	.99		55–59 vuotta
		1947–1951	.99	.94	1.09	1.00	.98	.94		50–54 vuotta
			1952–1956	.98	.93	1.01	.99	.97		45–49 vuotta
				1957–1961	1.04	.99	.98	1.00		40–44 vuotta
					1962–1966	1.21	.99	1.01		35–39 vuotta
							1.10	1.05		30–34 vuotta
								1.10		25–29 vuotta

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Liite 3. Asunnon hallintasuhteen muutokset Suomessa 1966–2001 (%).

Lähde: Tutkijan laskelmat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksista.

Minna Ylikännö

Eläkeläisten ajankäyttö ja sen muutokset 1990-luvulla

Johdanto

Siirtyminen työelämän ulkopuolelle vanhuuseläkeläiseksi on käänteentekevä muutos jokaisen elämässä. Monet odottavat eläkkeelle pääsyä, jotta vihdoinkin olisi aikaa tehdä juuri niitä asioita, joista on aiemmin vain ehtinyt haaveilla. Vanhuuseläkeikää lähestyvillä on usein suuriakin suunnitelmia eläkepäivien varalle. He kertovat, kuinka he tulevat nauttimaan kaikesta siitä ajasta, jota ei siihen mennessä koskaan ole ollut tarpeeksi. Haaveena voi olla keskenjääneiden opintojen jatkaminen, puutarhan hoito, matkailu tai uusien asioiden harrastaminen. Mielessä voivat olla myös hieman erikoisemmat unelmat, kuten romaanin kirjoittaminen (Karisto ja Konttinen 2004, 97).

Miksi sitten suurin osa meistä odottaa vanhuuseläkkeelle pääsyä niin kovin? Yksi tärkeä syy on varmaankin juuri se, että eläkkeellä ollessaan ihmisen ajankäyttö ei ole enää sidottu työaikaan. Harrastuksiin ja omiin kiinnostuksen kohteisiin käytettävä aika lisääntyy siltä osin, mikä aiemmin kului työssäoloon, työmatkoihin ja jopa työstä palautumiseen lepäämällä. Useimmilla se tarkoittaa reilusti yli kahdeksan tunnin vapaa-ajan lisäystä vuorokaudessa. Toisaalta innokkuuteen vanhuuseläkkeelle siirtymiseen vaikuttavat varmasti myös muuttuneet työelämän vaatimukset. Työelämässä ihmisiltä vaaditaan yhä suurempaa panostusta myös ajallisesti. Ylitöistä ei välttämättä saada riittäväksi koettua korvausta tai samassa työajassa pitäisi pystyä suoriutumaan entistä suuremmasta työmäärästä (ks. esim. Pelkonen 2005).

Vanhuuseläkkeelle pääsyä odotetaan myös siksi, että siellä olo on aiempaa mielekkäämpää. Eliniän piteneminen ja terveiden vuosien lisääntyminen ovat johdaneet siihen, että nykyiset eläkeläiset ovat selvästi edeltäjiään hyväkuntoisempia, elinvoimaisempia ja aktiivisempia (Parjanne 2004, 8; ks. myös Vaarama ym. 2006). Onkin alettu puhua kolmannesta iästä, joka koittaa silloin, kun elämä ei ole enää työn mutta kylläkin monien muiden toimintojen täyttämää. Vasta neljännen iän nähdään olevan varsinaista vanhuutta, jolloin riippuvuus muista ihmisistä kasvaa

ja autonomia kaventuu. (Karisto 2002, 138.) Uusien ikäkäsitteiden syntyminen kuvastaa myös hyvin sitä, miten eläkkeellä oloon tämän päivän yhteiskunnassa suhtaudutaan. Eläkeläinen nähdään aktiivisena ja osallistuvana toimijana, kunnes hänen toimintakykynsä heikkenee niin, että hänestä tulee muista riippuvainen yhteiskunnan jäsen. Eläkeläiset ry:n kotisivuilla kirjoitetaan seuraavasti:

”Käsitykset ikääntymisestä ovat muuttuneet. Tänään eläkeläinen on osallistuva ja toimiva yhteiskunnan jäsen. Ympäri maata toimivat 250 yhdistystämme tarjoavat hyvät mahdollisuudet monipuoliselle harrastustoiminnalle. Yhdistykset vierailevat toistensa luona ja järjestävät matkoja kotimaahan ja ulkomaille.” (Eläkeläiset ry.)

Vaikka uusien harrastusten aloittaminen ja matkustelu siintävät monen vanhuuseläkeikää lähestyvän mielissä, eivät ne kaikille eläkeläisille ole itsestäänselvyys. Kuten muutoinkin yhteiskunnassamme, myös ajankäytön suhteen huonoimmassa asemassa ovat ne, joiden taloudelliset resurssit ovat niukat. (Kangas ja Ritakallio 2003, 58–59). Tärkeä kysymys onkin, millaiset edellytykset tämän päivän vanhuuseläkkeensaajilla on olla aktiivisia ja osallistuvia. Palkkatyöstä eläkkeelle siirryttäessä tulotaso laskee ja samalla kulutusmahdollisuudet muuttuvat. Vaikka vanhuuseläkeläisten toimeentulo on parantunut 1990-luvulla, on heillä köyhyys yhä yleisempää kuin palkansaajien keskuudessa (Rantala 2006, 108).

Tässä artikkelissa tarkastellaan vanhuuseläkkeensaajien ajankäytössä tapahtuneita muutoksia 1990-luvulla. Tutkimuksen tavoitteena on empiirisen aineiston avulla löytää vastaus siihen, onko vanhuuseläkeläisten ajankäyttö muuttunut aktiivisemmaksi kuten usein oletetaan, ja miten eri tekijät vaikuttavat ajankäytön jakautumiseen. Keskeisiä tekijöitä, kun tarkastellaan juuri vanhuuseläkeläisten ajankäyttöä, ovat ikä ja tulot. Eläkeläisväestössä ikä tuo väistämättä jossain vaiheessa mukanaan fyysisiä rajoituksia toiminnallisuuteen. Tulot puolestaan rajoittavat ajankäytön mahdollisuuksia iästä riippumatta. Iän ja tulojen lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan ikäkohortin yhteyttä ajankäyttöön. Tutkimusaineistoina käytetään Tilastokeskuksen vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 keräämiä ajankäyttöaineistoja. Aineistot on rajattu vanhuuseläkkeellä oleviin 65–79-vuotiaisiin henkilöihin, joiden Laslettin (1987 ja 1994) määritelmän mukaan voidaan katsoa edustavan kolmatta ikää, itsenäistä ja aktiivista eläkeläisaikaa.

Artikkeli etenee siten, että sen seuraavassa osassa pohditaan, miten ajatukset vanhuudesta ja eläkkeellä olostä erityisesti ajankäytön näkökulmasta ovat muut-

tuneet viime vuosikymmeninä. Artikkelin kolmannessa osassa esitellään käytetyt tutkimusaineistot ja neljännessä osassa tutkimuksen tulokset. Artikkelin viimeisessä osassa kootaan yhteen tärkeimmät tulokset ja huomiot koskien vanhuuseläkeläisten ajankäyttöä ja siinä tapahtuneita muutoksia 1990-luvulla sekä keskustellaan siitä, mitä mahdolliset muutokset kertovat eläkkeellä olosta. Onko se vain joutilaana oloa elämän ehtopuolella, vai onko vanhuuseläkeläinen nyky-yhteiskunnassa aktiivinen ja osallistuva kansalainen?

Muuttunut eläkeläisyys ja ajankäyttö – katsaus aiempaan tutkimukseen

Eläkeläinen vai vanhus – muuttuneet näkemykset ikääntyineistä?

Ajatukset ikääntymisestä ovat muuttuneet paljon viime vuosikymmenien aikana. Vielä 1960-luvulla vanhuuden ajateltiin olevan aikaa, jolloin ihminen ei enää kykene työntekoon. Pekka Kuusikin (1961) näki vanhuuspolitiikan rinnasteisena työkyvyttömyyspolitiikalle. ”Sosiaalipolitiikan suuriin ongelmiin kuuluu, miten turvataan niiden toimeentulo, joiden kädessä kynä hidastuu ja kirves herpoaa”, hän kirjoittaa 60-luvun sosiaalipolitiikka -kirjassaan. (Kuusi 1961, 208.)

Nyky-yhteiskunnassa eläkkeellä olo ei merkitse enää vanhuuden päivien viettoa heikkona ja raihnaisena, vaan pikemminkin vaihetta elämässä, jolloin nautitaan vapaa-ajan mahdollisuuksista ilman työn sitovuutta. Marjo Manner kirjoitti vuonna 1985, vain pari vuosikymmentä Kuusen (1961) jälkeen, että ”eläkeläinen ei ole enää sivustakatsojan roolissa. Yhteiskunta on kyennyt tuottamaan ajanviettomahdollisuuksia ja kannustamaan eläkeläiset yhä enemmän kodin ulkopuolisiin toimintoihin.” (Manner 1985, 88.)

Muutosta ikääntymiseen liittyvissä asenteissa kuvastaa hyvin se, että vanhuuden sijaan kuulee nykyään puhuttavan paljon ikääntymisestä ja vastaavasti ikääntyvistä ja ikääntyneistä ihmisistä. Tämä johtunee siitä, että vanhuus-käsitteeseen liitetään yhä usein fyysisen toimintakyvyn heikkeneminen, ja työelämästä poistumisen lisäksi siirtymistä pois yhteiskunnan täysivaltaisesta toimijuudesta. Suomalaisista yli 60-vuotiaista kolmannes haluaisikin itseään kutsuttavan eläkeläiseksi vanhuksen sijaan. (Vaarama ym. 1999, 4–5; ks. myös Karisto ja Konttinen 2004, 66.)

Yksi suuri syy muutoksiin sekä eläkeläisten omissa että yleensä yhteiskunnan asenteissa eläkeläisyyttä kohtaan on varmasti se, että tämän päivän vanhuuselä-

keläiset elävät huomattavasti terveempinä ja pidempään kuin aiemmin (ks. esim. Vaarama ym. 2006). Tämä on asettanut kyseenalaiseksi perinteisen näkemyksen passiivisesta eläkeläisvanhuksesta. (Walker ja Maltby 1997, 13.) Vielä muutama vuosikymmen sitten oli tyypillistä, että 50-vuotispäivänä lahjaksi annettiin kävelykeppi tai keinutuoli. Nyt lahjaksi annetaan vaihdepyörä, golf bag tai benjihyppy.

Parantuneen toimintakyvyn johdosta etenkin nuorimpien vanhuuseläkeläisten joukossa on niitä, jotka eivät eroa vielä työelämässä olevista muutoin kuin, että heillä on enemmän vapaa-aikaa käytettävänä. Monet eläkkeelle siirtyneet elävät usein vielä pitkään riippumattomina omaisten ja yhteiskunnan avusta. He edustavat kolmatta ikää, jolloin työn ja perheen velvollisuuksien väistyttyä tilalle on tullut runsaasti vapaa-aikaa, josta voidaan nauttia hyväkuntoisina ja vireinä. Vasta kun eläkeläinen joutuu turvautumaan yhteiskunnan ja muiden tahojen apuun elämässään, katsotaan vanhuuden alkavan. (ks. Laslett 1987 ja 1994; Jyrkämä 2001; Karisto 2002; Karisto ja Konttinen 2004.)

Kun työ ei sido ajankäyttöä

Työelämässä olevilla ajankäyttö on tiiviisti sidoksissa työaikaan. Tällöin vuorokauden tunnit jakaantuvat kolmeen noin kahdeksan tunnin mittaiseen jaksoon: nukkumiseen, työssä käyntiin ja vapaa-aikaan. Työhön osallistumattomilla, kuten eläkeläisillä, ajankäyttö poikkeaa tästä. Vaikka vanhuuseläkkeelle siirtymistä odotetaan usein juuri siksi, että saataisiin enemmän aikaa perheelle ja omille harrastuksille, voi työstä vapautuneen kahdeksan tunnin ajalle aluksi olla vaikeaa löytää mielekästä tekemistä. Näin voi olla etenkin silloin, jos työstä irrottautuminen tuntuu vaikealta.

Manner (1985) onkin havainnut, että myös eläkkeellä ollessa ajankäyttöä kannattaa suunnitella. Se, että eläkeläinen suunnittelee ajankäyttöään, on osoitus tavoitteellisesta toiminnasta ja tulevaisuuteen orientoitumisesta. Lisäksi se sitoo hänet myös työelämän jälkeisessä elämässä yhteiskunnan eri toimintainstituutioon. (Manner 1985, 49.) Kaikki vanhuuseläkeläiset eivät välttämättä kuitenkaan halua käyttää aikaansa ajankäyttönsä suunnittelemiseen, kun se ei enää ole niin välttämätöntäkään. Nyky-yhteiskunnassa on kuitenkin olemassa selvästi painetta siihen, että työelämästä eläkkeelle siirryttyäänkin ihmisen tulisi olla aktiivinen ja osallistua täysipainoisesti yhteiskunnan toimintaan. Eläkkeellä ei siis saisi olla vanha ja väsynyt vaan vauhdikas vanhuuseläkeläinen.

Tällaisiin näkemyksiin voi kuitenkin sisältyä vaara. Kuva vanhuudesta saattaa näyttäytyä ”valintatalona, josta trendikkäät vapaa-ajan vieton muodot on valittavissa muotien ja mielihalujen mukaan” (Karisto 2002, 138). Kaikkien vanhuuseläkeläisten ei kuitenkaan ole mahdollista valita ajankäyttöään omien mielihalujensa mukaan. Esteenä voivat olla esimerkiksi pitkäaikaiset sairaudet tai vaikkapa pienet tulot. Artikkelin seuraavassa luvussa tarkastellaan juuri tulojen merkitystä ajankäytön kannalta.

Yleisesti ottaen vallalla olevat mielikuvat siitä, että eläkeläisten ajankäyttö olisi muuttunut aiempaa aktiivisemmaksi, voivat olla harhaanjohtavia. Vanhuuseläkeläisten keskuudessa on varmasti niitä, joiden vapaa-aika on aktiivisista ja suorastaan vauhdikasta, mutta yhtä varmasti on myös niitä, jotka eivät pysty tai halua olla supersuorittavia eläkeläisiä. Vaikka näyttöä ajankäytön muuttumisesta aktiivisemmaksi on (Vaarama ym. 1999, 17), pitäisi tuloksia tarkasteltaessa ottaa huomioon vanhuuseläkkeensaajien heterogeenisuus. Erot toimintakyvyssä ja tuloissa vaikuttavat yhtä lailla eläkeläisten kuin muidenkin ihmisten ajankäytön muotoutumiseen.

Tulojen vaikutus ajankäyttöön

Suomalaisten vanhuuseläkkeensaajien taloudellista tilannetta ja siinä tapahtuneita muutoksia on tutkittu jonkun verran (ks. esim. Uusitalo ym. 2003; Hagfors ym. 2003; Mäkinen 2003; Uusitalo 2006; Rantala ja Suoniemi 2007). Vanhuuseläkeläisväestön osalta köyhyys on sekä lisääntynyt että vähentynyt. Työeläkkeitä saavien köyhyysluvut ovat laskeneet samalla kun kansaneläkettä saavien tilanne on heikentynyt. Kun köyhyysrajana käytetään 50 prosenttia väestön mediaanituloista, pelkkää kansaneläkettä saavista noin 40 prosenttia lukeutuu köyhiksi. (Kangas ja Ritakallio 2008, 21.) Työeläkeläisten suhteellinen osuus kaikista vanhuuseläkeläisistä on kuitenkin koko ajan lisääntynyt, joten keskimäärin eläkeläisten tulisi selviytyä taloudellisesti aiempaa paremmin.

Vaikka köyhyyttä mitataan useimmiten suhteessa yleiseen tulotasoon, ei siinä aina ole kyse vain rahan puutteesta. Kahdella henkilöllä, joilla on saman verran rahaa käytettävissä kulutukseen, voi olla kovinkin erilainen näkemys omasta taloudellisesta asemastaan. Kangas ja Ritakallio (2003) ovat havainneet, että vaikka eläkeläisillä tulojen puolesta köyhyys on yleisempää kuin työssä käyvillä, subjektiivisten kokemusten perusteella he eivät näyttäydy köyhempinä. Vaikka

vanhuuseläkeläiset ovatkin usein melko pienituloisia, koetut toimeentulovaikkeudet eivät ole silti läheskään yhtä yleisiä kuin työttömillä tai opiskelijoilla. Esimerkiksi juoksevista menoista ja laskujen maksusta eläkeläiset kokevat selviytyvänsä yhtä hyvin kuin työssä käyvätkin. (Kangas ja Ritakallio 2003, 67).

Syynä siihen, miksi vanhuuseläkeläiset eivät pienistä tuloista huolimatta koe olevansa köyhiä, voi olla esimerkiksi se, että vanhuuseläkkeelle siirrytään usein velattomana. Vaikka eläkkeelle siirryttäessä tulot pienenevät, eivät menotkaan ole enää niin suuret, kun rahaa ei mene lainojen hoitoon tai lasten tarpeiden tyydyttämiseen. Omaisuuttakin on ehtinyt kertyä, eikä suuriin investointeihin, kuten auton vaihtoon, ole enää välttämättä välitöntä tarvetta. Tulojen osuutta elintason määrittäjänä ei kuitenkaan sovi vähätellä. Kun suurituloisempi puolikas kaikista eläkkeensaajista saa peräti kaksi kolmannesta maksetuista eläkkeistä (Tuominen ym. 2006, 73), on selvää, että heillä on monipuolisemmat kulutus- ja samalla ajankäyttömahdollisuudet kuin pienituloisemmalla puolikkaalla.

Taloudellisten tekijöiden vaikutusta eläkeläisten ajankäyttöön on Suomessa tutkittu erittäin vähän ja olemassa oleva tutkimuskin on osittain melko vanhaa. Esimerkiksi Manner (1985) on tutkinut työstä vanhuuseläkkeelle siirtyneiden ajankäytön, sosiaalisten suhteiden ja eläkkeellä olon kokemisen välisiä yhteyksiä. Manner ei havainnut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä eläkeläisten toimeentulon ja esimerkiksi sosiaalisten kontaktien välillä. Kuitenkin, mitä huonommin vastaaja arvioi eläkkeensä riittävän elämiseen, sitä vähemmän hän piti yhteyttä muihin kuin omiin lapsiinsa. Lisäksi mitä paremmin eläkeläinen koki eläkkeensä riittävän, sitä aktiivisempaa oli yhteydenpito kodin ulkopuolella ja sitä vähemmän vieraantuneeksi yhteiskunnasta eläkeläinen itsensä tuns. (Manner 1985, 60.)

Tutkimusaineisto

Tilastokeskus on kerännyt vuodesta 1979 alkaen kolme laajaa ajankäyttöaineistoa. Ensimmäisen aineiston keruu toteutettiin syksyllä 1979 ja seuraavien kahden vuosina 1987–1988 ja 1999–2000. Aineistot perustuvat edustavan kohdehenkilöotoksen henkilöhaastatteluihin ja päiväkirjamerkintöihin, jotka kymmenen minuutin tarkkuudella kertovat jokaisen kohdehenkilön ajankäytöstä kahden vuorokauden ajan. Vuoden 1979 aineisto koostuu vain kolmen kuukauden ajanjaksosta, kun taas kaksi jälkimmäistä tutkimusta kattavat koko vuoden.

Kahdessa ensimmäisessä ajankäyttöaineistossa perusjoukon muodostavat yli 15-vuotiaat suomalaiset. Uusin aineisto kerättiin Eurostatin ohjeiden mukaisesti perusjoukkona kotitaloudet, joista tutkimukseen mukaan tulivat kaikki niiden yli 10-vuotiaat jäsenet. Havaintoyksikköinä aineistoissa ovat vuorokaudet. Tässä tutkimuksessa käytetään kahta viimeisintä, vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 kerättyä aineistoa.

Vuonna 1987–1988 kerättyssä aineistossa on yhteensä 15 352 vuorokauden eli 7 800 kohdehenkilön ajankäyttötiedot. Näistä 65–79-vuotiaiden eläkeläisten vuorokausia on 1 174, joista naisten 853 ja miesten 321. Vuoden 1999–2000 aineisto koostuu puolestaan 10 561 vuorokauden ja 5 300 kohdehenkilön ajankäyttötiedoista. Näistä eläkeläisten vuorokausia on 692, joista naisten 421 ja miesten 271. Keskimääräiset tulot vuotta kohden olivat tutkimuksen vanhuuseläkeläisillä vuonna 1987 noin 6 700 euroa ja 13 500 euroa vuonna 1999. Elinkustannusindeksillä korjatut vanhuuseläkeläisten vuositulot kasvoivat mainitulla ajanjaksolla keskimäärin noin 4 250 euroa.

Vanhuuseläkeläiset on tässä tutkimuksessa jaettu kolmeen ikäluokkaan, 65–69-vuotiaisiin, 70–74-vuotiaisiin ja 75–79-vuotiaisiin. Näiden ryhmien ajankäyttöä vertaillaan keskenään sekä ikäluokittain että kohorteittain. Kohortti-tarkastelua varten vuoden 1987–1988 ajankäyttöaineistosta otetaan tutkimukseen mukaan ne ikäluokat, jotka vuoden 1999–2000 aineistossa ovat 65–79-vuotiaita. Ikäkohorttiin 1 kuuluvat siten ne, jotka vuoden 1987–1988 aineistossa ovat olleet 53–57-vuotiaita ja ovat vuoden 1999–2000 aineistossa 65–69-vuotiaita. Vastaavasti kohorttiin 2 kuuluvat ne, jotka vuonna 1987–1988 ovat olleet 58–62-vuotiaita ja ovat 70–74-vuotiaita vuonna 1999–2000 ja kohorttiin 3 ne, jotka ovat olleet 63–67-vuotiaita vuonna 1987–1988 ja ovat 75–79-vuotiaita vuonna 1999–2000.

Tuloksia tarkasteltaessa täytyy ottaa huomioon se, että aineistot eivät muodosta paneeliasetelmaa. Näin ollen kaikki tulokset kuvaavat ajankäytön muutoksia väestötasolla. Myöskään esimerkiksi kohorttitarkastelussa ei tutkita samojen ihmisten ajankäyttöä eri aikoina.

Vapaa-ajan toimintojen ryhmittely

Ajankäyttöaineistoissa ajankäytön muodot on ryhmitelty pääluokkiin, joita ovat ansiotyö, kotityö, henkilökohtaiset tarpeet kuten nukkuminen, opiskelu ja vapaa-aika. Tässä tutkimuksessa mielenkiinto kohdistuu näistä ennen kaikkea vapaa-

aikaan. Koska tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella vanhuuseläkeläisten ajankäytön aktiivisuutta, ajankäytön muodot on jollain muotoa ryhmiteltävä sen mukaan, miten aktiivisiksi ne mielletään. Ei ole olemassa mitään yleisesti hyväksyttyä tapaa tehdä tällaista ryhmittelyä ja siten onkin vaarana, että tutkijan subjektiiviset näemykset vaikuttavat ryhmien muodostamiseen. Tässä tutkimuksessa kyseinen riski pyritään minimoimaan käyttämällä hyväksi aiemman tutkimuksen, tässä tapauksessa Siuralan (1982) ajankäytön toimintojen jakoa aktiivisiin ja passiivisiin.

Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat toiminnallisesti ja sosiaalisesti passiiviset toiminnot: television katselu ja lukeminen (ks. taulukko 1). Television katselua pidetään ajankäyttötutkijoiden keskuudessa yleisesti passiivisena ajankäytön muotona (ks. esim. Gershuny 2000; Ruuskanen 2004; Toivonen 2004). Sosiologisessa keskustelussa television lisääntyneen katselun nähdään olevan vaarana yhteisöllisyydelle (mm. Putnam 2000) ja jopa älyllisen tiedon tuottamiselle (Bourdieu 1999).

Ryhmittelyssä seurataan muutoin pitkälti Siuralan ajankäytön muotojen jakoa aktiivisiin ja passiivisiin, mutta lukemisen kohdalla tehdään poikkeus. Tässä tutkimuksessa lukeminen määritellään passiiviseksi toiminnaksi, vaikka sen usein ajatellaan olevan aktiivista (vrt. esim. Siurala 1982; ks. myös Ruuskanen 2004). Kirjojen lukeminen tapahtuu kuitenkin pääasiassa kotona ja on sekä toiminnallisen että sosiaalisen aktiivisuuden näkökulmasta verrattain passiivista toimintaa. Siksi se on sijoitettu passiivisten toimintojen ryhmään.

Taulukko 1. Vapaa-ajan toimintojen ryhmittely (mukailtu Siuralan (1982) pohjalta).

Vapaa-ajan toimintojen ryhmittely		
Toiminnallisesti ja sosiaalisesti passiiviset toiminnot	Aktiivisuutta edellyttävät ilmaistoiminnot	Kaupallis-viihteelliset toiminnot
Television katselu Lukeminen	Ruoan valmistaminen Asunnon siivous ja järjestely Vaatteiden valmistaminen Puutarhan hoito Sosiaalinen kanssakäyminen kotona Vapaa-ajan opiskelu Järjestötoiminta Sosiaalinen kanssakäyminen kodin ulkopuolella Liikunta	Ostokset ja asiointi Elokuvat Teatteri, konsertit, museo Urheilutapahtumat Matkustaminen

Toiseen ryhmään kuuluvat sellaiset aktiivisuutta edellyttävät ajankäytön muodot, jotka eivät vaadi merkittävää taloudellista panostusta. Tällaisia ovat muun muassa ruoan valmistus, puutarhan hoito ja liikunta. Kaikille tämän ryhmän toiminnoille on yhteistä se, että ne vaativat joko toiminnallista ja/tai sosiaalista aktiivisuutta. Sekä kotona että kodin ulkopuolella tapahtuva sosiaalinen kanssakäyminen on mukana tässä ryhmässä.

Kolmanteen ryhmään kuuluvat puolestaan niin sanotut kaupallis-viihteelliset harrastukset kuten kulttuuritapahtumissa käyminen ja matkustaminen. Näihin käytetty aika on enemmän sidoksissa tuloihin kuin aiempien ryhmien ajankäytön muodot. Etenkin matkustelu vaatii vähintäänkin kohtuullista tulotasoa. Kuten aiemmin jo mainittiin, ryhmittely on verrattain subjektiivinen näkemys siitä, millainen ajankäyttö on aktiivista ja millainen passiivista. Joidenkin ajankäytön muotojen kohdalla voidaan olla montaa mieltä siitä, mihin ryhmään ne oikeastaan kuuluisivat.

Menetelmät

Tutkimuksen empiirinen osuus etenee siten, että aluksi vanhuuseläkeläisten ajankäytössä tapahtuneita muutoksia tarkastellaan ikäluokittain. Tämän jälkeen muutoksia tarkastellaan kohorteittain ja viimeisenä tulojen mukaan. Jokaisen osion kohdalla ajankäytön muutoksia tarkastellaan sekä absoluuttisina lukuina eri toimintojen osalta että erityisen aktiivisuusindeksin avulla.

Indeksi on rakennettu erityisesti tätä tutkimusta varten siten, että ajankäytön toiminnoista on valittu toiminnallisesti ja sosiaalisesti selvästi aktiivisia toimintoja, joihin käytetty aika on jokaisen vanhuuseläkeläisen kohdalla laskettu yhteen. Ajankäyttöaineistossa mukana olevista ajankäytön muodoista aktiivisuusindeksiin on valittu mukaan vapaa-ajan opiskelu, järjestötoiminta, sosiaalinen kanssakäyminen kodin ulkopuolella, liikunnan harrastaminen, kulttuuri- ja huvitilaisuuksissa käynnit (elokuvat, teatteri, museo, urheilutapahtumat) sekä matkustaminen.

Aktiivisuusindeksin avulla saadaan selkeä kuva siitä, miten aktiivista vanhuuseläkeläisten ajankäyttö on ollut 1980-luvun lopussa ja vuosituhatosen vaihteessa. Huomioitavaa on, että indeksiin on otettu mukaan rajattu määrä ajankäytön muotoja. Kuva aktiivisuudesta saattaisi olla tämän tutkimuksen tuloksista poikkeava, jos mukaan otettaisiin lisäksi muita toimintoja tai joitain toimintoja korvattaisiin toisilla. Aktiivisuusindeksiin on kuitenkin pyritty valikoimaan sellaisia ajankäytön muotoja, jotka kuvastaisivat parhaiten vanhuuseläkeläisten ajankäytön aktiivisuutta.

Viimeiseksi vanhuuseläkeläisistä valitaan nuorimmat ja hyvätuloisimmat ja tarkastelleen heidän ajankäytössään 1990-luvulla tapahtuneita muutoksia. Koska tulevaisuudessa eläkeläisten tulotaso tulee nousemaan parempien työeläkkeiden johdosta ja samalla heidän fyysinen toimintakykynsä paranee, on mielenkiintoista analysoida erikseen tutkimuksen ylimpään tulokvintiiliin kuuluvien 65–69-vuotiaiden ajankäyttöä.

Eläkeläisten ajankäytön muutokset 1990-luvulla

Ikä ja ajankäytön aktiivisuus

Taulukkoon 2 on koottu vanhuuseläkeläisten eri ajankäytön muotoihin käyttämä aika aktiivisuusluokituksen mukaisesti (ks. taulukko 1). Ensimmäisenä ovat passiivisiksi luokitellut toiminnot: televisionkatselu ja lukeminen. Seuraavana taulukossa ovat aktiivisuutta edellyttävät ilmaistoinnot ja viimeisenä kaupallis-viihteelliset toiminnot. Luvut ovat aineistoista laskettuja keskiarvoja (min/vrk) eri toiminnoille.

Vanhuuseläkeläisten ajankäytössä on yksi selkeä piirre iästä riippumatta. Television katseluun käytetty aika on lisääntynyt merkittävästi kaikissa ikäryhmissä. 1980-luvun lopussa eniten televisiota katsoivat nuorimmat, 65–69-vuotiaat eläkeläiset. Heillä aikaa television katseluun kului vuorokaudessa noin kaksi ja puoli tuntia. Vuosituhannen vaihteeseen tultaessa television katseluun käytetty aika oli lisääntynyt jokaisessa ikäryhmässä ja vanhempien eläkeläisten keskuudessa jopa lähes tunnilla. Tutkimuksen vanhimmat eläkeläiset ovatkin ottaneet nuoremmat kiinni television katseluun käytetyssä ajassa ja erot ikäluokkien välillä ovat tasoittuneet. Vuonna 2000 vanhuuseläkeläiset katsoivat televisiota iästä riippumatta noin kolme tuntia vuorokaudessa.

Television katselun lisääntyminen ei suinkaan koske ainoastaan vanhuuseläkeläisiä, vaan koskee yhtäläisesti kaikkia suomalaisia (Niemi ja Pääkkönen 2001, 35). Syyt tähän ovat melko selvät. Television ohjelmatarjonta on kasvanut 1990-luvun alusta huomattavasti ja uusia kanavia on tullut lukuisia. Lisäksi 1990-luvulla televisioon tulivat ensimmäiset joka ilta esitettävät saippuasarjat, joiden seuraaminen on monille tärkeä ajanvieron muoto.

Passiivisista toiminnoista lukeminen on vähentynyt sekä 65–69-vuotiailla että 70–74-vuotiailla eläkeläisillä. Vain vanhimmassa ikäryhmässä lukemiseen käytetty aika on lisääntynyt ja heilläkin vain muutamalla minuutilla päivässä. Lukemisen

vähentymiseen on vaikuttanut varmastikin se, että television katseluun käytetään huomattavan paljon aiempaa enemmän aikaa. Vaikka lukeminen onkin vähentynyt, kokonaisuudessaan passiivisten toimintojen ajallinen lisäys oli jokaisessa ikäryhmässä selkeä johtuen juuri television katselun ajallisesta lisääntymisestä.

Taulukko 2. Vanhuuseläkkeensaajien ajankäyttö vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 sekä muutokset ajankäytössä ikäryhmittäin (min/vrk).

	65–69-vuotiaat			70–74-vuotiaat			75–79-vuotiaat		
	87/88	99/00	Muutos	87/88	99/00	Muutos	87/88	99/00	Muutos
Passiiviset toiminnot									
Televisio katselu	151	180	29	140	185	45	134	186	52
Lukeminen	89	76	-13	88	68	-20	76	81	5
Yhteensä	240	256	16	228	253	25	210	267	57
Aktiivisuutta edellyttävät ilmais-toiminnot									
Ruoan valmistaminen	34	49	15	41	48	7	42	57	15
Asunnon siivous ja järjestely	29	37	8	34	34	0	35	41	6
Vaatteiden valmistaminen	4	4	0	4	5	1	7	1	-6
Puutarhan hoito	13	13	0	12	16	4	7	13	6
Sosiaalinen kanssakäyminen kotona	28	15	-13	34	17	-17	35	24	-11
Vapaa-ajan opiskelu	2	1	-2	1	3	2	0	0	0
Järjestötoiminta	7	14	7	7	6	-1	1	3	2
Sosiaalinen kanssakäyminen kodin ulkopuolella	34	18	-16	30	15	-15	34	15	-19
Liikunta	39	57	18	40	44	4	32	35	3
Yhteensä	190	208	18	203	188	-15	193	189	-4
Kaupallis-viihteelliset toiminnot									
Ostokset ja asiointi	41	41	0	46	41	-5	41	41	0
Elokuvat	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Teatteri, konsertti, museo	0	1	1	1	1	0	0	2	1
Urheilutapahtumat	0	1	1	2	0	-2	0	2	2
Matkustaminen	10	9	-1	7	8	1	4	3	-1
Yhteensä	51	52	1	56	50	-6	45	48	3

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset.

Kotioloissa tapahtuva aktiivinen toiminta (ruoan valmistaminen, siivous, vaatteiden ompelu ja puutarhan hoito) on lisääntynyt jonkin verran koko vanhuuseläkeläisväestössä. Näistä eniten oli lisääntynyt ruoanlaittoon käytetty aika. Siihen käytettiin vuosituhannen vaihteessa päivittäin kymmenisen minuuttia enemmän aikaa kuin kymmenen vuotta aiemmin. Muista aktiivisista ajankäytön muodoista vanhuuseläkeläisillä on lisääntynyt muun muassa liikunnan harrastaminen ja tämä etenkin nuorimmilla, 65–69-vuotiailla eläkeläisillä. Kymmenessä vuodessa nuorimpien eläkeläisten liikunnan harrastamiseen käytetty aika lisääntyi reilusta puolesta tunnista tuntiin vuorokaudessa. He olivatkin vuosituhannen vaihteessa selvästi aktiivisempia liikunnan harrastajia kuin vanhemmat eläkeläiset, vaikka näilläkin liikuntaan kului päivittäin aikaa noin 40 minuuttia.

Nuorimpien, 65–69-vuotiaiden vanhuuseläkeläisten keskuudessa myös järjestötoimintaan käytetty aika lisääntyi 1990-luvulla. Vaikka myös vanhimmassa ikäryhmässä järjestötoimintaan käytettiin vuosituhannen vaihteessa enemmän aikaa kuin kymmenen vuotta aiemmin, on ero nuorimpaan ikäryhmään huomattava. Kun 65–69-vuotias käytti vuorokaudessa keskimäärin 14 minuuttia aikaa järjestötoimintaan, oli vastaava määrä 70–74-vuotiailla 6 minuuttia ja 75–79-vuotiailla 3 minuuttia.

Sekä liikunnan harrastamiseen että järjestötoimintaan käytetty aika onkin selvästi yhteydessä eläkeläisen ikään. Mitä vanhemmasta vanhuuseläkeläisestä on kyse, sitä vähäisempää on molempiin käytetty aika. Yhteys näyttäisi myös vahvistuneen, sillä nuoremmilla eläkeläisillä näihin käytetty aika myös lisääntyi enemmän. Vaihtaisikin siltä, että nuorimpien vanhuuseläkeläisten ajankäyttö on vanhempiin ikäluokkiin verrattuna muuttunut jossain määrin aktiivisemmaksi.

Vapaa-ajan opiskelu on vanhuuseläkeläisväestössä vähäistä. Todennäköisesti eläkeläisissä on joukko aktiivisia itsensä kehittäjiä, jotka osallistuvat esimerkiksi työväenopistojen kursseille. Joukko on kuitenkin niin pieni, että vapaa-ajan opiskeluun keskimäärin käytetyt ajat näyttäytyvät pieninä.

Koska ajankäyttö on rajallista, täytyy esimerkiksi lisääntyneen television katselun olla pois jostain muusta ajankäytöstä. Vanhuuseläkeläiset kuitenkin liikkuvat enemmän kuin aiemmin. Samoin muihin aktiivisiin ilmaistoimintoihin käytetään aiempaa enemmän aikaa. Näyttäisikin siltä, että ainakin osittain television katselu olisi korvannut sosiaaliseen kanssakäymiseen käytettyä aikaa. Vielä 1980-luvun lopussa sekä kotona että kodin ulkopuolella tapahtuvaan sosiaaliseen kanssakäymi-

seen käytettiin aikaa noin puoli tuntia päivässä. Vuosituhannen vaihteessa näihin käytettiin aikaa enää yhteensä puoli tuntia. Sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetty aika on siten puolittunut kymmenessä vuodessa.

Kaikissa ikäluokissa sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetty aika on vähentynyt huomattavasti. Vaikka ajankäyttö olisikin toiminnallisesti muuttunut aktiivisemmaksi, sosiaalisen aktiivisuuden osalta ajankäyttö näyttäisi passivoituneen. Sosiaalinen aktiivisuus ei myöskään ole muuttanut muotoaan. Kotoa ei olla lähdetty kahviloihin tai tuttavien luo, vaan kodin ulkopuolella tapahtuva sosiaalinen kanssakäyminen on vähentynyt siinä missä kotona perheen tai ystävien ja tuttavien kanssa seurustelukin.

Kaupallis-viihteellisten ajankäytön muotojen osalta muutos oli 1990-luvulla vähäinen. Ostoksiin ja asiointiin käytettiin saman verran aikaa kuin aikaisemminkin. Samoin matkustamiseen käytetyssä ajassa ei näytä olleen suuria muutoksia. Elokuissa, teattereissa, konserteissa, museoissa ja erilaisissa urheilutapahtumissa vanhuuseläkeläiset viettivät jo 1980-luvun lopussa erittäin vähän aikaa, eikä tilanne juurikaan muuttunut tultaessa vuosituhannen vaihteeseen.

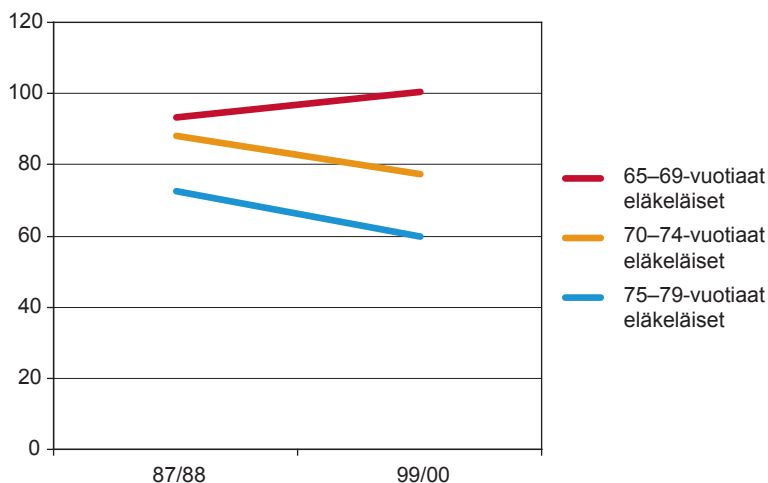
Se, että vanhuuseläkeläiset eivät käytä aiempaa enemmän aikaa taloudellista panostusta vaativiin vapaa-ajan toimintoihin, ei tue sitä olettamusta, että yleinen tulotason nousu eläkeläisten keskuudessa vaikuttaisi ajankäytön suuntautumiseen kulutuskeskeisemmäksi. Ennemminkin vaikuttaisi siltä, että kaupallis-viihteelliseen ajankäyttöön käytetty aika on pysynyt melko muuttumattomana ja että se olisi jossain määrin tuloista riippumatonta. Oletettu aiempaa aktiivisempi eläkeläisyys ei siis ainakaan vielä tarkoittaisi kuluttamiseen käytetyn ajan merkittävää lisääntymistä.

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että etenkin nuorimpien vanhuuseläkeläisten ajankäyttö olisi toiminnallisesti aktivoitunut. Tosin television katselu on koko vanhuuseläkeläisväestössä lisääntynyt selvästi, mikä osaltaan osoittaa ajankäytön myös passivoituneen. Television katseluun käytettyä aikaa ei kuitenkaan ole otettu pois esimerkiksi liikunnan harrastamisesta tai järjestötoiminnasta, vaan ennemminkin sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetystä ajasta. Putnamin (2000) huoli television sosiaalista pääomaa rappeuttavasta vaikutuksesta ei siten ole välttämättä ainakaan eläkeläisväestön keskuudessa aiheeton.

Kuviossa 1 eläkeläisten ajankäytön aktiivisuutta eri ikäryhmissä tarkastellaan vielä aktiivisuusindeksin avulla. Siinä havainnollistuu hyvin se, mitä jo todettiin aiemmin: nuoremmat vanhuuseläkeläiset ovat television katselun lisääntymisestä

huolimatta aktivoituneet vapaa-ajallaan, kun taas vanhemmissa ikäluokissa ajankäyttö on passivoitunut.

Kuvio 1. Vanhuuseläkkeensaajien aktiivinen ajankäyttö ikäryhmittäin vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 (min/vrk) aktiivisuusindeksillä mitattuna.

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset; omat laskelmat.

Onko kohorttien välillä eroja?

Seuraavaksi tarkastellaan vanhuuseläkeläisten ajankäyttöä kohorteittain. Vuoden 1987–1988 aineistossa nuorinta ikäluokkaa (vuoden 1999–2000 aineistossa olevat 65–69-vuotiaat) edustavat 53–57-vuotiaat. Vastaavasti keskimmäistä ikäluokkaa edustavat vanhemmassa aineistossa 58–62-vuotiaat ja vanhinta ikäluokkaa 63–67-vuotiaat. Nuorimmasta kohortista vuoden 1987–1988 aineistossa suurin osa tutkimukseen osallistuneista oli yhä mukana työelämässä. Myös keskimmäisen kohortin edustajat olivat pääsääntöisesti vielä työikäisiä. Vanhimmasta kohortista osa oli jo 1980-luvun lopussa siirtynyt vanhuuseläkkeelle.

Kaikissa kohorteissa television katselu on lisääntynyt selvästi (taulukko 3). Nuoremmissa kohorteissa television katselu on lisääntynyt eniten, mikä selittyy sillä, että työelämässä vielä 1980-luvun lopussa olleilla television katseluun ei ole ollut yhtä paljon aikaa kuin silloin jo eläkkeellä olleilla. Mitään selvää kohorttivaihtelusta ei ole havaittavissa; eläkkeelle siirryttäessä ja iän lisääntyessä television katselu lisääntyy kohortista riippumatta.

Taulukko 3. Vanhuuseläkkeensaajien ajankäyttö vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 sekä muutokset ajankäytössä kohorteittain (min/vrk).

	Kohortti 1 (synt. v. 1934–1938)			Kohortti 2 (synt. v. 1929–1933)			Kohortti 3 (synt. v. 1924–1928)		
	87/88	99/00	Muutos	87/88	99/00	Muutos	87/88	99/00	Muutos
Passiiviset toiminnot									
Television katselu	108	180	72	123	185	62	148	186	38
Lukeminen	65	76	11	75	68	-7	80	81	1
Yhteensä	173	256	83	198	253	55	228	267	39
Aktiivisuutta edellyttävät ilmais-toiminnot									
Ruoan valmistaminen	26	49	23	32	48	16	35	57	22
Asunnon siivous ja järjestely	26	37	11	29	34	5	31	41	10
Vaatteiden valmistaminen	3	4	1	4	5	1	4	1	-3
Puutarhan hoito	4	13	9	9	16	7	10	13	3
Sosiaalinen kanssakäyminen kotona	26	15	-11	28	17	-11	31	24	-7
Vapaa-ajan opiskelu	2	1	-1	2	3	1	3	0	-3
Järjestötoiminta	6	14	8	6	6	0	9	3	-6
Sosiaalinen kanssakäyminen kodin ulkopuolella	29	18	-11	35	15	-20	37	15	-22
Liikunta	34	57	23	42	44	2	43	35	-8
Yhteensä	156	208	52	187	188	1	203	189	-14
Kaupallis-viihteelliset toiminnot									
Ostokset ja asiointi	42	41	-1	39	41	2	41	41	0
Elokuvat	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Teatteri, konsertti, museo	2	1	-1	1	1	0	1	2	1
Urheilutapahtumat	2	1	0	1	0	-1	0	2	2
Matkustaminen	9	9	0	6	8	2	7	3	-3
Yhteensä	55	52	-2	47	50	3	49	48	0

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset.

Lukemisen osalta voidaan puolestaan havaita kohorttivaikutus. Nuorimman kohortin lukeminen on lisääntynyt eläkkeelle siirryttäessä, kun taas keskimmäisen kohortin kohdalla on tapahtunut päinvastoin. Myös vanhimmassa kohortissa lukemiseen käy-

tetty aika on lisääntynyt mutta vain minuutilla päivässä. Yleisesti ottaen suomalaisten lukuinto on tutkimusperiodin aikana laantunut (ks. Niemi ja Pääkkönen 2001), joten siinä suhteessa erityisesti nuorin kohortti on poikkeuksellinen.

Kaikissa kohorteissa kotona tapahtuva aktiivinen toiminta oli lisääntynyt. Työelämästä eläkkeelle siirryttyään tutkimuksen henkilöt käyttivät selvästi enemmän aikaa ruoan valmistamiseen, siivoukseen ja puutarhan hoitoon. Vaikka eroja kohorttien välillä on, ei erityistä kohorttivaikutusta ole nähtävissä. Näyttäisikin siltä, että vanhuuseläkkeelle siirryttäessä yksinkertaisesti osa aiemmin työssä käytetystä ajasta suunnataan kodinhoitoon. Myöskään sosiaaliseen kanssakäymisen käytetyssä ajassa ei kohortilla näyttäisi olevan merkitystä. Sekä kotona perheen että kodin ulkopuolella ystävien ja tuttavien kanssa seurusteluun käytettiin kaikissa kohorteissa vähemmän aikaa kuin aiemmin. Sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetty aika oli vähentynyt kohortista riippumatta noin puolesta tunnista kahteenkymmeneen minuuttiin vuorokaudessa.

Liikunnan harrastamiseen käytetyn ajan kohdalla kohortit eroavat toisistaan. Nuorimman kohortin edustajat (65–69-vuotiaat) käyttivät liikunnan harrastamiseen huomattavasti enemmän aikaa vuosituhannen vaihteessa kuin kymmenen vuotta aiemmin. Keskimmaisessä kohortissa samanlaista innostusta liikunnan lisäämiseen ei ole havaittavissa. Tosin koska kohortteja tarkastellaan eri ikäisinä, ei voida täysin varmasti sanoa, etteivätkö keskimmaisen kohortin edustajat olisi lisänneet liikuntaan käyttämänsä aikaa heti siirryttyään eläkkeelle. Jonkinlaista tukea tällainen näkemys saa siitä, että vanhimmassa ikäkohortissa liikunnan määrä oli vähentynyt.

Liikunnan harrastamisen kohdalla voikin olla niin, että siihen käytetty aika lisääntyy siirryttäessä vanhuuseläkkeelle, mutta sen jälkeen se vähitellen vähenee. Tämä on jokseenkin luonnollista iän karttuessa ja toimintakyvyn heiketessä. Koska nuoremmat ikäluokat kuitenkin käyttävät edeltäjiään enemmän aikaa liikunnan harrastamiseen, ovat muutokset siihen käytetyssä ajassa riippuvaisia siten sekä iästä että kohortista.

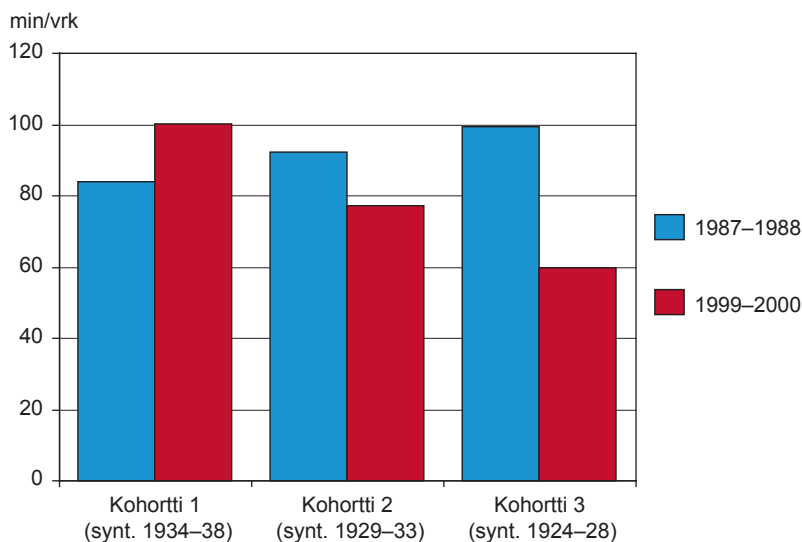
Liikunnan kaltainen ”elinkaarimalli” näyttäisi olevan myös järjestötoiminnassa. Siirryttäessä vanhuuseläkkeelle järjestötoimintaan käytetty aika lisääntyy, mutta iän karttuessa se taas vähenee. Tosin saattaa olla myös niin, että nuorin ikäkohortti on aiempia ikäluokkia kiinnostuneempi järjestötoiminnasta eikä järjestötoimintaan käytetty aika heillä vähenekään iän mukana. Vapaa-ajan opiskelun osalta näyttäisi siltä, että joko kiinnostus vapaa-ajalla opiskeluun olisi hiipumassa tai siinäkin on

jonkinlainen nousu ja lasku eläkeläisaikana. Tällöin nousu osuisi vähän myöhemmälle iälle kuin järjestötoiminnassa, vasta tuonne 70 ikävuoden paikkeille.

Kaupallis-viihteellisistä toiminnoista ostoksilla käynteihin ja asiointiin käytetty aika oli kohortista riippumatta sekä 1980-luvun lopussa että vuosituhaten vaihteessa noin 40 minuuttia vuorokaudessa. Elokuviissa käymiseen ei käytetty keskimäärin lainkaan aikaa ja myös muihin kulttuuritapahtumiin käytetty aika oli kohortista riippumatta erittäin vähäistä. Matkustaminen sen sijaan näyttäisi olevan suositumpaa nuorempien kohorttien eläkeläisten, joissa taloudelliset ja terveydelliset edellytykset siihen ovat parhaat.

Vaikka kohorttien välillä onkin eroja siinä, miten ajankäyttö on 1990-luvun aikana muuttunut, ei aktiivisiin toimintoihin käytetyn ajan määrä sinänsä näyttäisi olevan yhteydessä kohorttiin. (kuvio 2). Vanhin kohortti oli yhtä aktiivinen 1980-luvun lopussa kuin vuosituhaten vaihteessa jokuinkin samassa iässä ollut nuorin kohortti. Ajankäytön aktiivisuudessa tapahtuneet ajalliset muutokset liittyvät siten ennemminkin elämänvaiheeseen. Eläkkeelle siirryttäessä ajankäyttö aktivoituu, mutta iän karttuessa se vähitellen passivoituu.

Kuvio 2. Vanhuuseläkkeensaajien aktiivinen ajankäyttö ikäkohorteittain vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 (min/vrk).

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset; omat laskelmat.

Tulot ja ajankäyttö

Iän ja kohortin lisäksi tarkastellaan sitä, miten eläkeläisten tulotaso näkyy heidän ajankäytössään. Tulotarkastelua varten tutkimuksen vanhuuseläkeläiset jaetaan tulokvintileihin eli viiteen yhtä suureen ryhmään tulojen mukaan. Taulukosta 4 nähdään, että vanhuuseläkeläisten keskimääräiset elinkustannusindeksillä korjatut valtionveronalaiset tulot ovat nousseet, mikä ei sinänsä yllätä. Pienimmillään kasvua tuloissa on ollut 27 ja suurimmillaan 61 prosenttia. Keskimäärin tulojen kasvu on ollut 44 prosenttia. Ylemmissä tulokvintileissä ikäryhmään katsomatta tulotaso on noussut suhteellisesti enemmän kuin alemmissä tulokvintileissä. Vanhuuseläkeläistenkin keskuudessa tuloerot ovat siis kasvaneet.

Taulukko 4. 65–79-vuotiaiden vanhuuseläkkeensaajien keskimääräiset valtionveronalaiset tulot ja tulojen muutos tulokvintileittäin (suluissa prosentteina). Markat muutettu euroiksi. Vuoden 1987–1988 tulot muutettu elinkustannusindeksillä vuoden 1999–2000 hintatasoon.

65–69-vuotiaat		1987–1988	1999–2000	Muutos
koko ikäluokka		9260	13635	4375 (47)
kvintiilit	1	4261	5960	1699 (40)
	2	5934	8408	2474 (42)
	3	7198	10743	3545 (49)
	4	9371	14164	4793 (51)
	5	17610	27689	10079 (57)
70–74-vuotiaat		1987–1988	1999–2000	Muutos
koko ikäluokka		9883	14003	4120 (42)
kvintiilit	1	4704	5969	1265 (27)
	2	5963	8361	2398 (40)
	3	7057	10849	3792 (54)
	4	9139	14110	4971 (54)
	5	21764	28878	7114 (33)
75–79-vuotiaat		1987–1988	1999–2000	Muutos
koko ikäluokka		8410	12514	4104 (49)
kvintiilit	1	4640	6082	1442 (31)
	2	5957	8100	2143 (36)
	3	7207	10354	3146 (44)
	4	8920	14402	5482 (61)
	5	19266	27863	8597 (45)

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset; omat laskelmat.

Passiivisista toiminnoista television katseluun käytetty aika on lisääntynyt kaikissa kvintiileissä (taulukko 5), joskin ylimmässä kvintiilissä selvästi vähemmän kuin muissa. Yleensä ottaen näyttäisi siltä, että mitä suuremmat tulot vanhuuseläkeläisellä on, sitä enemmän hän käyttää aikaa sekä television katseluun että lukemiseen. Ylin kvintiili eli kaikkein hyvätuloisimmat eläkeläiset ovat kuitenkin television katselun osalta poikkeus. Heillä siihen käytetty aika oli lisääntynyt vain keskimäärin seitsemän minuuttia päivässä, kun muissa tulokvintiileissä vastaava lisäys oli puolesta tunnista tuntiin. Keskimäärin ylimmän kvintiilin eläkeläiset katsoivat vuosituhannen vaihteessa televisiota noin kaksi ja puoli tuntia päivässä. Seuraavaksi eniten televisiota katsottiin kahdessa alimmassa kvintiilissä, noin kolme tuntia päivässä. Kolmannessa ja neljännessä kvintiilissä television katseluun käytettiin vuorokaudessa aikaa jopa kolme ja puoli tuntia.

Tulot vaikuttaisivat lisäävän television katselua tiettyyn tulotasoon asti. Korkeimmat tulot omaavat eläkeläiset katsovat jostain syystä kuitenkin huomattavasti vähemmän televisiota kuin muut eläkeläiset. Yksi syy voi olla se, että heillä aikaa kuluu muita selvästi enemmän lukemiseen. Kun muissa kvintiileissä lukemiseen käytettiin kumpanakin tutkimusajankohtana aikaa noin tunnin verran vuorokaudessa, käyttivät hyvätuloisimmat vanhuuseläkeläiset lukemiseen aikaa reilusti yli puolitoista tuntia. Eräs selitys tälle voi olla se, että ylimmässä kvintiilissä olevat eläkeläiset ovat usein korkeammin koulutettuja, jolloin heidän ajankäyttönsä heijastaisi opintojen ja työelämän mukanaan tuomaa lukeneisuutta.

Aktiivisista toiminnoista ruoanlaittoon ja kodin siivoukseen käytettiin kumpanakin tutkimusajankohtana jonkin verran enemmän aikaa alemmissa kuin ylemmissä kvintiileissä. Erot eivät kuitenkaan ole merkittäviä. Puutarhan hoitoon käytettiin puolestaan enemmän aikaa ylemmissä kvintiileissä. Vaikka ajankäyttöaineistoissa varakkain eläkeläisväestö asuu muita useammin kerrostalossa, on heillä kuitenkin selvästi muita useammin kesämökki, jossa puutarhan hoitoa ainakin kesäaikaan tulee harrastettua varmasti paljon.

Taulukko 5. Vanhuuseläkkeensaajien ajankäyttö vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 sekä muutokset ajankäytössä tulokvintiileittäin (min/vrk).

	1. kvintiili			2. kvintiili			3. kvintiili			4. kvintiili			5. kvintiili		
	87/88	99/00	Muu- tos	87/88	99/00	Muu- tos	87/88	99/00	Muu- tos	87/88	99/00	Muu- tos	87/88	99/00	Muu- tos
Passiiviset toiminnot															
Television katselu	121	176	55	146	180	34	156	206	50	141	200	59	149	156	7
Lukeminen	73	67	-6	73	58	-15	83	78	-5	77	69	-8	119	102	-17
Yhteensä	194	243	49	219	238	19	239	284	45	218	269	51	268	258	-10
Aktiivisuutta edellyttävät ilmais-toiminnot															
Ruoan valmistaminen	53	65	12	42	52	10	42	52	10	30	43	13	27	42	15
Asunnon siivous ja järjestely	38	45	7	33	31	-2	32	40	8	29	33	4	30	38	8
Vaatteiden valmistaminen	7	2	-5	4	3	-1	7	1	6	6	4	-2	0	7	7
Puutarhan hoito	5	12	7	12	14	2	10	16	6	14	15	1	15	14	-1
Sosiaalinen kanssakäyminen kotona	42	17	-25	39	22	-17	27	18	-9	21	19	-2	31	15	-16
Vapaa-ajan opiskelu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	-1	5	6	1
Järjestötoiminta	6	12	6	3	4	1	1	3	2	8	7	-1	11	16	5
Sosiaalinen kanssakäyminen kodin ulkopuolella	28	12	-16	27	18	-9	31	24	-7	39	13	-26	37	12	-25
Liikunta	37	32	-5	37	41	4	38	49	11	41	63	22	37	47	10
Yhteensä	216	197	-19	197	185	-12	188	203	15	189	197	8	193	197	4
Kaupallis-viihteelliset toiminnot															
Ostokset ja asiointi	35	31	-4	36	41	5	38	35	-3	50	50	0	55	48	-7
Elokuvat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Teatteri, konsertti, museo	0	0	0	0	1	1	0	3	3	0	2	2	1	4	3
Urheilupahtumat	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	5	5	3	1	-2
Matkustaminen	1	5	4	1	6	5	12	4	-8	20	8	-12	5	14	9
Yhteensä	36	36	0	37	49	12	50	42	-8	70	65	-5	64	67	3

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset.

Vapaa-ajan opiskelu on vanhuuseläkeläisillä selvästi riippuvainen tulotasosta. Sekä 1980-luvun lopussa että vuosituuhanteen vaihteessa ylimmässä kvintiilissä eläkeläiset opiskelivat vapaa-ajallaan keskimäärin viitisen minuuttia päivässä, kun alemmissa kvintileissä vapaa-ajan opiskelu oli niin vähäistä, ettei keskiarvo noussut edes minuuttiin päivässä. Järjestötoiminnan osalta tulokset ovat sikäli mielenkiintoisia, että tulojen ja aktiivisuuden välillä näyttäisi olevan yhteys, mutta se ei ole lineaarinen. Ensinnäkin kaikissa kvintileissä järjestötoimintaan käytetty aika oli lisääntynyt. Eniten se oli lisääntynyt alimmassa ja kahdessa ylimmässä tulokvintiilissä. Näissä kvintileissä järjestötoimintaan myös käytettiin eniten aikaa kumpanakin tutkimusajankohtana. Näyttäisikin siltä, että huono- ja hyväosaisimmat käyttävät aikaansa tältä osin aktiivisemmin kuin ”keskituloiset” eläkeläiset, joilla aikaa kuluu enemmän esimerkiksi television katseluun.

Sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetty aika on vähentynyt merkittävästi kaikissa kvintileissä. Tosin eroja on siinä, onko aikaa nipistetty kotona vai kodin ulkopuolella tapahtuvasta sosiaalisesta kanssakäymisestä. Keskimäärin eniten aikaa perheen ja tuttavien kanssa seurusteluun käyttivät paikasta riippumatta keskituloiset vanhuuseläkeläiset. Vähiten aikaa sosiaaliseen kanssakäymiseen käyttivät alimman ja ylimmän kvintiilin edustajat. Aiempaan verrattuna kotona tapahtuvaan perheen ja ystävien kanssa seurusteluun käyttivät vähiten aikaa huonotuloisimmat eläkeläiset, noin puoli tuntia päivässä vähemmän kuin kymmenen vuotta aiemmin. Kahdessa ylimmässä kvintiilissä sosiaalinen kanssakäyminen ystävien ja tuttavien kanssa kodin ulkopuolella puolestaan väheni 1990-luvulla lähes puoli tuntia vuorokaudessa.

Sosiaalisen kanssakäymisen väheneminen niinkin merkittävästi johtunee ainakin osittain television katseluun käytetyn ajan lisääntymisestä, joka etenkin alimmissa kvintileissä oli huomattavaa. Tosin ylimmässäkin kvintiilissä perheen ja ystävien kanssa seurusteluun käytettiin aiempaa selvästi vähemmän aikaa, vaikka television katseluun käytetty aika ei merkittävästi lisääntynytäkään. Yksiselitteisesti ei voida siten sanoa, että juuri television katselu olisi vienyt aikaa perheen ja ystävien kanssa seurustelulta.

Kaupallis-viihteellisistä toiminnoista ostoksilla käymiseen ja asiointiin käytetty aika on selvästi yhteydessä tuloihin. Mitä suuremmat tulot, sitä enemmän aikaa käytetään ostoksilla käymiseen. Myös teatterissa, konserteissa ja museoissa käyntien ja tulojen välillä on nähtävissä yhteys. 1980-luvun lopussa ainoastaan hyvätuloi-

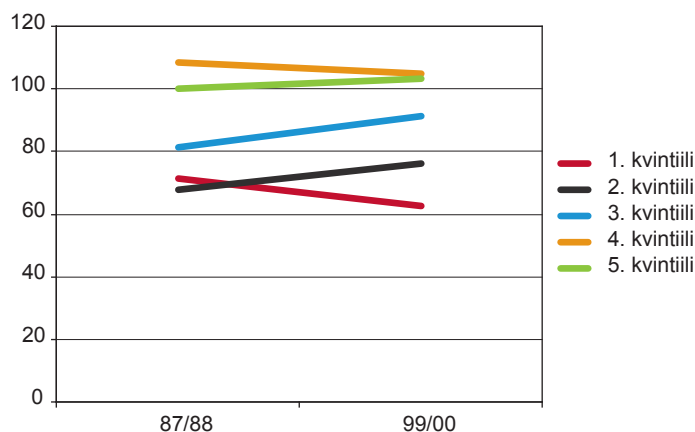
simmat vanhuuseläkeläiset käyttivät aikaansa erilaisiin kulttuuritapahtumiin, mutta hekin vain keskimäärin minuutin päivässä. Kymmenen vuotta myöhemmin myös alemman tulotason omaavat kävivät teattereissa, konserteissa ja museoissa, tosin selvästi vähemmän kuin parempituloiset eläkeläiset.

Tulosten perusteella ei voida sanoa, että paremmat tulot automaattisesti merkitsisivät aktiivisempaa ajankäyttöä. Kuitenkin kun verrataan alimman ja ylimmän kvintiilin eläkeläisiä havaitaan, että ajankäyttö poikkeaa niissä toisistaan. Tutkimusajankohdasta riippumatta ylimmässä tulokvintiilissä eläkeläiset opiskelivat vapaa-ajallaan, olivat aktiivisesti mukana järjestötoiminnassa ja käyttivät muita enemmän aikaa erilaisissa viihde- ja kulttuuritilaisuuksissa käynteihin. He myös katsoivat selvästi vähemmän televisiota päivässä.

Keskituloiset eläkeläiset puolestaan olivat aktiivisia liikunnan harrastajia ja käyttivät muita enemmän aikaa sosiaaliseen kanssakäymiseen perheenjäsenten ja ystävien kanssa. Tosin heillä television katseluun kului päivittäin aikaa yli kolme tuntia, joka on lähes tunnin enemmän kuin ylimmässä kvintiilissä ja puoli tuntia enemmän kuin alimmassa kvintiilissä. Alhaisimmankaan tulotason omaavat eläkeläiset eivät näyttäyty mitenkään merkittävästi muita passiivisempina, vaikka heillä aktiivinen ajankäyttö oli vähentynyt eniten. Esimerkiksi kodin ylläpitoon he käyttivät muita enemmän aikaa.

Kuvion 3 perusteella tulojen ja ajankäytön aktiivisuuden välillä olisi jopa melko lineaarinen yhteys. Tosin neljännen kvintiilin ajankäyttö oli aktiivisempaa kumpanakin tutkimusajankohtana kuin viidennen kvintiilin. Ero oli kuitenkin pienentynyt tutkimusajankohtien välissä. Samoin alin kvintiili oli 1980-luvun lopussa ajankäytöltään aktiivisempaa kuin toinen kvintiili, joten täysin lineaarinen yhteys ei ole. Selkeästi kuitenkin ylemmissä tulokvintiileissä ajankäyttö oli aktiivisempaa kuin alemmissa kvintiileissä.

Kuvio 3. Vanhuuseläkkeensaajien aktiivinen ajankäyttö tulokvintileittäin vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 (min/vrk).

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset; omat laskelmat.

Näkykö toimeentulon nousu aktiivisempänä ajankäyttönä?

Nuorimpien vanhuuseläkeläisten keskuudessa on tänä päivänä huomattavasti enemmän hyvää työeläkettä nauttavia kuin vielä 1980-luvun lopussa. Mielenkiintoista onkin tarkastella, miten lisääntyneet tulot ovat vaikuttaneet nuorimpien, fyysisiltä toimintakyvyiltä parhaimpien vanhuuseläkeläisten ajankäytön aktiivisuuteen. Kuten vanhuuseläkeläisten keskuudessa keskimäärin, myös nuorimpien, ylimpään tulokvintiiliin kuuluvien eläkeläisten keskuudessa television katseluun käytetty aika on lisääntynyt (taulukko 6). He eivät kuitenkaan käytä television katseluun läheskään yhtä paljon aikaa kuin heidän ikäluokkansa keskimäärin. Lukemiseen käytetty aika on puolestaan vähentynyt huomattavasti ja jopa enemmän kuin ylimmässä kvintiilissä keskimäärin.

Aktiivisista ilmaistoiminnoista sekä ruoan valmistamiseen että vaatteiden valmistamiseen käytetty aika on lisääntynyt noin vartilla päivässä. Ruoan valmistamiseen hyvätuloisimmat 65–69-vuotiaat vanhuuseläkeläiset käyttivät silti selvästi vähemmän aikaa kuin vanhuuseläkeläiset keskimäärin. Mielenkiintoista on se, että vaatteiden valmistamiseen ei käytetty keskimäärin lainkaan aikaa 1980-luvun lopussa. On vaikea sanoa, mistä tällainen innostus vaatteiden valmistamiseen on virinnyt 1990-luvun aikana.

Taulukko 6. Ylimpään tulokvintiiliin kuuluvien 65–69-vuotiaiden ja kaikkien 65–79-vuotiaiden vanhuuseläkkeensaajien ajankäyttö vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 (min/vrk).

	65–69- vuotiaat, ylin tulo- kvintiili N = 94	65–69- vuotiaat, ylin tulo- kvintiili N = 50		Kaikki 65–79- vuotiaat vanhuus- eläkeläiset N = 1174	Kaikki 65–79- vuotiaat vanhuus- eläkeläiset N = 692	
	87/88	99/00	Muutos	87/88	99/00	Muutos
Passiiviset toiminnot						
Television katselu	126	142	16	142	183	41
Lukeminen	124	99	-25	85	75	-10
Yhteensä	250	241	-9	227	258	31
Aktiivisuutta vaativat ilmaistoiminnot						
Ruoan valmistaminen	22	36	14	39	51	12
Asunnon siivous ja järjestely	26	33	7	32	37	5
Vaatteiden valmista- minen	0	16	16	5	3	-2
Puutarhan hoito	28	13	-15	11	14	3
Vapaa-ajan opiskelu	9	2	-7	1	1	0
Sosiaalinen kanssa- käyminen kotona	40	14	-26	32	18	-14
Järjestötoiminta	11	31	20	6	8	2
Sosiaalinen kanssa- käyminen kodin ulko- puolella	38	17	-21	32	16	-16
Liikunta	33	47	14	38	46	8
Yhteensä	157	144	-13	196	194	4
Kaupallis-viihteelliset toiminnot						
Ostokset ja asiointi	47	46	-1	43	41	-2
Elokuvat	0	0	0	0	0	0
Teatteri, konsertti, museo	1	1	0	0	1	1
Urheilutapahtumat	0	1	1	1	1	0
Matkustaminen	7	15	8	8	7	-1
Yhteensä	8	17	9	52	50	-2

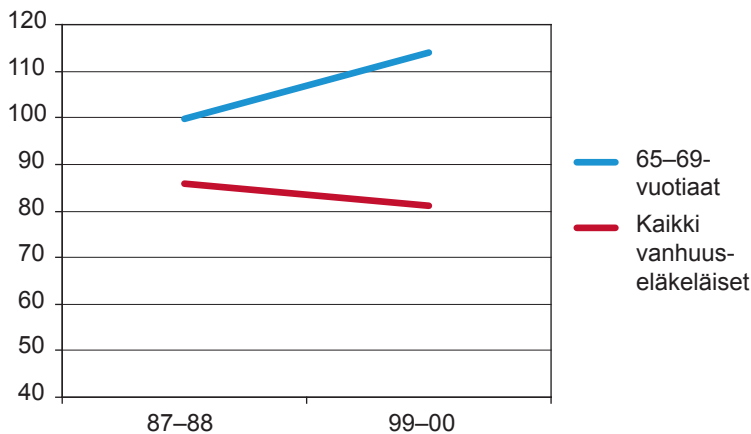
Järjestötoimintaan nuorimmat ja hyvätuloisimmat vanhuuseläkeläiset käyttivät vuosituhannen vaihteessa 20 minuuttia enemmän aikaa vuorokaudessa kuin kymmenen vuotta aiemmin. Kun vielä 1980-luvun lopussa järjestötoimintaan käytettiin aikaa keskimäärin 11 minuuttia vuorokaudessa, oli vastaava aika vuosituhannen vaihteessa 31 minuuttia. Koska keskimäärin vanhuuseläkeläisillä lisäys oli vain kaksi minuuttia, näyttäisi siltä, että järjestötoiminta on alkanut enenevässä määrin kiinnostaa nuoria ja hyvätulaisia vanhuuseläkeläisiä. Myös liikuntaan käytettiin aiempaa enemmän aikaa. Nuorimmat hyvätuloisimmat vanhuuseläkeläiset eivät kuitenkaan käytä liikunnan harrastamiseen sen enempää aikaa kuin vanhuuseläkeläiset keskimäärin.

Eniten aktiivisiin toimintoihin käytetystä ajasta on vähentynyt sosiaalinen kanssakäyminen. Se on vähentynyt jopa enemmän kuin vanhuuseläkeläisväestössä keskimäärin. Sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetyn ajan väheneminen vanhuuseläkeläisillä on mielenkiintoinen tulos, sillä sille on vaikea keksiä mitään erityistä syytä. He eivät esimerkiksi voi vedota työssäkäyvien tapaan töiden aiheuttamiin kiireisiin.

Kaupallis-viihteellisten toimintojen osalta suurin ajallinen muutos on ollut matkustamisessa. Vaikka aiemmissa tarkasteluissa ei saatu viitteitä siitä, että matkustelu olisi lisääntynyt merkittävässä määrin vanhuuseläkeläisten keskuudessa, muutos on huomattava, kun tarkastellaan ainoastaan nuorimpia ja tuloiltaan suurimpia vanhuuseläkeläisiä. Heidän keskuudessaan matkusteluun käytetty aika oli lisääntynyt yli puolella. Matkustaminen vaatii sekä taloudellisia edellytyksiä että vähintään kohtalaista fyysistä toimintakykyä, joten sinänsä tällainen tulos ei ole yllättävä. Onhan matkustelu muutoinkin kasvattanut suosiotaan.

Kuviosta 4 nähdään, miten ylimpään tulokvintiiliin kuuluvien 65–69-vuotiaiden ajankäyttö on selvästi muuttunut aktiivisemmaksi 1990-luvulla, kun taas keskimäärin vanhuuseläkeläisten keskuudessa ajankäyttö on muuttunut jonkin verran passiivisemmaksi. Jo 1980-luvun lopussa nuoret hyvätuloiset vanhuuseläkeläiset olivat selvästi aktiivisempia ajankäytön suhteen kuin vanhuuseläkeläiset keskimäärin. Ero oli tuolloin noin 15 minuuttia vuorokaudessa. Se on kasvanut 1990-luvun aikana ja on vuosituhannen vaihteessa jo yli puoli tuntia.

Kuvio 4. Kaikkien vanhuuseläkkeensaajien ja 65–69-vuotiaiden ylimpään tulokvintiiliin kuuluvien vanhuuseläkkeensaajien ajankäytön aktiivisuus vuosina 1987–1988 ja 1999–2000 (min/vrk).

Lähde: Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimukset; omat laskelmat

Keskimäärin vanhuuseläkeläisten osalta ajankäytön passivoituminen ei kuitenkaan ole yhtä voimakasta kuin varakkaimpien nuorimpien vanhuuseläkeläisten kohdalla ajankäytön aktivoituminen. Tämän suuntainen tulos osoittaa, että ainakin hyvätuloisten nuorten vanhuuseläkeläisten kohdalla ajankäyttö aktivoituisi tulevaisuudessa. Jos ajankäytön aktivoitumiseen vaikuttaa vahvemmin ikä kuin tulotaso, niin ajankäytön aktivoitumista tapahtunee koko vanhuuseläkeläisväestössä. Jos vahvempana vaikuttajana on puolestaan tulotaso, aktivoitumista tapahtuisi ainoastaan parempituloisten eläkeläisten keskuudessa. Jälkimmäisen kohdalla ajankäyttö tulisi nykyisestä eriytymään eri tuloryhmissä. Kahden poikkileikkausaineiston perusteella on kuitenkin erittäin vaikeaa ennustaa, mihin suuntaan vanhuuseläkeläisten ajankäyttö muuttuu tulevaisuudessa.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Tänä päivänä vanhuuseläkkeelle siirtyvät ovat useimmiten hyväkuntoisia ja taloudellisesti muista riippumattomia. Eläkeläisten parantunut fyysinen toimintakyky ja kohentunut toimeentulo näkyy myös heidän ajankäytössään. Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin vanhuuseläkeläisten ajankäyttöä ja sen muutoksia 1980-luvun lopusta

vuosituhannen vaihteeseen. Lähtöajatuksena oli, että ajankäyttö olisi aktivoitunut, koska parantunut toimintakyky ja toimeentulo sen mahdollistavat.

Ajankäyttö olikin aktivoitunut nuorimpien vanhuuseläkeläisten keskuudessa. Heillä ajankäyttö oli muuttunut toiminnallisesti aktiivisemmaksi, mutta myös passivoitumista oli tapahtunut. Sosiaalinen aktiivisuus oli vähentynyt selvästi, kun sitä mitataan ensisijaisesti sosiaaliseen kanssakäymiseen käytetyllä ajalla. Tämä koskee kaikkia vanhuuseläkeläisiä iästä riippumatta. Tulokset antavat jossain määrin aihetta huoleen, sillä etenkin vanhusten yksinäisyydestä ja siihen liittyvästä masennuksesta on puhuttu viime aikoina paljon. Vastaavasti aikaa kuluu aiempaa selvästi enemmän television katseluun. Televisiosta on tullut monelle vanhuuseläkeläiselle aiempaa tärkeämpi ajankäytön muoto, mikä merkitsee sitä, että muihin vapaa-ajan toimintoihin on käytettävissä vähemmän aikaa.

Nuorimpien 65–69-vuotiaiden vanhuuseläkeläisten ajankäyttö oli television katselun lisääntymisestä huolimatta aktivoitunut 1990-luvulla. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että he olivat lisänneet päivittäistä liikunnan harrastamista vanhempia ikäryhmiä huomattavasti enemmän. Mielenkiintoista onkin, että 70–79-vuotaiden eläkeläisten ajankäytössä ei tapahtunut aktivoitumista 1990-luvulla, vaikka voisi olettaa, että myös heidän kohdallaan fyysinen toimintakyky olisi kymmenessä vuodessa parantunut ja siten ainakin edellytykset ajankäytön aktiivisemmalle käytölle olisivat olemassa. Voikin olla, että paljon puhuttu ”aktiivinen ikääntyminen” koskettaa vasta nuorimpia eläkeläisiä, kun taas vanhempien eläkeläisten keskuudessa muutokset eivät vielä näy.

Iän lisäksi myös tuloilla on selkeä yhteys ajankäytön aktiivisuuteen. Parhaimman tulotason omaavat eläkeläiset ovat selvästi aktiivisempia, mitä tulee esimerkiksi järjestötoimintaan ja liikunnan harrastamiseen. Ero on vielä suurempi, kun tarkastellaan ainoastaan nuorimpia ja hyvätuloisimpia vanhuuseläkeläisiä. He käyttävät myös alempien tuloluokkien eläkeläisiä enemmän aikaa viihde- ja kulttuuritilaisuuksiin sekä matkustamiseen. Tulos ei ole yllättävä, sillä onhan heillä siihen usein paremmat fyysiset ja taloudelliset edellytykset.

Tutkimuksessa tarkasteltiin myös mahdollisia eroja ajankäytössä kohorttien välillä. Vanhimmat tutkimuksen vanhuuseläkeläisistä ovat syntyneet vuosina 1924–1928 ja nuorimmat kymmenen vuotta myöhemmin. Mitään selvää kohorttivaikutusta ei ajankäytön aktiivisuudessa voitu havaita. Se, miten aktiivisia vanhuuseläkeläiset

vapaa-ajallaan ovat, riippuu pitkälti iästä, joka jossain vaiheessa alkaa rajoittaa osallistumista kodin ulkopuoliseen toimintaan.

Tulokset antavat kuitenkin osviittaa siitä, että tulevaisuuden vanhuuseläkeläiset olisivat aiempaa aktiivisempia etenkin, jos edellytykset siihen edelleen paranevat. Toimintakyvyn ja eläkkeen riittävyyden lisäksi kaikenlaiseen kodin ulkopuoliseen toimintaan vaikuttaa myös se, millaisia mahdollisuuksia siihen on esimerkiksi kunnan ja muiden tahojen puolesta järjestetty. Esimerkiksi liikunnan harrastaminen lisääntyy varmasti, jos eläkeläisille tarjotaan juuri heille suunnattuja liikuntapalveluja. Samaten hyvät kulkuyhteydet ja toimiva joukkoliikenne takaavat sen, että myös vanhempi väestö pystyy osallistumaan ja harrastamaan kodin ulkopuolella.

Kirjallisuus

- Bourdieu, P. (1999) Televisiosta. Otava, Helsinki.
- Eläkeläiset ry. <http://www.elakelaiset.fi/>. Luettu 13.8.2008.
- Gershuny, J. (2000) Changing times. Work and Leisure in Postindustrial Society. Oxford University Press, Oxford.
- Hagfors, R. ja Hellsten, K. ja Ilmakunnas, S. ja Uusitalo, H. (toim.) (2003) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Jyrkämä, J. (2001) Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Sankari, A. ja Jyrkämä, J. (toim.): Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Vastapaino, Tampere.
- Kangas, O. ja Ritakallio, V.-M. (2003) Moniulotteisen köyhyyden trendit 1990-luvulla. Teoksessa Kangas, O. (toim.): Laman varjo ja nousun huumaa. Edita Prima Oy, Helsinki.
- Kangas, O. ja Ritakallio, V.-M. (2008) Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61/2008. Kansaneläkelaitos, Helsinki.
- Karisto, A. (2002) Kolmannen iän käsitteestä ja käytöstä. Gerontologia, 16(3): 138–142.
- Karisto, A. ja Konttinen R. (2004) Kotiruokaa, kotikatua, kaukomatkailua. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä. Yliopistopaino, Helsinki.
- Kuusi, P. (1961) 60-luvun sosiaalipolitiikka. WSOY, Porvoo.
- Laslett, P. (1987) The emergence of third age. Ageing and Society, 7(2): 133–160.
- Laslett, P. (1994) The third age, the fourth age and the future. Ageing and Society, 14(3): 436–448.
- Manner, M. (1985) Työ ja eläkkeelläolo. Tutkimus työssäoloajan ja työstä vanhuuseläkkeelle siirtyneiden ajankäytön, sosiaalisten suhteiden ja eläkkeelläolon kokemisen välisistä yhteyksistä. Sosiaaliturvan tutkimuslaitos, Helsinki.
- Mäkinen, T. (2003) Eläkeläiset tulonjaossa. Eläketurvakeskuksen monisteita 42. http://www.etk.fi/Dynagen_attachments/Att16566/16566.pdf. Luettu 18.10.2005.
- Niemi, I. ja Pääkkönen, H. (2001) Ajankäytön muutokset 1990-luvulla. Hakapaino Oy, Helsinki.

- Parjanne, M-L. (2004) Lisää terveyttä ja toimintakykyä – vähemmän sosiaalimeinoja. *Socius* 10(2): 7–8.
- Pelkonen, J. (2005) Vanhimpien palkansaajien työssä jatkaminen työeläkeuudistuksen jälkeisessä valintatilanteessa. Eläketurvakeskuksen raportteja 2005:1. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster, New York.
- Rantala, J. (2006) Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.): *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Rantala, J. ja Suoniemi, I. (2007) Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen julkaisuja 2007:2. Eläketurvakeskus, Helsinki.
- Ruuskanen, O-P. (2004) *An Econometric Analysis of Time Use in Finnish Households*. Helsinki School of Economics – HeSE Print, Helsinki.
- Siurala, L. (1982) Nuorisotyöttömyyden vaikutuksia – myytit ja todellisuus. Työvoimapolitiittisia tutkimuksia 1982:31. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Tilastokeskus. Ajankäyttötutkimus 1987–1988.
- Tilastokeskus Ajankäyttötutkimus 1999–2000.
- Toivonen, T. (2004) Polarization in time use? Sociodemographic background of the increase in television watching in Finland. Teoksessa Toivonen, T. ja Virtanen, T. (toim.): *Ajasta paikkaan: taloussosiologisia tulkintoja – From Time to Place: Interpretations from Sociology*. Paino-Raisio Oy, Raisio.
- Tuominen, E. ja Kannisto, J. ja Nyman, H. (2006) Eläkkeiden reaalikehitys ja taso suhteessa ansioihin. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.): *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Uusitalo, H. ja Sallila, S. ja Hagfors, R. (2003) Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Teoksessa Hagfors, R. ja Hellsten, K. ja Ilmakunnas, S. ja Uusitalo, H. (toim.): *Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1*. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Uusitalo, H. (toim.) (2006) *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Vaarama, M. ja Hakkarainen, A. ja Laaksonen, S. (1999) *Vanhusbarometri. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1999:3*. Oy Edita Ab, Helsinki.

- Vaarama, M. ja Luoma, M.-L. ja Ylönen, L. (2006) Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Teoksessa Kautto, M. (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2006. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Walker, A. ja Maltby, T. (1997) Ageing Europe. Biddles Limited, Guildford and Kings Lynn.

Eläketurvakeskus on Suomen työeläkejärjestelmän lakisääteinen keskuslaitos. Sen tutkimustoiminta koostuu pääasiassa sosiaaliturvaan ja työeläkejärjestelmiin liittyvistä aiheista. Tutkimuksissa pyritään monipuolisesti ottamaan huomioon sosiaalipoliittiset, sosiologiset ja taloudelliset näkökulmat.

Pensionsskyddscentralen är lagstadgat centralorgan för arbetspensionssystemet i Finland. Forskningsverksamheten koncentrerar sig i huvudsak på den sociala tryggheten och på de olika pensionssystemen. Målet för forskningsprojekten är att mångsidigt belysa aspekter inom socialpolitik, sociologi och ekonomi.

The Finnish Centre for Pensions is the statutory central body of the Finnish earnings-related pension scheme. Its research activities mainly cover the fields of social security and pension schemes. The studies aim to paint a comprehensive picture of the sociopolitical, sociological and financial aspects involved.

ISSN 1238-5948

Eläketurvakeskus
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Eläketurvakeskus

00065 Eläketurvakeskus
Puh. 010 7511
Faksi (09) 148 1172

Pensionsskyddscentralen

00065 Pensionsskyddscentralen
Tfn 010 7511
Fax (09) 148 1172

Finnish Centre for Pensions

FI-00065 Eläketurvakeskus, Finland
Tel. +358 10 7511
Fax +358 9 148 1172

www.etk.fi